

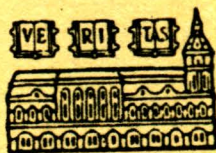
ПАТРИЦІЯ КЕННЕДІ ГРІМСТЕД

ЗА УЧАСТЮ

ГЕННАДІЯ БОРЯКА

ДОЛЯ
УКРАЇНСЬКИХ КУЛЬТУРНИХ
ЦІННОСТЕЙ ПІД ЧАС
ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ:

ВИНИЩЕННЯ АРХІВІВ,
БІБЛІОТЕК,
МУЗЕЇВ

Львів 1992

АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНСЬКОЇ РСР
АРХЕОГРАФІЧНА КОМІСІЯ
УКРАЇНСЬКИЙ НАУКОВИЙ ІНСТИТУТ
ГАРВАРДСЬКОГО УНІВЕРСИТЕТУ

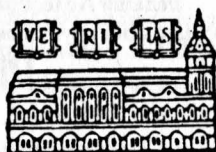
ПАТРИЦІЯ КЕННЕДІ ГРІМСТЕД

ЗА УЧАСТЮ

ГЕННАДІЯ БОРЯКА

ДОЛЯ
УКРАЇНСЬКИХ КУЛЬТУРНИХ
ЦІННОСТЕЙ ПІД ЧАС
ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ:

ВИНИЩЕННЯ АРХІВІВ,
БІБЛІОТЕК,
МУЗЕЇВ

Recently opened Soviet archives, including captured Nazi records in the USSR, provide new data on the massive destruction and plunder of many archives, libraries, museums, and architectural monuments in Ukraine during World War II. Contrary to Soviet propaganda blaming all losses on the "Fascist invaders," newly discovered documents show that much intentional destruction was wrought by Soviet authorities themselves in 1941. Long suppressed details are emerging about Nazi archival and cultural activities, including the evacuation and plunder of vast cultural treasures from Ukraine (with extensive Nazi inventories and shipping routes); about the extensive Soviet cultural looting in Germany and Eastern Europe at the end of the war; and about the Western Allied restitutions to the USSR.

Нещодавно відкриті радянські секретні архіви, зокрема, трофейні нацистські документи, містять багато нової інформації щодо трагічного винищення архівних, бібліотечних і музейних цінностей, архітектурних пам'яток в Україні під час другої світової війни. Всупереч традиційним пропагандистським обвинуваченням в усіх втратах лише фашистських загарбників, нові матеріали переконливо доводять, що значна частина культурних пам'яток була злочинно знищена радянською адміністрацією ще в 1941 році. Світові відкриваються також нові важливі деталі щодо пограбування і вивезення нацистами з України на Захід архівних документів, бібліотечних фондів, музейних експонатів; відносно вивезення радянськими військами наприкінці війни аналогічних цінностей з Німеччини і Східної Європи; щодо діяльності західних союзницьких реституційних комісій після війни.

Розширені матеріали виступу на I Конгресі Міжнародної асоціації українців
(Київ, 27 серпня - 3 вересня 1990 р.)

Англійський варіант вперше опубліковано:

Patricia Kennedy Grimsted. The Fate of Ukrainian Treasures During World War II: The Plunder of Archives, Libraries, and Museums under the Third Reich // *Jahrbücher für Geschichte Osteuropas*. - 39 (1991). - Heft 1. - S.53-80

Текст набраний на комп'ютерній системі Macintosh,
наданий Археографічній комісії Академії наук УРСР
Українським науковим інститутом Гарвардського університету
Гарнітура: Sophia, Times

Оригінал-макет підготувала Оксана Василюк

ББК 63.3 (2.Ук) 722,01
Г84

© Патріція Кеннеді Грімстед, Геннадій Боряк, український варіант, 1991

ISBN 5—87332—005—5

Доля українських культурних цінностей

під час другої світової війни:

Винищення архівів, бібліотек і музеїв*

Друга світова війна завдала непоправних втрат багатьом культурним скарбам України, однак справжня історія винищення українських архівів, бібліотек, музеїв під час нацистської окупації досі ще не розкрита. Перевезення залізницею луврських скарбів з Парижа разом з іншими європейськими музеями до бункерів у Баварії широко відоме із західної преси¹. Однак у Східній Європі аналогічна практика нацистів на тимчасово окупованих територіях була оповита мовчанкою, що інколи переривалася слабо документованими публікаціями про злочини окупантів на українській землі. Правда про те, що сталося, що було втрачене, що було знищене, надійно приховувалася за завісою

* Розвідка підготовлена завдяки фінансовій підтримці Національного комітету сприяння розвитку гуманітарних досліджень (NEH) і Фонду катедр українознавства (USF). Пошукова робота в Польщі та СРСР була підтримана Міжнародним Бюро наукового обміну (IREX) в рамках програм обміну Польської Академії наук та Академії наук СРСР. Складаємо також щиру подяку співробітникам архівів Києва, Львова, Москви; працівникам Відділу рукописів ЦНБ ім. В.І.Вернадського АН УРСР, польським, німецьким та американським архівістам за сприяння і допомогу в роботі.

Цінуємо надзвичайно корисні поради і консультації наших колег - Ярослава Дашкевича, Віктора Коваля, Любові Гісцової, Лариси Яковлєвої, Наталії Яковенко, Марини Мухіної, Ралфа Бартолайта, Георга Міхельса.

На жаль, нам не вдалося використати фундаментальну й сумлінну працю колишнього директора ЦДАНГ СРСР Всеволода Цапліна ("Архивы, война и оккупация. 1941-1945 годы"; 452 стор. машинопису), написану 20 років тому на величезному архівному матеріалі. З нею нам пощастило ознайомитися лише на останньому етапі підготовки до друку даної розвідки. Свого часу ця робота, природно, не могла побачити світ; нині автор люб'язно погодився на співробітництво і спільну підготовку великої публікації про долю українських архівних скарбів під час війни.

таємничості. Навіть остання робота, присвячена втратам культурних цінностей, - монографія Л.В.Максакової (1990) - побудована на традиційно спрощеному трактуванні проблеми, без критичного аналізу німецьких та нещодавно відкритих радянських архівних матеріалів².

Нині, коли вже минуло майже півстоліття з часів найстрашнішої війни в історії людства, нарешті почали відкриватися засекречені раніше архіви, зокрема, документи окупаційних властей у країнах Східної Європи. Це створює сприятливі умови для проведення виваженого й збалансованого дослідження, позбавленого упереджених ідеологічних дефініцій і підходів³.

Нові факти, що стали відомі останнім часом, засвідчують, що у смертельній битві між двома тоталітарними режимами, в ході реалізації нацистської імперської політики на окупованих територіях, з одного боку, і сталінської політики винищення історичної пам'яті підневільних народів, - з іншого, культурні цінності були приречені стати безневинними жертвами. У короткій розвідці, що пропонується до уваги читачів, автори мали на меті лише окреслити загальні масштаби трагедії втрати архівних, бібліотечних і музейних скарбів на основі щойно розсекречених джерел, привернути увагу спеціалістів і громадськості до цієї проблеми. Цілий ряд питань першочергової ваги за браком місця залишається для подальшого спеціального дослідження. Серед них - цілеспрямована нацистська політика в галузі культурних цінностей; історія евакуації радянськими органами влади архівних, бібліотечних і музейних матеріалів на Схід; шляхи, засоби і масштаби реалізації сталінської тактики "випаленої землі" на залишених ворогу територіях. Як з'ясувалося в ході роботи, надзвичайно актуальним і безпосередньо пов'язаним з проблемою розшуків і повернення пограбованих нацистами культурних цінностей України є питання про дальшу долю німецьких трофейних архівних матеріалів та музейних скарбів, що зберігаються в СРСР. На серйозний джерелознавчий аналіз чекають і різні комплекси архівних та друкованих матеріалів.

Джерельну базу нашого дослідження складає широкий масив архівних джерел із сховищ США, Німеччини, Польщі, Чехословаччини, а також з нещодавно відкритих архівів у Москві, Львові, Києві, Прибалтиці. Найцінніші з них - це документи нацистських загарбників, знайдені союзниками наприкінці війни. Ці документи вражають скрупульозністю, точністю і детальністю інвентаризації захоплених окупантами архівних документів, музейних і бібліотечних збірок. Більше цього, лишилися детальні описи перевезення захоплених матеріалів з вказанням точних маршрутів і місць дислокації, хоча, як відомо, більшість компрометуючих матеріалів гітлерівцям вдалося знищити. Навіть під час відступу вони докладали максимум зусиль, щоб евакуювати захоплені цінності. Ця документація може допомогти встановити масштаби втрат, простежити маршрути, якими вивозилися скарби української культури, а можливо - і віднайти хоча б частину з них.

Винищення і вивезення нацистами культурних цінностей здійснювалося цілим рядом різних, навіть конкуруючих відомств. Значна кількість найбільш викривальних документальних свідчень нацистських злочинів була оголошена на Нюрнберзькому процесі, матеріали якого широко опубліковані на Заході⁴ і лише в скороченому вигляді - в СРСР⁵. Більш викривальними є поденні рапорти, знайдені серед збережених архівних матеріалів відповідних відомств. У початковий період війни особливо відзначилася т.зв. група Кюнсберга, спеціальний батальйон СС, безпосередньо підпорядкований Ріббентропу і Міністерству закордонних справ, під командуванням штурмбанфюрера СС Еберхарда барона фон Кюнсберга. Його загони рухалися разом з військами передньої лінії фронту і були призначені для виявлення, відбору і вилучення з палаців та музеїв архівних і бібліотечних цінностей, що призначалися для відправки до Німеччини. Частина рапортів загонів, які діяли в СРСР, була знайдена в Бонні, що дає можливість детально простежити їхню діяльність. Серед знайдених матеріалів - інвентарні описи деяких

культурних цінностей, які вони відправили до Берліна⁶.

Особливий інтерес складають документи Оперативного штабу Розенберга (Einsatzstab Reichsleiter Rosenberg; далі - ERR) при відомстві гітлерівського рейхсміністра окупованих східних територій Альфреда Розенберга. Він відповідав за пошукові та евакуаційні операції, пов'язані з архівами, бібліотеками й музеями на окупованих територіях. Значна частина документів ERR була захоплена наприкінці війни американськими військами. Перед поверненням до Німеччини вони були розібрані, систематизовані й фактично повністю опубліковані у вигляді мікрофільмів Національним архівом США⁷. При цьому матеріали ERR були опрацьовані разом з архівом Рейхсміністерства окупованих східних територій (Reichsministerium für die besetzten Ostgebiete; далі - RMbO)⁸. Найважливіші з цих документів, оригінали яких зберігаються зараз в Бундесархіві в Кобленці, - це матеріали Головної робочої групи для України Розенберга (Hauptarbeitsgruppe Ukraine; далі - HAG), евакуйовані під час відступу нацистів з України. Інша частина документів Айнзацштабу, у складі якої багато матеріалів Головної робочої групи для України, зберігається в Києві (минулого року матеріали були нарешті відкриті для загального доступу)⁹. Якщо свідчення Розенберга на Нюрнберзькому процесі і зібрані союзниками матеріали ґрунтовно продокументованої справи розкривають ідеологічні засади політики нацистів щодо окупованих територій¹⁰, то чималий масив наказів, рапортів, іншої поденної документації робочої групи Айнзацштабу на Україні дають яскраву картину їхньої практичної діяльності.

Аналогічні матеріали залишаються в Москві у т. зв. Спеціальному архіві - донедавна надсекретному Центральному державному архіві СРСР (ЦДА СРСР), створеному 1945 р. для зберігання трофейних документів¹¹. Потенційно важливі для нашого дослідження документи німецького архіву сухопутних військ (Heeresarchiv) з Потсдаму, який, як вважалося раніше, був повністю знищений у березні 1945 р.¹² Нацистські військові архівні служби також брали участь у

пошукових та евакуаційних операціях на Україні на початкових етапах війни, до нацистських військових архівних центрів на Заході було перевезено багато матеріалів з часів першої світової війни. Інші трофейні архіви, що нині зберігаються в ЦДА СРСР, сподіваємося, теж назабаром будуть відкриті для дослідників.

Деякі дотичні матеріали є серед документів міністерства Розенберга (RMbO), що нині складають окремий фонд у Бундесархіві¹³. Важливі деталі щодо нацистської політики в галузі культури в Східній Україні містять матеріали Рейхскомісаріату України з штаб-квартирою в Рівному (Reichskommissariat für die Ukraine; далі - RKU), який очолював Еріх Кох¹⁴. Основна частина цього фонду досі не виявлена, якщо вона взагалі збереглася (з огляду на евакуацію нацистами матеріалів штаб-квартири Розенберга). Цінна інформація міститься в документах Крайового управління архівами, бібліотеками і музеями (Landesverwaltung der Archive, Bibliotheken und Museen; далі - LV ABM), підпорядкованого Рейхскомісаріату України. Специфічно архівну діяльність нацистів як у Східній Україні, так і в Галичині, зокрема, вивезення документів, можна досить детально простежити за документами Архівного управління Рейху (Reichs-archivverwaltung), що зберігаються в Кобленці¹⁵.

Головною фігурою нацистської політики в Україні у питаннях культурних цінностей був німецький архівіст доктор Георг Вінтер. Восени 1941 р., після служби при окупаційних військах у Франції, він був посланий в Україну. З кінця 1942 р. Вінтер очолив Крайове управління архівами, бібліотеками і музеями. Підпорядковуючись Еріху Коху та Архівному управлінню Рейху, Вінтер водночас був представником штабу Розенберга¹⁶.

Окремі групи нацистських документів, що становлять інтерес для досліджуваної теми, зосереджені в трофейних фондах обласних архівів України; вони частково стали доступними для вчених лише з осені 1990 р.

Інший комплекс джерел складають фонди різних структур радянських органів влади, відомств та установ; ширше про них йтиметься нижче. Зазначимо лише, що найважливіші з них - це матеріали архівних управлінь СРСР (ЦДАЖР СРСР, ф.5325) та УРСР (ЦДАЖР УРСР, ф.14), фонди архівних установ республіки, Надзвичайної державної комісії для встановлення і розслідування злочинів німецько-фашистських загарбників (ЦДАЖР СРСР, ф.7021), аналогічної республіканської комісії (ЦДАЖР УРСР, ф.4703), ряд інших фондів московських, республіканських та обласних архівів. На часі - подальше дослідження всіх дотичних матеріалів, які ми, на жаль, не мали змоги опрацювати, зокрема, фондів Державного комітету оборони (частина його нещодавно була передана з архіву ЦК КПРС до ЦПА Інституту теорії та історії соціалізму ЦК КПРС), Радянської військової адміністрації в Німеччині (ЦДАЖР СРСР, ф.7317), групи фондів, пов'язаних з історико-культурною діяльністю РВАН, досі секретних описів фонду Головного архівного управління СРСР, фондів нацистських установ окупаційного періоду, що зберігаються в обласних архівах України тощо.

Після звільнення Червоною Армією у 1943-1944 рр. Східної Європи і відновлення радянської влади в Україні, місцевими органами були підготовлені офіційні звіти про масштаби збитків, завданих окупантами народному господарству. Ці звіти були представлені на розгляд Надзвичайної державної комісії для встановлення і розслідування злочинів німецько-фашистських загарбників¹⁷. На жаль, порівняння цих звітів з нацистськими інвентарями архівних та бібліотечних матеріалів і музейних цінностей, які окупанти забирали або залишали на місцях під час евакуації, свідчить не на користь перших. Цілком зрозуміло, що на той час, коли збиралися свідчення, радянська сторона не володіла точною інформацією про масштаби втрачених і вивезених нацистами матеріалів. Погіршував справу і брак кваліфікованих архівних кадрів: більшість досвідчених спеціалістів була

репресована у 30-х роках або емігрувала на Захід наприкінці війни, решта - розстріляна або депортована за співробітництво з окупантами.

Багато звітів офіційних комісій було опубліковано в пресі, серед них, зокрема, і повідомлення Надзвичайної державної комісії про злочини німецько-фашистських загарбників у Києві ("Правда", 1 квітня 1944 р.). Згідно з цим повідомленням, *"Німецько-фашистські окупанти... зруйнували музеї і вивезли до Німеччини всі експонати, які вони містили"; "німецькі окупанти пограбували з книжкових фондів київських бібліотек понад 4 млн. книг. З однієї лише Бібліотеки Академії наук УРСР гітлерівці вивезли до Німеччини понад 320 тис. різних цінних і унікальних книг, журналів і рукописів..."*¹⁸. Далі в повідомленні йдеться про *"зруйнування і пограбування Києво-Печерської Лаври у жовтні-грудні 1941 р., включаючи висадження в повітря 3 листопада Успенського собору та руйнацію прилеглих будівель після вибуху"*. Зазначено, що *"німці вивезли з Лаври найцінніші експонати, в тому числі весь відділ зброї, що нараховував бл. 4000 предметів"*.

Шаблонно пропагандистський тон повідомлення одразу викликає ряд питань. Однак набагато серйозніші питання щодо вірогідності публікації "Правди" виринають із численних чуток і "контрповідомлень", які й досі ходять по Києву, стосовно того, хто ж насправді несе відповідальність за руйнацію окремих споруд - хоча б таких, як Успенський собор або Київський університет. Природно, чутки - не джерело для історика, але, думається, в об'єктивному дослідженні не можна оминати таких, уже строго документальних свідчень, як надсекретний німецький коментар до цитованої вище публікації "Правди" (виявлений серед матеріалів штаб-квартири Розенберга в Раціборі):

"Заява більшовицької Надзвичайної комісії, призначеної для викриття німецьких "звірств", містить як брехню, так і правду. Загалом більшовики звинувачують німців в усіх руйнаціях у місті, не виключаючи навіть тих об'єктів, які вони зруйнували самі, як це відомо цілому світові."

Так, усі будівлі на головній вулиці Києва, Хрещатику, а також інші численні будинки в центрі міста були висаджені в повітря вибухівкою з годинниковим механізмом недовго після окупації Києва німецькими військами. Це стосується також Успенського собору Лаври... Так, наприклад, будівля Київського університету була знищена в результаті обстрілу радянською артилерією..."¹⁹.

Чи були в СРСР такі й аналогічні заяви адекватно розглянуті? Чи є зворотний бік в історії руйнацій і втрат під час війни? Західні експерти схильні значну частину руйнацій Києва, включаючи Хрещатик і Успенський собор, відносити на рахунок радянської адміністрації, хоча, як відомо, повністю продокументувати висновки не видається можливим з огляду на відсутність документів²⁰. Що було зруйновано, ким і як, що загинуло, що було евакуйовано і чому? Повної відповіді на ці болючі питання досі немає, вони лишаються відкритими. Встановити всю істину через півстоліття після трагедії нелегко, а інколи просто неможливо. І все ж спробуємо відновити хоча б її крихти. У пошуках правди варто зазирнути у події, що передували публікації "Правды" і сталися після неї.

Втрати культурних цінностей під час війни, у тому числі масове винищення пам'яток архітектури, архівних і бібліотечних матеріалів, слід розглядати в ширшому контексті ідеологічних засад політики сталінського режиму. Щодо архівів, то радянськими органами напередодні і на початку війни дійсно оперативно і вдало була проведена масштабна евакуація архівних матеріалів, про хід якої збереглися документи в радянських архівах, зокрема, в нещодавно розсекречених фондах Головного архівного управління СРСР, української архівної адміністрації, у численних особових архівах²¹. Радянські автори за традицією високо оцінювали здійснену евакуацію; навіть у 1990 р., Л.Максакова із захопленням пише, що українським архівістам вдалося евакуювати понад мільйон справ²². Тут, однак, одразу виникає кілька питань. Перше: які саме матеріали і чому були відібрані для евакуації?

Адже першочерговому і обов'язковому вивезенню на Схід підлягали фонди політичної поліції (жандармські управління, охоронні відділення тощо) другої половини XIX - початку XX ст., тобто основні джерела для дослідження історії класової боротьби і революцій в Україні. До числа евакуйованих потрапили також секретні і надсекретні фонди післяреволюційного періоду, серед них - спецчастини (або т. зв. перші частини, безпосередньо підпорядковані місцевим органам НКВС) навіть дрібних підприємств, таких як молокозаводи, маслобійні тощо, подібні структури інших установ і організацій. У той же час найдавніші і найцінніші фонди першорядної наукової та історичної ваги були залишені. Друге: до якої міри українськими архівістами були виконані вказівки знищити документи, які не вдалося евакуювати? Третє: яка стратегічна мета евакуації вказаних матеріалів? Пояснити її турботою про врятування національної писемної історико-культурної спадщини досить важко. В кінцевому підсумку, наслідки заходів по евакуації документів з українських архівів, з точки зору збереження безцінних документальних скарбів національної історії, були трагічними.

Перша стаття з критичною оцінкою історії евакуації архівних документів, що з'явилася в Москві восени 1990 р., наводить цифри стосовно обсягу вивезених на Схід документів з республіканських та обласних архівів прифронтових районів (від 5 до 6%), нарікає на брак уваги до дореволюційних фондів, подає вражаючі дані щодо масштабів винищення цінних матеріалів у "перевантажених" відомчих архівах²³. Автор, однак, безпосередньо не торкається винищення українських архівів і не пояснює підставову мету евакуації. Неясно також, чи при підрахунках документальних втрат, які традиційно базуються на офіційних цифрах Надзвичайної державної комісії, були враховані втрати, ініційовані радянською адміністрацією вповдовж перших місяців війни²⁴.

Так, у середині липня 1941р. обласні архіви України отримали циркуляр про евакуацію всіх секретних та інших першорядних фондів.

Одночасно архівам було наказано знищити ті матеріали, які не вдасться евакуювати. Підсумки евакуації по областях підбив начальник українського архівного управління П.Гудзенко (Харків, 8.VIII.1941). У ньому, зокрема, йшлося про успішне завершення операції по евакуації оперативних матеріалів зі Львова і Станіслава; Волинському облдержархіву “евакуювати не вдалося нічого - всі матеріали розробки знищені нашими співробітниками”; в Одесі, Києві, Полтаві, Чернігові і Сталіно наказ виконаний повністю; “матеріали з Житомирського облдержархіву вивезти не вдалося через неподачу вчасно вагонів. Згідно з заявою начальника архівного відділу т.Пшеничного, приміщення архіву було в перших числах липня розбите”; даних з Кам’янця-Подільського та Вінниці немає; “всі наркомати і центральні установи м. Києва проводили свою роботу по знищенню непотрібних документів у відповідності з вказівками РНК СРСР. Архіви управління забезпечували консультацію і контроль за цією роботою. Матеріали, що не мають наукового і довідкового значення, знищені. Решта документів евакуйована разом з їхніми установами. В цей час робота по виявленню і знищенню непотрібних документів провадиться в усіх наших областях. При цьому ми користуємося інструкцією ГАУ НКВС СРСР”²⁵.

Подібний рапорт від 16 серпня по евакуації в областях “особливо секретних і надсекретних документів” містить додаткові дані про евакуацію з Ізмаїла, дублює інформацію про невдачу на Волині і додатково пояснює, що приміщення житомирського архіву було зруйноване під час бомбардування німецькою авіацією²⁶. 9 вересня 1941 р. П.Гудзенко підбив остаточні підсумки евакуації в Україні у рапорті до начальника Архівного управління СРСР Нікітінського: “У відповідності з вказівками всі секретні матеріали держархівів УРСР направлені в глибокий тил. Матеріали, що не мають оперативного і наукового значення (макулатура), знищені. Залишилася основна частина документів держархівів, евакуювати які не видається можливим через відсутність транспорту”²⁷. Згідно з пізнішими більш детальними

даними щодо евакуації документів з Миколаєва, у серпні “евакуйовано зовсім мало матеріалів, коли було можливо... В період з 4 по 12 серпня була проведена надзвичайно велика робота по відборі документів, призначених до знищення. З 5 по 10 серпня 1941 р. архівні документи із сховищ вивозилися 5 машинами удень і вночі на електростанцію, хлібзавод, лазні та інші установи, забезпечені відповідною охороною. Вдень йшло спалення”. Було спалено все, за винятком “Свода законов Российской империи”²⁸.

Засади відбору для евакуації 1941 р. і винищення “непотрібних” документів певною мірою дають можливість зрозуміти план роботи українського архівного центру у Златоусті на 1942 р., з якого ледве чи впливає збереження національної архівної спадщини як основне завдання. НКВС, яке 1938 р. підпорядкувало собі державну архівну систему, мало свої власні політичні пріоритети. Навіть у середині війни воно зводило функції архівів до виконання “оперативних і наукових” завдань секретної поліції, продовжуючи виявлення “ворогів народу”. Згаданий план, зокрема, зазначає: “У цей час всі документи після перевезення їх до м. Златоуста систематизовані і підготовлені до розробки для оперативних і наукових цілей. Виходячи з обстановки воєнного часу і згідно з наказом НКВС СРСР генерального комісара держбезпеки тов. Берії №001345, Управління держархівів НКВС УРСР планує на 1942 р. такі основні завдання: 1) Завершення розробки документальних матеріалів для оперативно-чекістських цілей, тобто виявлення і облік контрреволюційного елементу, що проходить по документальних матеріалах держархівів, у першу чергу облік особового складу каральних органів царського, тимчасового, буржуазно-націоналістичного урядів - охоронних відділень, жандармських управлінь, поліції, в'язниць, розвідувальних відділів, контррозвідки, держварті, членів буржуазно-націоналістичних контрреволюційних партій і організацій, троцькістів, правих шпигунів, диверсантів та ін.; 2) Упорядкування довідників для органів держбезпеки НКВС: а) про

буржуазно-націоналістичні партії на Україні і б) про систему каральних органів царського і буржуазно-націоналістичного урядів на Україні, в тому числі і розвідувальних і каральних органів, що існували на Західній Україні”

. Далі йдеться про наукові плани: підготовку збірників документів, присвячених 25-річчю Жовтневої революції, а також на оборонну тематику²⁹. До робочого плану додано перелік евакуйованих фондів на 10 сторінках, які можна було використовувати в роботі, список газет на 12 сторінках, що виходили в Україні у 1917-1920 рр. і чекали “на спеціальну розробку з метою реєстрації контрреволюційних елементів”, короткий список газет 20-х років, що підлягали “спеціальній розробці з метою виявлення троцькістів, правих та інших ворогів народу”, а також список газет, які видавалися в Західній Україні у 1917-1927 рр., для підготовки аналогічних реєстрів³⁰. Це зайвий раз підтверджує, що в системі пріоритетів комуністичного режиму під час війни секретні операції по виявленню ворогів народу явно переважали над збереженням історичних скарбів XVI-XVII ст., таких, як, скажімо, актові книги чи документи Київського центрального архіву давніх актів, залишених напризволяще в окупованому місті.

Нацистську політику в галузі культури та ідеології в Україні слід розглядати в широкому контексті загальної імперської політики на окупованих територіях Східної Європи. Восени 1941 - на початку 1942 рр. декілька нацистських окупаційних відомств готували детальні огляди бібліотек, архівів, музеїв, нерідко з ретельними реєстрами або звітами про матеріали, які були евакуйовані радянськими органами чи загинули під час бомбардувань, а також про архіви, що були, вірогідно, свідомо знищені під час відступу радянських військ. Так, у Дніпропетровську нацисти знайшли лист з грифами “Цілком таємно” та “Терміново” від 18 липня 1941 р. за підписом начальника Архівного управління НКВС Дніпропетровської області Пешурова до директора Дніпропетровського державного міського архіву з переліком документів, які підлягали першочерговій евакуації: “*перевага має надаватися*

матеріалам революційних комітетів, виконавчих комітетів, сільських рад, профспілок і особовим документам з усіх фондів. Не пізніше 24 липня (крайній термін) Ви мусите скласти інвентар усіх фондів, що підлягають евакуації, з точними вказівками їх місцезнаходження, і починати пакувати матеріали", які потім слід "перенести в одне місце поблизу виходу." Заключний параграф документа містив зловісну інструкцію: "Якщо відібрати матеріали для евакуації немає можливості, вони підлягають безумовному спаленню"³¹. Нацисти встановили, що лише 120 в'язок документів секретних фондів залишилося невивезеними, решта - 1000 в'язок - була евакуйована. В той же час вони зазначали, що радянській адміністрації не вдалося вивезти або знищити багато важливих фондів з партійного архіву, включаючи архів обкому партії, який згодом був вивезений на Захід³².

У Полтаві будівля, де містився партійний архів, була дощенту зруйнована вибухом, так що німці на знайшли жодного документа: вони були або евакуйовані, або спалені. Вінтер шкодував, що прибув до Полтави надто пізно і йому не вдалося врятувати архів ЗАГС: під час вивезення німецькими військами документів архіву з напівзруйнованої будівлі їх вантажили на відкриту машину під дощем, внаслідок чого більшість матеріалів загинула³³.

У Харкові, як встановили нацисти, партійний архів був вивезений на один із заводів і спалений, будівля архіву ЗАГС також була спалена. Щодо Центрального державного архіву революції, то більшість його фондів теж встигли евакуйовати або спалити. Є свідчення, що будинок, який примикав до архіву, під час відступу радянських військ був навмисне підпалений, а ті з місцевих жителів, хто кинувся гасити вогонь і рятувати архів, - розстріляні на місці³⁴.

У Києві Вінтер і його співробітники надавали виняткового значення архівним і музейним скарбам Києво-Печерської Лаври, що були секуляризовані Радянською владою і зберігалися в кількох музеях на території колишнього монастиря (т.зв. Музейне містечко). Частина

лаврських будівель була передана під архівні сховища. Вінтер з тривогою доповідав про знищення під час відступу радянських військ Успенського кафедрального собору та пошкодження прилеглих будівель, і радив негайно розпочати рятувальні роботи³⁵. На питання про те, хто несе відповідальність за висадження вибухівкою в повітря 3 листопада 1941 р. собору, остаточної відповіді немає, хоча є всі підстави твердити, що видатна пам'ятка була замінована не окупантами. Відомо, що вони знаходили і вилучали вибухівку з багатьох будинків міста. Зокрема, у самій Лаврі з фундаментів Історичного музею німці витягли кілька кілограмів динаміту, закладеного радянськими військами під час відступу (вибух здійснити не вдалося)³⁶. Наведені у щойно опублікованій статті Ігоря Гуркова ("Хто висадив у повітря Успенський собор?" // Літературна Україна. - 1 серпня 1991. - №31) документи переконливо свідчать на користь наведеної версії.

За наказом гітлерівців, місцеві архівісти складали детальні інвентарі матеріалів, знищених восени 1941 р., зокрема, спалених у Феодосіївській церкві біля Лаври - основному сховищі документів 20 - початку 30-х рр.³⁷ У згаданому рапорті Вінтера йдеться й про повну руйнацію будівлі, де містився архів ЗАГС (Хрещатик, 13), а також про знищення або евакуацію партархіву³⁸.

Певною мірою питання про масштаби винищення пам'яток у 20-30-х рр. може бути з'ясоване завдяки матеріалам Музею-архіву переходної доби в Києві, який проіснував за нацистської адміністрації короткий час з квітня до осені 1942 р. На чолі музею стояв відомий український історик проф. Олександр Оглоблин (перед тим він же був головою міської управи)³⁹. Під його керівництвом музей розробив розгорнутий план збирання експонатів до теми "Руйнація більшовиками культурних пам'яток міста Києва", особливо за період з 22 червня до 19 вересня 1941 р., а також за довоєнні роки⁴⁰. Співробітники музею за недовгий період його існування зібрали чимало документів щодо знищення пам'яток в Україні; більшість із них зберігається в нещодавно

відкритому фонді музею у Державному архіві Київської області⁴¹. Серед них - копія переліку 2669 виробів з срібла та інших коштовностей, експропрійованих з українських церков під час голоду 1922 р.; більшість з них продано просто як дорогоцінні метали⁴². Були зібрані матеріали щодо розпродажу культурних цінностей з Музею мистецтв ВУАН, незважаючи на протести музейних працівників і спеціалістів, зокрема, двадцяти робіт західноєвропейських майстрів, серед яких - знаменитий гобелен 1512 р., проданий за 150 000 крб. За оцінкою "Illustrated London News", це "насьогодні один з найкращих готичних гобеленів в Англії"⁴³. Аналогічні дані зібрані щодо продажу сорока шедеврів західноєвропейського мистецтва в 1930 і восьми - 1931 рр.⁴⁴ Спроби зібрати компроментуючі матеріали про хрестовий похід Радянської влади на українську культуру були реалізовані з позицій нацистської пропаганди: за словами Оглоблина, його музей покликаний продемонструвати *"всесвітньо-історичне значення боротьби, яку провадить великий німецький народ під проводом фюрера Адольфа Гітлера"*⁴⁵. У липні 1942 р. Оглоблін пропонував підготувати виставку з нагоди святкування *"визволення Києва від єврейсько-більшовицького ярма німецькою армією (19.IX.1941)"*⁴⁶. Згодом нацисти втратили довіру до Оглоблина та його музею, оскільки, як випливає зі звіту від 30 жовтня 1942 р., його музей стосовно періоду 1934-1940 рр. зібрав *"лише один експонат про те, що більшовики зруйнували в Києві"*, відповідно, сам Оглоблін *"очевидно лише намагався поставити себе в краще становище"*. В результаті музей був закритий, а всі зібрані матеріали передані *"до центрального архіву"*⁴⁷.

Команда Розенберга також складала описи культурних цінностей, проданих на Захід наприкінці 20-х років та евакуйованих напередодні війни⁴⁸. До Києва було викликано німецьких спеціалістів, що мали рятувати залишені лаврські музейні колекції від мародерства й пограбування окупаційною адміністрацією⁴⁹. Як відомо, в той час офіцерами окупаційних військ широко практикувалося прикрашення

своїх кабінетів та квартир музейними експонатами⁵⁰. За цим було встановлено контроль і розроблена система передачі творів мистецтва “в тимчасове користування” згідно з розписками. Значна кількість живопису та інших цінностей були таким чином “позичені” з різних київських музеїв. Згідно з німецькими рапортами, чимало вантажних автомобілів з лаврськими матеріалами під військовим конвоєм виїхало з Києва ще в перший рік війни. Відомо також, що музейні експонати з Києва та інших українських міст відправлялися до Берліна⁵¹. Вінтер рапортував, що, зважаючи на brutальне знищення радянським режимом багатьох пам'яток української культури, дехто з місцевих спеціалістів підтримував нацистські плани евакуації музейних колекцій, оскільки це могло врятувати їх від загибелі. Однак командою Розенберга було вирішено до кінця війни нічого, окрім бібліотечних матеріалів, надалі до рейху не відправляти.

Проте навесні і влітку 1943 р., коли в ході війни відбувся вирішальний злам, нацистське командування прийняло рішення про евакуацію на Захід найважливіших культурних цінностей, зокрема тих, які, згідно з їхньою пропагандистською оцінкою, могли характеризувати *“становище та досягнення німецьких колоній на окупованих землях”*⁵². Серед архівних матеріалів перевага надавалася документам німецьких громад в Україні і актовим книгам місцевих магістратів, які функціонували в системі середньовічного магдебурзького права і, відповідно, нібито демонстрували давній німецький вплив на долю цих земель. Відбір матеріалів з українських архівів і музеїв та їх відправку, що безпосередньо передували звільненню радянськими військами окупованих територій, у вересні-жовтні 1943 р. здійснювала адміністрація Вінтера і спеціалісти штабу Розенберга.

Стосовно вивезення на Захід архівних, бібліотечних і музейних цінностей з Києва і Харкова, Полтави і Дніпропетровська, Миколаєва і Криму збереглася велика кількість документів: звітів, рапортів, телеграм, записів телефонних переговорів тощо, які дозволяють

встановити точний маршрут слідування матеріалів на Захід, кількість і склад груп, що їх супроводжували, розміри і кількість ящиків, написи на етикетках і навіть номери вантажних вагонів, якими вони перевозилися. Так, наприклад, восени 1943 р. основний транспорт з музейними експонатами Харкова і Києва, включаючи безцінну колекцію ікон з Музею російського мистецтва в Києві, був направлений спочатку до Кам'янця-Подільського, згодом - у район Кенінгсберга у Східній Пруссії. Частина колекцій з Полтави, що перевозилися через Київ тим же маршрутом, разом з деякими київськими архівними матеріалами (жовтень 1943 р.), була втрачена на шляху до Кам'янця. Експонати доісторичного мистецтва та археологічні колекції Дніпропетровська і Києва спочатку направлялися до Кракова. Наукові колекції мали різні місця призначення.

Пограбування радянських бібліотек під час окупації проходило кількома етапами і здійснювалося спеціальними підрозділами Айнзацштабу Розенберга⁵³. За даними керівництва бібліотечними операціями в Києві, радянська адміністрація Центральної бібліотеки Академії наук евакуювала до Уфи 1200 скринь книг разом з деякими матеріалами Бібліотеки Педагогічного інституту; 30 скринь з університетської бібліотеки відправлено до Харкова. Частина цього транспорту була втрачена і розграбована по дорозі. У той же час близько 100 000 томів із секретного фонду академічної бібліотеки було скинуто у внутрішньому дворі і спалено з огляду на те, що вони могли потрапити до рук нацистів. Група Кюнсберга у складі 50 осіб на чолі з доктором Паулсенем протягом двох місяців готувала до евакуації величезний масив економічної, статистичної, географічної та етнографічної літератури, яка, за нацистськими оцінками, могла становити військовий і політичний інтерес. Одночасно були вивезені безцінні першодруки та інші рідкісні книги, зокрема 50 скринь книг із колекції Бібікова, підготовлених до евакуації радянською адміністрацією (останній вивезти їх не вдалося)⁵⁴.

Особливо постраждали від акцій бібліотечних команд штабу Розенберга нинішня Бібліотека імені КПРС у Києві та Бібліотека імені Короленка в Харкові. Відомство Розенберга мало далекосяжні плани, оскільки, з його точки зору, війна на Сході була не лише походом за “життєвим простором”, не лише “війною проти армії”, але також ідеологічною боротьбою проти більшовизму. Як зазначено в циркулярі доктора Вілла до Утікаля і штабу Розенберга (липень 1943 р.), після двох років війни на Сході стає більш очевидним, що “для боротьби з більшовизмом німці мусять знати про більшовизм більше... У майбутньому німецький народ має бути несприйнятливим до більшовизму, а тому мусить знати більше про нього... Навіть після перемоги у війні німці будуть мати справу з наслідками більшовизму на багато наступних десятиріч”⁵⁵. Тому природно, що центри ERR для вивчення більшовизму віддавали перевагу не культурним, а ідеологічним цілям. У той же час вони потребували добре укомплектованих бібліотек. Так, з окупованих територій Радянського Союзу, включаючи Україну, ними було вивезено понад півмільйона бібліотечних книг для т.зв. Ostbücherei Rosenberg - спеціальної бібліотеки, заснованої в Берліні вже 1941 р. Тут збиралися матеріали для вивчення історії східних територій і особливо - історії більшовизму. Ця бібліотека разом з дослідницькими структурами і штаб-квартирами різних команд штабу Розенберга наприкінці 1943 р. була переміщена з Берліна до Рацібора (Сілезія). Нею користувалися різні дослідницькі групи вищого рівня для вивчення більшовизму, а також для розробки тих чи інших аспектів нацистської ідеологічної концепції і практики. Паралельно на Східній Україні команди штабу Розенберга організовували дослідницькі групи з місцевих вчених і спеціалістів, на яких покладалося не лише завдання вивчати більшовизм, але й досліджувати різноманітні проблеми, пов’язані з німецькою історією, політикою, економікою. Так, коли музей Олександра Оглоблина був закритий, йому самому запропонували підготувати ґрунтовну працю “Німецький вплив на промисловість України”⁵⁶. При цьому слід

зазначити, що дослідницькі структури відомства Розенберга були лише складовою частиною широкомасштабної мережі наукових центрів, які на окупованих територіях забезпечували інтелектуальну підтримку нацистського режиму⁵⁷.

Крім Ostbücherei Rosenberg, багато бібліотечних вантажів з Києва призначалися для т.зв. Hohe Schule з центральною бібліотекою в австрійському місті Тарценберзі⁵⁸. Сюди ж потрапили 5000 томів бібіковської бібліотеки, привезеної раніше командою Кюнсберга⁵⁹. Незважаючи на "остаточне вирішення єврейського питання" шляхом тотального винищення євреїв, нацистський режим надавав важливого значення науковому дослідженню цієї проблематики. Відповідно, у Франкфурті було засноване спеціальне відділення Hohe Schule під назвою "Відділення для вивчення єврейського питання"; до його бібліотеки потрапили книги з основних єврейських колекцій Європи. Сюди, разом з архівними і друкованими матеріалами відомого Єврейського інституту у Вільнюсі, були передані як мінімум 100 000 томів юдаїки і гебраїки з Києва - з семінарії на Подолі, - а також з т.зв. бібліотеки "Естрада"⁶⁰. Євреї, масони і більшовики нарівні вважалися ворогами нацистського режиму, і боротьба ERR проти них вимагала "розширення уявлення про їхню інтелектуальну сферу і світогляд"⁶¹.

Частина архівних матеріалів, призначених нацистами для вивчення більшовизму, також була перевезена через Краків до центру в Раціборі. Сюди потрапило 22 вагонів документів Дніпропетровського партархіву, а також Смоленського партійного архіву, значна частина якого досі зберігається в США⁶². При виразному акценті на ідеологічних і політичних мотивах пограбування і вивезення матеріалів з архівів, бібліотек і музеїв окупованих територій, нацисти принагідно не забували і про суто культурні цінності. Так, десять скринь стародруків та рідкісних рукописів з ЦНБ, підготовлених до евакуації радянською адміністрацією, але залишених, були у вересні 1943 р. вивезені у складі основного транспорту з київськими архівними матеріалами і зрештою

опинилися у Чехо-Словаччині⁶³.

Головний центр для розміщення матеріалів, вивезених із Союзу, був створений 1943 р. в Державному архіві в Опаві (німецьке Троппау) у Чехо-Словаччині. До його складу входили також кілька прилеглих замків, які використовувалися як архівосховища. Центр очолив досвідчений німецький архівіст доктор Вальтер Ляцке. Наприкінці 1944 р. тут було розміщено бл. 50 вагонів матеріалів, вивезених разом з українськими матеріалами з Києва, Волині і Львова з центральних архівів Тарту, Мінська, Риги (включаючи відомий архів Радзивіллів з Несвіжа). Серед нацистських архівних матеріалів у Кобленці нами був виявлений детальний план архіву в Опаві, що містив загальну характеристику сконцентрованих тут матеріалів з вказанням кількості вагонів і ящиків та країни або міста, звідки вони походять⁶⁴. План розміщення матеріалів і їхні переліки можуть бути уточнені на підставі виявлених в Україні і Білорусії, а також у Тарту, Ризі й Вільнюсі нацистських звітів про транспортування архівів. Події на Східному фронті перешкодили здійсненню плану Ляцке щодо концентрації всіх вивезених архівних матеріалів в Опаві. Багато основних транспортів з документами (включаючи таллінський і кенінгсберзький архіви) прослідували різними шляхами на Захід. Для більшості з них мандрівка скінчилася в соляних шахтах Граслебен поблизу Гельмштадта, а згодом - у Гослярському архівному сховищі у горах Гарцу поблизу Ганновера. Їхня доля досить детально простежена в післявоєнній західній літературі⁶⁵; таллінські матеріали були повернуті Естонії восени 1990 р. Після бомбардування Опави у грудні 1944 р. більшість із найцінніших колекцій була перевезена далі на Захід, решта - залишена у сховищах Опави та її околиць.

Серед інших розграбованих українських архівосховищ Київський архів давніх актів під час війни зазнав найбільш непоправних втрат. Його сумна доля є центральною сюжетною лінією нашого майбутнього дослідження. Трагічні події початку 30-х років, пов'язані з винищенням

національної культури, багаторазово побільшилися втратами часів війни. Для евакуації радянською архівною адміністрацією були відібрані лише три-чотири скрині оригінальних пергаментних грамот⁶⁶. Решта матеріалів - перш за все унікальний комплекс актових книг, що складали центральний і єдиний суцільний масив джерел для дослідження історії Правобережної України XVI-XVIII ст., - були кинуті напризволяще як такі, що не мали практичного значення для переможного соціалістичного будівництва. Насьогодні дві третини з них втрачені для історії. Натомість німецькі окупанти належно поцінували книги, і коли Східний фронт впритул наблизився до Києва, вони вирішили евакуювати їх на Захід, у вересні-жовтні 1943 р. до Кам'янця-Подільського, згодом, у 1944 р. - до архівного центру в Опаві (сюди були переправлені найцінніші матеріали)⁶⁷.

Доля евакуйованих матеріалів архіву нерозривно пов'язана з іменем українського славіста, колишнього співробітника Інституту літератури та Бібліотеки Академії Наук України Миколи Володимировича Геппенера, за походженням балтійського німця, якому окупанти доручили нагляд за документами. Півтора року Геппенер перебував у полоні, пересуваючись разом із захопленими нацистами архівними і бібліотечними матеріалами на Захід. Нещодавно виявлені у відділі рукописів ЦНБ ім. В.І.Вернадського АН УРСР нотатки і автобіографічні матеріали Геппенера змальовують яскраву картину евакуації архіву і містять цінну інформацію про їх обсяг і зміст, на звивистому шляху повернення на Батьківщину⁶⁸. У січні 1945 р. менше половини найцінніших матеріалів було перевезено до одного з замків Західної Чехії, разом з рукописами ЦНБ і значною кількістю матеріалів з Риги. Їх знайшла 3-тя американська армія; невдовзі, на початку 1946 р., вони повернулися до Києва. Сам Геппенер відмовився від пропозиції американців переселитися на Захід і доглядав за матеріалами до їхнього повернення. У Києві людину, яка фактично врятувала для нас середньовічну історію України, природно, спіткала тяжка доля ізгоя -

Геппенер із сім'єю поневірявся до самої смерті.

Крило будівлі Київського університету, у якому до 1943 р. містився згаданий архів, було висаджене в повітря перед звільненням міста радянськими військами. Однак через неоднозначні й суперечливі свідчення питання про те, хто несе відповідальність за це, залишається, як уже наголошувалося, відкритим і досі. Згідно з післявоєнними заявами радянської сторони, будівля була замінована принаймні у п'яти місцях. Звіт офіційної комісії для встановлення масштабів збитків стверджує, що *"5 вересня 1943 р. німці замінували та підірвали один з найдавніших центрів української культури в Київському державному університеті імені Шевченка"*; разом з ним *"були втрачені матеріали історичного архіву давніх актів неоціненної ваги"*⁶⁹. Звертає на себе увагу той факт, що в цьому звіті не все гаразд з датами: з німецьких рапортів відомо, що Вінтер повернувся до Києва в середині жовтня для евакуації документів архіву - на цей час будівля була ще цілою. Коли в жовтні Вінтер і Мансфільд залишали Київ, у своїх інструкціях, адресованих командуванню 75-ої дивізії, вони спеціально наголошували на необхідності за будь-яких обставин забезпечити охорону і недоторканість університетських будівель⁷⁰.

Порівняно із звітом комісії, дещо відмінна версія наводиться в офіційному акті про збитки архіву (листопад 1944 р.): *"у вересні 1943 р. 7 автомашин були направлені до Німеччини з документами Київського архіву давніх актів у супроводі директора архіву д-ра Вінтера ... Залишаючи Київ, гітлерівці підірвали і підпалили будівлю Київського державного університету, де всі залишені документи, книги, цінне обладнання і описи Київського архіву давніх актів були повністю знищені"*⁷¹. Свідчення очевидців трагедії у Києві відрізняються від версії і про замінування університету вибухівкою (є дані, що стіни і фасад після вибуху лишилися неушкодженими). Як не прикро, це може надати певної вірогідності цитованому вище нацистському спростуванню матеріалів, обнародованих у "Правді": *"будівля Київського університету*

була знищена в результаті обстрілу радянською артилерією..."⁷². Разом з тим важко повірити, що радянські війська могли самі висадити в повітря університет напередодні відходу німців з міста; в той же час знищення будівлі нацистами цілком укладається в рамки політики "випаленої землі", проголошеної Гімлером і Герінгом у вересні 1943 р.⁷³

Доля частини архіву, яка не була вивезена окупантами, сьогодні невідома. Єдине, що цілком очевидно, це те, що саме завдяки пильному нагляду за евакуйованими матеріалами Миколи Геппенера збереглася найдавніша і найцінніша частина зібрання Київського архіву давніх актів.

Є багато свідчень послідовно дбайливого ставлення нацистів до архівних матеріалів, які вони вивозили або залишали на місцях, де сподівалися розташуватися мало не назавжди⁷⁴. З іншого боку, післявоєнний період дає нам гіркий приклад занедбання радянською адміністрацією давньої історії і давніх архівних документів як таких, що аж ніяк не сприяли на цей раз уже "комуністичному будівництву" в Україні. Попри справді подвижницькі зусилля рядових архівістів і окремих представників повоєнного архівного керівництва, інтенсивна робота з актовими книгами у 50-х роках, яка могла б, вірогідно, завершитися підготовкою зведеного каталога книг з фіксацією втраченого масиву джерел і точними кількісними підрахунками, була перервана на початку 60-х років. Та історія знову невблаганно водить нас по колу. Кілька років тому систематична робота над збереженими актовими книгами у ЦДІА УРСР у м. Києві була відновлена, що ставить на порядок денний питання про підготовку такого каталога із застосуванням сучасної комп'ютерної техніки⁷⁵.

Щодо Західної України, включеної до складу Німеччини, то тут нацистська організація "культурних справ" цілком відрізнялася від східноукраїнських територій, Діяльністю архівів, бібліотек і музеїв під час окупації керувало окреме генерал-губернаторство з центром у

Кракові. Політику пограбування культурних цінностей, подібну до акцій команд штабу Розенберга на Сході, тут провадили інші відомства.

З наближенням лінії фронту восени 1943 р. нацисти розробили плани вивезення львівських культурних цінностей, зокрема, більшості матеріалів Львівського історичного архіву і багатьох рукописів львівських бібліотек. У радянській повоєнній літератур є відомості щодо вивезення деяких матеріалів⁷⁶. Завдяки нещодавно відкритим документам у Львові⁷⁷ і Кракові⁷⁸ зараз є можливість з точністю простежити обставини та маршрут евакуації взимку - навесні 1944 р. восьми транспортів з Львівського архіву до Бенедиктинського аббатства в Тинці поблизу Кракова, де вони залишалися до кінця війни. Нацисти мали намір вивезти архівні матеріали як зі Львова, так і з Кракова до Сілезії; за перевалочний пункт на цьому шляху була призначена літня резиденція вроцлавського єпископа в горах Сілезії. Однак польським архівістам вдалося переконати їх залишити документи в Тинці⁷⁹. Та в серпні 1944 р. нацистська архівна адміністрація потай вивезла з Тинця 28 скринь з найціннішими документами колишнього Львівського міського архіву, які згодом були переправлені до Опави⁸⁰. Знову таки, за іронією війни, вони збереглися завдяки цій евакуації, оскільки будівля, де розташовувався Львівський міський архів, була піддана бомбардуванню під час вступу до міста Червоної Армії⁸¹.

На підставі польських і німецьких джерел можна простежити також шлях кількох інших транспортів з документами генеалогічного характеру, а також з львівськими бібліотечними і архівними матеріалами, які призначалися для інших збірних пунктів у Польщі. Це дає можливість прояснити долю різних українських, польських, вірменських і єврейських колекцій Західної України, у тому числі з бібліотеки Оссолінських, Львівського університету, колекції Баворовських, архівних матеріалів Наукового Товариства імені Шевченка, колекції митрополита Шептицького тощо. Це стосується й деяких церковних архівів, зокрема, Львівського римо-католицького

архієпископства, Вірменської католицької митрополії та ін., багато з яких лишилося в Польщі у зв'язку з переселенням туди після війни польського католицького населення з Західної України.

Останній аспект нашого дослідження стосується історії виявлення і повернення до Радянського Союзу захоплених нацистами архівних, бібліотечних і музейних цінностей. Наприкінці війни кілька пошукових груп радянських спеціалістів були відправлені до Чехо-Словаччини, Польщі, Німеччини, Румунії, Фінляндії та Східної Пруссії для обстеження знайдених матеріалів⁸². Протягом лише 1945 р. до Радянського Союзу повернулося 89 вагонів з архівними документами, котрі вивезли нацисти. Серед них - значна частина українських матеріалів: 54 вагони з Румунії (з українськими і молдавськими документами), 15 вагонів з Чехословаччини (з українськими і латиськими), 6 вагонів з Польщі (з львівськими документами)⁸³. Три вагони (230 скринь) з архівними матеріалами, вивезеними нацистами з Одеси в 1942 р., були знайдені в шахті Берлеш поблизу Штассфурта (Німеччина) і повернуті до СРСР⁸⁴. Відомо, що в Чехо-Словаччині разом з архівними матеріалами було знайдено багато музейних цінностей з Латвії, разом, до речі, з 4-ма скринями рукописних книг Бібліотеки Академії наук у Києві⁸⁵.

Паралельно з пошуками документальних матеріалів радянський уряд, як було офіційно повідомлено в 1945 р., вживав заходів для повернення архівів російських і українських організацій та окремих осіб, вивезених за кордон емігрантами під час революції та громадянської війни. Операції по пошуку і поверненню стосувалися також *“архівів закордонного походження, які мали оперативне і науково-історичне значення для нашої країни”*, а також архівів нацистських окупаційних установ на території СРСР⁸⁶. Найважливіші з *“повернутих”* з Чехо-Словаччини матеріалів знаходилися в дев'яти вантажних вагонах з багатим Російським закордонним історичним архівом у Празі, який перед війною зберігався у Міністерстві закордонних справ Чехо-Словаччини.

Цей архів був створений протягом 1920-30-х рр. на базі приватних і офіційних матеріалів, вивезених до Чехо-Словаччини російськими емігрантами, а також власне еміграційних матеріалів⁸⁷. Празька колекція, за офіційною термінологією - "подарунок" Академії Наук СРСР, - прибула до Москви у січні 1946 р. і була одразу передана до ЦДАЖР СРСР⁸⁸. Знайомі "оперативні" пріоритети, якими керувалися у 1941 р. при евакуації, знову вийшли на перший план після війни, оскільки чиновники Архівного управління переконали сталінського ідеолога Жданова в тому, що празькі архіви мають бути проаналізовані з точки зору *"відомостей про антирадянську діяльність білої еміграції, які будуть використані в оперативній роботі органів МВС та МДБ СРСР"*⁸⁹. У ЦДАЖР СРСР був підготовлений і опублікований 1952 р. з грифом "Секретно" поширений довідник до цих матеріалів на рівні фонду; лише 1989 р. вони нарешті розсекречені і відкриті для наукових досліджень⁹⁰.

А тим часом багато українських еміграційних колекцій, зібраних у Празі між двома війнами, у вантажному вагоні були привезені прямо до Києва як *"подарунок уряду Чехо-Словаччини українському народові"*. Згідно з офіційним звітом Архівного управління, українські колекції включають *"документальні матеріали міністерств українських буржуазно-націоналістичних урядів Скоропадського, Центральної Ради, Петлюри та ін. Архів також містить велику кількість особистих фондів відомих діячів українського націоналістичного руху. Крім того, архів містить документи, що відклалися в результаті діяльності багатьох українських націоналістичних організацій на території Чехо-Словаччини. Серед них є матеріали Українського академічного товариства, Українського Вищого педагогічного інституту ім. Драгоманова, редакційні архіви газет "Наступ", "Націоналіст" та інших, датованих 1918-1937 рр."*⁹¹

Українська Празька колекція спочатку була розміщена в секретному відділі ЦДІА УРСР, згодом передана до ЦДАЖР УРСР. До сьогодні вона практично недоступна для дослідників; не лише

виконуючи вказівки відповідних органів, але й за браком часу архів протягом десятиліть не мав змоги провести науково-технічне упорядкування матеріалів і підготувати їх до використання⁹².

Експонати Українського музею з Праги також були перевезені до Києва; більшість з них нині зберігається у Державному історичному музеї УРСР. У Німеччині радянська адміністрація знайшла сліди архіву Української академії у Празі, підготовленого для відправки в СРСР⁹³.

Інтерес радянської сторони до архівних матеріалів, що мали "оперативне значення", вдалося значною мірою задовольнити у Чехо-Словаччині, коли біля м. Чеська-Липа був знайдений величезний архів французької розвідки - понад 1000 ящиків з документами і картотека (понад 1 млн. карток), вивезений нацистами з Парижа в 1940 р.⁹⁴ Берія особисто наказав перевезти 25 вантажних вагонів з архівом до Москви під охороною у повній секретності. Ці матеріали розглядалися як такі, що становлять *"великий державний інтерес для НКВС, НКДБ, НКО та НКІС"*, і, за рекомендацією начальника Архівного управління Нікітінського, мали скласти *"спеціальний Центральний державний архів закордонних фондів, де б зберігалися всі вищезазначенні матеріали з французького архіву, а також ще раніше здобуті архіви Румунської Сігуранци, колишніх військових і політичних установ Польщі та різних окупаційних німецьких організацій"*⁹⁵. Очевидно, ця рекомендація була реалізована оперативно і повністю, оскільки у звіті Архівного управління, датованому груднем 1945 р., наводиться перелік французьких матеріалів, що вже зберігалися у Спеціальному архіві⁹⁶.

В єдиному опублікованому в пресі звіті т.зв. Спеціального архіву, на який ми посилалися вище, зазначалося, що він був створений на основі нацистських архівних матеріалів, знайдених у сілезькому замку графа фон Альтанна, біля Бистриці-Клодзько (німецька назва Габельшвердт, на південь від Гляцу)⁹⁷, натомість, не було жодної згадки про величезний масив знайдених там іноземних архівів. У той же час у секретних звітах Архівного управління серед привезених із замку

Альтанна до Москви матеріалів фігурували не лише документи нацистської партії, СС та гестапо, але й архіви різних військових та поліцейських організацій і установ країн Європи, архів Другого Інтернаціоналу, папери визначних лідерів європейського соціалістичного руху і т.п.⁹⁸ Тут же були документи, що стосувалися діяльності українських політичних партій (“буржуазно-націоналістичних”, за тогочасною термінологією), зокрема, архів Українського товариства старих більшовиків⁹⁹.

У колекції Альтанна зберігалася велика збірка масонських матеріалів, що походять з XVIII ст. до 1940 р. включно; вони були зібрані нацистами з усієї Європи. Коли Берії доповіли про матеріали Альтанна, відкриті українською делегацією, він наказав відвезти їх до Москви. На той час сім вантажних вагонів вже були доставлені до Києва, але, за вказівкою Берії, їх терміново повезли до Москви¹⁰⁰. Як згодом з'ясувалося, раніше відправлені до Києва матеріали (загалом 1295 скринь і 26 контейнерів з картинами) потребували тринадцять, а не сім залізничних вагонів; в останніх днях жовтня вони вже були в Москві¹⁰¹. У грудні 1945 р. 28 вагонів з архівними матеріалами з колекції Альтанна були перевезені до Спеціального архіву¹⁰². Слід зазначити, що представники країн-союзників старанно полювали за нацистськими архівами, маючи на меті використання їх для розвідки, проведення слідства над військовими злочинцями, денацифікації. При цьому американський і британський уряди працювали у тісному контакті, про що свідчить, зокрема, англо-американська операція “Голдкап” для перевірки всіх шахт у районі Бранденбурга у квітні-травні 1945 р.¹⁰³

Захоплені західними союзними державами архіви нацистської Німеччини та фашистської Італії були направлені до різних архівних центрів, зокрема, в Англії та Америці; більшість з них перед поверненням була змікрофільмована і згодом відкрита для використання і дослідження¹⁰⁴.

Досі відомості про склад нацистських матеріалів, що зберігаються в СРСР, публічно не розголошені. Частково і посередньо з'ясувати це дають можливість нещодавно відкриті документи Архівного управління. Так, у вересні 1945 р. з Москви була відряджена радянська архівна делегація на високому рівні *“для оцінки і передачі до СРСР документальних матеріалів фашистських організацій, знайдених в різних місцях Саксонії і Верхньої Сілезії”*¹⁰⁵. І хоча в деяких районах вона опинилася після того, як основні сховища вже були перевірені групами американців і англійців, їй вдалося знайти запасники з важливими офіційними паперами нацистів, які й були вивезені разом з іншими документами у семи залізничних вагонах до СРСР як такі, що *“становили великий інтерес для радянської історичної науки і для діяльності оперативних органів”*¹⁰⁶. Пізніше, на початку 1946 р., була послана ще одна група, яка знайшла документи з канцелярії Гітлера; очевидно, і вони були відправлені до Спеціального архіву¹⁰⁷. Однак, на превеликий жаль, більшість захоплених і вивезених до СРСР нацистських документів була глибоко засекречена і донедавна цілком недоступна для дослідження тоталітарного нацистського режиму і окупаційного періоду. Як відмічалось в публікації газети “Известия”, *“архіви, забрані в Альтхорні, потрапили до відомства, яке менш за все цікавило правду, історія, інтереси науки. І більш за все - виявлення внутрішніх ворогів... Архів працював виключно для виловлення “зрадників Батьківщини”*¹⁰⁸.

Залишивши на стороні питання про справедливість подібних акцій, зазначимо лише, що сталінський режим шукав можливості помститися переможений Німеччині за колосальні втрати культурних цінностей під час війни примітивним шляхом привласнення воєнної здобичі. Своєрідною контрибуцією стали не лише архіви і бібліотеки, але й музейні експонати. За оцінками західних експертів, *“принаймні 900.000 творів мистецтва були вивезені до Росії”*; інші джерела оцінюють пограбовані твори мистецтва лише з Дрезденської галереї на суму в 170.000.000 доларів¹⁰⁹. Радянська комісія, що обстежувала шахти

між Магдебургом та Лейпцігом, знайшла декілька сотень вагонів вивезених нацистами цінностей біля Шенебеку, 50 вагонів під Штассфуртом і 30 поблизу Бернбурга. Більшість *“музейних цінностей і, особливо, археологічних матеріалів, бібліотечних зібрань та інших матеріалів, що стосуються мистецтва”*, призначалася для відправки до СРСР¹¹⁰.

Інша експертна комісія з питань культури, до якої входили тодішній завідувач відділу рукописів Бібліотеки імені Леніна професор П.Зайончковський та мистецтвознавець А.Чегодаєв, підготувала перелік цінностей зі сховищ у цьому регіоні на 5 сторінках під назвою *“Мистецькі та культурні скарби, призначені для вивезення до СРСР”*¹¹¹. У супровідній записці викладені засади їх відбору та загальна мета операції. Наприклад, необхідність експропріації деяких середньовічних архівів пояснено так: *“Найдавніша частина архіву Любека заслуговує на вивезення, оскільки відбиває в повній мірі історію міст середньовіччя, які належали до Ганзейського Союзу, і таким чином пов'язана з історією Новгороду. Подібних матеріалів у СРСР щодо історії Ганзейського Союзу немає зовсім”*¹¹². Раніше комісія призначила до вивезення в СРСР *“на розгляд ГАУ”* 1200 скринь з Центрального архіву в Берліні-Потсдамі; пізніше вони пояснювали, що знайшли додатково ще 200 вагонів з архівними паперами з Берліну і Потсдаму у 22 підземних сховищах шахти *“Граф Мольтке”* у Шенебеку. Виправдовуючи це пограбування, комісія зазначає, що американці і англійці, мовляв, забрали багато інших скарбів¹¹³. Обсяг і склад вивезених до Москви та інших міст матеріалів, а також обставини їх транспортування потребують дальшого уточнення¹¹⁴. Звісно, радянська сторона може засуджувати різних західних шахраїв, що викрадали твори мистецтва з метою комерційної вигоди, але можна знайти приклади, коли і радянські громадяни мали зиск з награвованого. І чи не найприкрішим у цій ситуації є безпрецедентний факт приховання від цілого світу величезної кількості вивезених до СРСР культурних скарбів.

Один з найбільших скандалів, пов'язаних з шахрайськими операціями радянських представників культури тих часів, стався восени 1990 р. , коли з публікації в "Литературной газете" широкій громадськості стала відома доля частини понад 3 млн. бібліотечних книг, вивезених з радянської окупаційної зони в перші повоєнні роки, - майже половина з них була приречена на гниття під щоденними опадами посліду голубів у неопалюваному, повному щурів приміщенні церкви в с.Узкое на околиці Москви; юридичним власником цього бібліотечного зібрання є не хто інший, як Академія наук СРСР. Автор нарису наводить також точні дані ще про 1.535.234 викрадених книг, які протягом 1946-1949 рр. були розпорошені по різних бібліотеках Москви і Ленінграда під наглядом Комітету у справах культурно-освітніх установ; більшість з цих книг було передано до загальних колекцій¹¹⁵.

Черговою сенсацією стала публікація у квітні 1991 р. в американському журналі "Art News" (Нью-Йорк) під заголовком з лондонської газети "Observer": "Награбовані нацистами мистецькі скарби знайдені в Росії - загублені скарби Трої серед інших шедеврів протягом 50 років зберігалися в секретних сховищах". Публікація наводить дані про те, що *"тисячі творів мистецтва, захоплених радянськими військами в нацистській Німеччині після закінчення другої світової війни, майже 50 років зберігалися в Радянському Союзі в спеціальних музейних сховищах"*. Серед шедеврів - роботи Ель Греко, Гойї, Сезанна, Дега, Ренуара¹¹⁶. І хоча публікація базована не на документальних джерелах, а на інформації, яка покищо не ідентифікується, більшість наведених даних, схоже, відповідає дійсності. Разом з тим, автори схильні звинувачувати в усіх руйнаціях в Києві лише нацистських загарбників, не згадуючи про радянську "тактику випаленої землі" на територіях, що залишалися ворогу; що ж до евакуації музейних колекцій, то вони пишуть, що в трагічні дні повного хаосу й істерії це, природно, не було головною турботою властей. Наводиться, зокрема, такий приклад: *"коли нацистські війська знаходилися на підступах до Києва, місцева*

адміністрація наказала директорам музеїв надавати перевагу при евакуації виробам з кольорових металів через їхню цінність. В результаті бронзові свічники XIX століття невисокої естетичної вартості були вивезені, в той час як твори майстрів Відродження залишилися в окупованому місті”¹¹⁷. Автори публікації в “Art News”, очевидно, не знайомі із згадуваними вище німецькими рапортами і звітами, оскільки, оцінюючи масштаби втрачених Україною скарбів, вони наводять традиційні цифри радянської статистики; через відсутність каталогів більшості колекцій і списків втрат, які не були вчасно складені, на їхню думку, нині важко встановити, що саме було вивезено окупантами¹¹⁸. Пограбування нацистами цінностей з радянських сховищ автори порівнюють з широкомасштабним пограбуванням радянськими військами музейних збірок в Німеччині наприкінці війни, яке провадилося т. зв. Трофейною комісією. Відкинувши ідею “еквівалентної компенсації”, запропонованої деякими радянськими культурними діячами, “радянська адміністрація обрала інший варіант. Вона мала намір просто взяти все”¹¹⁹. Такі заяви, очевидно, потребують документального підтвердження. Автори також розвінчують міф про “врятування” радянською адміністрацією скарбів Дрезденської картинної галереї. У 1955 р. 750 картин з Дрезденської галереї були повернуті Німеччині “з метою зміцнення і дальшого прогресу в дружбі між радянським і німецьким народом”. Офіційні цифри були неповними: “Про 500 картин, забраних до Києва українською комісією, в атмосфері повної секретності забули”; їх повернули пізніше¹²⁰. Виключно політичними міркуваннями була продиктована передача в 1957 р. Східній Німеччині понад півтора мільйонів творів мистецтва і 500 скринь археологічних матеріалів: такою була подяка від радянського уряду урядові НДР за підтримку агресії в Угорщині 1956 р.¹²¹ Протягом 50-60-х рр. країнам Європи, в першу чергу НДР і Польщі, була повернута значна кількість документальних матеріалів з СРСР, “врятованих Радянською армією”¹²². Серед інших акцій варто виділити передачу в 1957 р. відділом рукописів Бібліотеки

імені Леніна до Німеччини і Польщі всіх рукописних книг і архівних матеріалів, вивезених зі сховища в Сілезії¹²³.

Публікація "Art News" спричинилася до цілої серії викривних статей в радянській пресі, присвячених вивезенням до СРСР (зокрема, й до Києва) шедеврам¹²⁴. Невдовзі з'явилася наступна публікація в "Art News", що розглядає проблеми реституції¹²⁵.

Зрозуміло, для того, щоб визначити розміри і характер вивезених радянською адміністрацією скарбів мистецтва та інших музейних експонатів, а також архівів та рукописних книг, треба проводити подальші дослідження. Адже більшість з них після війни ніколи не була відкрита для вивчення і публічного доступу. Події останніх часів - політика гласності, об'єднання Німеччини, нормалізація відносин між Сходом і Заходом, очевидно, сприятимуть реституції. Крок за кроком вона триває: у грудні 1988 р. майже 40 тон захоплених документів німецького флоту (1877-1945) і окремі військові документи з Прусії (з XVIII ст. до 1933 р.) були повернуті до Східної Німеччини¹²⁶. У 1990 р. з'явилося повідомлення про те, що будуть повернуті 300 шедеврів старих майстрів з Бремена, захоплених радянськими військами¹²⁷. У жовтні 1990 р. архіви середньовічних ганзейських міст - Бремена, Гамбурга й Любека, - які протягом 45 років зберігалися в таємниці у Центральному державному архіві давніх актів СРСР, повернулися до Німеччини. Але оскільки це повернення було пов'язане з простим обміном на середньовічний архів міста Таллінна, який передали до Естонії з Бундесархіву в Кобленці після 46 років перебування в Німеччині, то, зрозуміло, постало питання про долю інших "архівів, взятих як військові трофеї і про те, коли це повернення має відбутися"¹²⁸. Природно, перш ніж відповідати на такі питання, архівам, бібліотекам чи музеям необхідно мати максимально повну і точну інформацію про те, що і звідки було викрадене, у якій мірі цілісні комплекси матеріалів були розпорошені і реорганізовані під час своїх мандрівок.

З іншого боку, американська і англійська окупаційні адміністрації в Німеччині та Австрії були зацікавлені в еквівалентній і повній реституції; вони розробили вдалу систему стандартизованих запитів про пограбовані нацистами цінності, зокрема, архівні документи, бібліотечні збірки, музейні експонати. В результаті, незважаючи на цілий ряд несприятливих факторів, серед яких була й відмова в співробітництві з боку радянської сторони, протягом порівняно короткого періоду вдалося повернути законним власникам або їхнім наступникам мільйони одиниць цінностей¹²⁹.

Проблеми реституції набули широкого розголосу на Заході; серед інших варто згадати т. зв. Візбаденський маніфест, який проголосив курс на повне без винятку повернення союзниками всіх культурних цінностей їхнім власникам. У цьому плані показова й публікація в "New York Times" (1945), завдяки якій до Німеччини було повернуто невелику збірку мистецьких творів, вивезених раніше до США¹³⁰. Багато невідомих сторінок процесу повернення американцями матеріалів, загарбаних нацистами з СРСР і з інших країн у повоєнні роки, можна відкрити на підставі дослідження архіву адміністрації окупаційної зони США (OMGUS) у Вашингтоні¹³¹. Більшість із загарбаних з території Радянського Союзу культурних цінностей, які опинилися в союзницьких зонах окупації, були повернуті до СРСР; в той же час частина їх і досі, очевидно, залишається на Заході.

Українські культурні скарби складали майже третину з півмільйона предметів, які пройшли через американські збірні пункти до літа 1948 р. За період між вереснем 1945 і вереснем 1948 рр. через американську окупаційну зону було переправлено до СРСР тринадцять транспортів; із загальної кількості 534.120 одиниць цінностей 167.717 походили з Києва. Це величезна кількість київських музейних експонатів - живопис, ікони, малюнки, стародруки, меблі, кераміка, тканини, зброя і нумізматики, а також архівні матеріали й бібліотечні книги. У супровідних документах пояснено, що 516 вимог щодо повернення

матеріалів з Києва не вдалося задовольнити через брак необхідної інформації про розшукувані речі, хоча загальна кількість повернутих матеріалів значно перевищила число цінностей, “які офіційно розшукувалися”¹³². У Москві збереглися картотеки з переліками знищених або вивезених музейних колекцій з України, але неясно, наскільки вони відповідають матеріалам, які були в розпорядженні союзницьких реституційних органів¹³³.

Відповідні документи радянської сторони про отримання або відправлення матеріалів до Києва досі виявити не вдалося; вірогідно, вони зберігаються серед досі засекречених документів Радянської військової адміністрації в Німеччині. На часі - подальші дослідження всіх доступних джерел, що, зокрема, дадуть змогу встановити, які саме передані до Москви українські, і в першу чергу - київські матеріали не повернулися в Україну.

Нарешті кілька заключних думок. Природно, сьогодні ніхто не збирається виправдовувати Альфреда Розенберга і його команду - їхня провина перед людством доведена на Нюрнберзькому процесі і не підлягає оскарженню. Без сумніву, сьогодні в більшості випадків надто пізно шукати всі цінності, які були пограбовані нацистськими загарбниками. Однак історики культури, архівісти, музейному працівникові надзвичайно важливо зробити спробу простежити долю скарбів національної культури, частина з яких, ймовірно, існує і досі. Навіть якщо неможливо віднайти і повернути архівні матеріали й музейні експонати - через складність реституційних процесів і специфіку міжнародного мистецького світу, - детальна й адекватна картина нацистських і радянських операцій по вивезенню цінностей допоможе, серед інших трагедій, яких зазнала Україна під час війни, встановити масштаби трагедії національної культури - тих непоправних втрат, які пов'язані з руйнацією Успенського собору Києво-Печерської лаври або Київського університету, де зберігалися художні, писемні та інші скарби,

включаючи Київський центральний архів стародавніх актів.

У широкому контексті війна на Східному фронті була війною на винищення між двома тоталітарними режимами, в ході якої культурні цінності з обох боків нищилися або використовувалися як засоби ідеологічної, пропагандистської чи оперативної боротьби. Традиційна радянська оцінка результатів Великої вітчизняної війни, включаючи сферу культури, завжди малювала примітивну картину боротьби добра проти зла, підкреслюючи значення “великої перемоги над фашизмом”, але такий спрощений підхід ледве чи вповні відповідає дійсності. Розенберг мав свого двійника в галузі ідеології та культури в особі Жданова; жоден з них не проявив ані найменшої поваги до культурної спадщини народів, якими вони правили. Масштаби пограбування нацистами цінностей на окупованих територіях під час війни, певною мірою співвідносні з масштабами пограбування радянською адміністрацією аналогічних скарбів культури німецького та інших народів після закінчення війни. Тотальне засекречення будь-якої інформації про них, зокрема, про трофейні документи, так само, як і недоступність секретних радянських документів періоду війни, слід гадати, не дозволили дослідити, ба навіть поставити багато проблем з історії другої світової війни. Її трагедія спекулятивно (і доволі успішно) використовувалася післявоєнною сталінською пропагандою для приховання власних злочинів перед народами СРСР та перед людством.

І якщо сьогодні ми прагнемо дошукатися істини, відтворити правдиву історію України, мусимо звільнитися і від вказаних ідеологічних стереотипів.

ПРИМІТКИ

1 Див.: *Janet Flanner*. The Beautiful Spoils // Men and Monuments. - London, 1957. - P. 220-290 (спершу опубл. як серія статей у "The New Yorker Magazine" (February-March, 1947); *The Report of the American Commission for the Protection and Salvage of Artistic and Historic Monuments in War Areas* (Washington, 1946); *Leonard Woolley*. A Record of the Work Done by the Military Authorities for the Protection of the Treasures of Art & History in War Areas (London, 1947); *Thomas Carr Howe, Jr.* Salt Mines and Castles: The Discovery and Restitution of Looted European Art (New York, 1946); *Michael J. Kurtz*. Nazi Contraband: American Policy on the Return of the European Cultural Treasures, 1945-1955 (New York, 1985); *Cay Friemuth*. Die geraubte Kunst: Der dramatische Wettlauf um die Rettung der Kulturschätze nach dem Zweiten Weltkrieg (Entführung, Bergung und Restitution europäischen Kulturgutes 1939-1948) (Braunschweig, 1989).

2 Див.: *Максакова Л.В.* Спасение культурных ценностей в годы Великой Отечественной войны. - М., 1990. Авторка використовує переважно опубліковані документи та матеріали відкритого користування, залишаючи поза увагою донедавна засекречені фонди державних архівів СРСР.

3 Таке дослідження, результатом якого має бути монографія д-ра Патриції Кеннеді Грімстед, проводиться вже протягом кількох років у рамках програми співробітництва між Українським науковим інститутом Гарвардського університету і Археографічною комісією Академії наук УРСР.

4 Документи Процесу, включаючи документальні докази, опубліковані в багатотомних серіалах англійською, французькою та німецькою мовами. Англomовне видання основних матеріалів слідства відоме як "Блакитна серія": *Trial of the Major War Criminals before the International Military Tribunal, Nuremberg* 14 Nov. 1945—1 Oct. 1946. In 42 vols. (Nuremberg, 1947-1949; мікрофільмове видання здійснене фірмою "Andronicus Publishing Co"). У так званий "Червоній серії" додатково видані в англійському перекладі документи, зібрані слідством, матеріали допитів тощо: *Nazi Conspiracy and Aggression*. In 8 vols. and 2 supplements (Washington, 1946-1948). Див. також матеріали додаткового слідства, проведеного американською стороною, у т.зв. "Зеленій серії": *Trials of the War Criminals Before the Nuernberg Military Tribunals under Control Council Law N-10*. In 15 vols. (Nuremberg, 1946-1949) і бібліографію повного мікрофільмового видання всіх матеріалів Нюрнберзького процесу та дотичних матеріалів, здійснену Національним архівом США: *Captured German and Related Records. A National Archives Conference / Edited by Robert Wolfe* (Athens, Ohio: Ohio University Press, 1974 ("National Archives Conferences" - Vol. 3). - P.274-276). Стосовно документів і доказів, представлених союзниками на Нюрнберзькому процесі,

див.: *Telford Taylor. The Use of Captured German and Related Records in the Nürnberg War Crimes Trials // Captured German and Related Records... - P.92-116.*

5 Публікації матеріалів Процесу російською мовою в СРСР передували ретельний відбір документів, що дозволило зменшити її обсяг до семи томів: *Нюрнберзький процес над головними військовими преступниками: Сборник материалов в 7-ми томах (М., 1957-1960[1961])*. Між тим, у Москві зберігається повний комплект стенограм Міжнародного Військового Трибуналу в Нюрнберзі разом з розшифровками матеріалів допитів, реєстрами і копіями документів, а також офіційними копіями слідчих матеріалів в англійському, французькому та німецькому перекладах (ЦДАЖР СРСР, ф.7445).

6 Документи зондеркоманди СС Кюнсберга (98 справ) зберігаються в Бонні в Politisches Archiv des Auswärtigen Amtes (R-27542—R-27621). Стосовно операцій в СРСР див.: R-27554, 27556-58, R-27574-76, R-27583, та R-27587; див. також офіційний друкований звіт з доданими фотоматеріалами: “Der Einsatz des Bataillons der Waffen-SS z.b.V. in der Ukraine”.

7 Щодо операцій союзників стосовно захоплених архівних матеріалів див.: *Seymour J. Pomrenze. Policies and Procedures for the Protection, Use, and Return of Captured German records // Captured German and Related Records... - P.5-30.*

8 Хоча Einsatzstab в цілому діяв незалежно, його діяльність до певної міри координувалася з Рейхсміністерством. Зважаючи на те, що багато документів були переплутані між собою, можна зрозуміти, чому матеріали ERR були змікрофільмовані як частина документів “Документів Рейхсміністерства для окупованих східних територій, 1941-1945” (Reichsministerium für die besetzten Ostgebiete). (Див.: U.S. National Archives Microfilm Publication T-454, 107 rolls). Опублікований опис (но. 28) охоплює лише 106 роликів; продовження готується до друку. Оригінали цих документів зберігаються зараз у Кобленці. Нижче подаються численні посилання саме на цю публікацію Національного архіву США. Залишки документів ERR були переформовані як окремий фонд в Бундесархіві (NS 30). Передмова до машинописного опису містить ряд важливих деталей щодо організації команди та долі її архіву.

9 Значна група документів Розенберга зберігається в ЦДАЖР УРСР у фонді “Штаб імперського керівника (Reichsleiter) Розенберга для окупованих східних областей” (ф.3676, Einsatzstab Rosenberg). Фонд складається з п’яти описів. Два перших містять документи штаб-квартири команди ERR в Раціборі (Сілезія), куди вона переїхала з Берліну восени 1943 р. Тут же - документи про діяльність НАГ на Україні, в Білорусії і Прибалтиці за 1942 - 1943 рр. Без сумніву, вони були захоплені радянськими військами у Польщі в 1945 р. З’ясувати деталі допомогла б справа фонду, але нам не вдалося ознайомитися з нею.

10 Див. англомовну публікацію матеріалів слідчої справи Розенберга: *Trial of the Major War Criminals*. - Vol.7. - P.77-85; Vol.11. - P.444-589; Vol.18. - P.89-128; Vol.22. - P.381-383, 539-541. У ЦДАЖР СРСР (ф.7445) зберігається повний комплекс матеріалів слідства; див., зокрема, обвинувачувальний акт: ф. 7445, оп.1, спр.1984 (англійський текст). Справи 1758 і 1759 подають посилання на вміщені до нього документи. Щодо діяльності Айнзацштабу по пограбуванню культурних цінностей див., зокрема, оп.2, спр. 125 та 139.

11 За півроку до серії статей Е.Максимової під назвою "Пять дней в Особом архиве" (Известия. - 18-22 февр. 1990) у пресі з'явилася перша публічна згадка про секретний архів (Е.Максимова. Архивный детектив // Известия. - 24 июня 1989. - №177). На сьогодні авторці вдалося ознайомитися лише з трьома справами. Дві з них (з безіменного фонду), ймовірно, мають безпосереднє відношення до ERR; ширше дослідити документальний контекст вказаних справ, на жаль, не вдалося. Нині керівництво архіву провадить активну роботу по створенню радянсько-німецької комісії, яка могла б провести широкомасштабне виявлення і опрацювання трофейних документів як в радянських, так і в німецьких архівах. Природно, лише при наявності ґрунтовної і всебічної інформації про склад матеріалів можна ставити питання про передачу їх законним власникам.

12 Єдина справа, з якою вдалося ознайомитися (ЦДА СРСР, ф.1256, Начальник військового архіву в Потсдамі, оп.1, спр.29), містить, зокрема, матеріали розвідувальних операцій в Україні, зокрема, у Львові, Станіславові і Києві в 1941 р. по виявленню відповідних архівних документів.

13 Bundesarchiv (Koblenz), R6 (Reichsministerium für die besetzten Ostgebiete). Важливі документи - це, зокрема, рапорти команди ERR, або папери, що адресувалися до неї.

14 Збереглася лише частина архіву Рейхскомісаріату (нещодавно відкритий в ЦДАЖР УРСР ф.3206, оп.1-6). Документи Крайового управління складають оп.5 цього фонду (можливо, доданий до останнього пізніше). Це - єдиний опис, що містить надзвичайно важливі оригінальні документи LV АВМ за 1944 р. Хоча із справою фонду ознайомитися не вдалося (за свідченням архівістів, вона взагалі відсутня), очевидно, ці матеріали були вивезені нацистами до Кам'янця, а згодом - до Опави (Чехо-Словаччина), де Крайове управління продовжувало свою діяльність до початку 1945 р. Зважаючи на те, що хронологічно останні документи цього фонду походять з Опави, можна припускати, що вони були захоплені радянськими військами як трофейні.

15 Матеріали Комісаріату збереження архівів (Kommissariat für den Archivschutz), а також інших підрозділів Архівного управління зберігаються в групі R 146. У фонді є матеріали, що були додані до нього після війни. Це, зокрема, власноручні листи Вінтера, що разом з іншими дотичними матеріалами були вилучені з особистих паперів Вальтера Вогеля.

16 Після війни Вінтер став першим директором Бундесархіву в Кобленці. Ширше про нього див.: *Wilhelm Rohr. Georg Winter—Neuruppin 28.4.1895—Koblenz 4.6.1961 // Der Archivar 14.- № 3 (Juli 1961).* - Sp. 179-190. У квітні 1990 р. особисті папери Вінтера, що зберігаються в Бундесархіві, ще були невпорядкованими і закритими для дослідників.

17 ЦДАЖР СРСР, ф. 7021, Чрезвычайная Государственная Комиссия по установлению и расследованию злодеяний немецко-фашистских захватчиков и их сообщников и причиненного ими ущерба гражданам, колхозам, общественным организациям, государственным предприятиям и учреждениям СССР. Фонд включає основні документи свідчень, звітів та інших матеріалів, зібраних у центральних містах України: Києві (оп.65), Львові (оп.67), Харкові (оп. 76) та ін. Відповідні матеріали республіканської комісії зберігаються в ЦДАЖР УРСР (ф. 3538). Тут практично немає оригінальних документів. Звіти про втрати архівних матеріалів містяться у фонді Головного архівного управління СРСР (ЦДАЖР СРСР, ф.5325, оп.10, спр.2149, 2150). Аналогічні звіти (з надзвичайно неточними, інколи - плутаними даними) є в архіві ЦДІА УРСР у Києві (ЦДАЖР УРСР, ф.4703), архіві ЦДІА УРСР у Львові (ЦДІА УРСР у Львові, ф.Р-1), архіві Львівського обласного архівного управління (Держархів Львівської області, ф368), а також в архіві Центральної наукової бібліотеки ім.В.І.Вернадського АН УРСР.

18 "Сообщение Чрезвычайной Государственной Комиссии по установлению и расследованию злодеяний немецко-фашистских захватчиков и их сообщников и принесенного ими ущерба гражданам, колхозам, общественным организациям, государственным предприятиям и учреждениям СССР. О разрушениях и зверствах, совершенных немецко-фашистскими захватчиками в городе Киеве." (Правда. - 1 марта 1944. - №52). Окрема відбитка: М.: Госполитиздат, 1944 (наклад 100 000 прим.). Цитований текст: с. 4. Копія була представлена на Нюрнберзькому процесі радянською стороною як одне з свідчень (див.: ЦДАЖР СРСР, ф. 7445, оп.2, спр.94, арк. 194-197). Одне із зібраних Комісією свідчень (оп. 65, спр. 10, арк. 19-22) щодо руйнації Успенського собору Лаври було представлено радянською стороною як експонат (ф.7445, оп.2, спр.107, арк. 162-166; німецький переклад: арк. 167-172).

- 19 Документ під назвою "Bolschewistische Greuelpropaganda über 'Zerstörungen und Grausamkeiten der deutsch-faschistischen Eroberer in der Stadt Kiew' ", підписаний Райхардом, був доданий до секретного меморандуму, підписаного в Берліні 13.VI.1944. Німецький переклад статті з "Правды", зроблений в Раціборі, зберігається разом з рапортом ERR - Stabsführung IV/3 (Рацібор, 15.IV.1944) в Бундесархіві (R 6/170, fols. 47ff); фотокопія - в Національному архіві США (EAP 99/1085).
- 20 Винищення архітектурних пам'яток у Києві 1941 р. детально описано Титом Д. Гевриком (*Titus D. Hewryk. The Lost Architecture of Kiev. - New York, 1982. - P.37-39 (Хрещатик); P.51-53 (Успенський кафедральний собор)*). Одночасно з англійським побачило світ українське видання (*Втрачені архітектурні пам'ятки Києва. - Нью-Йорк, 1982*). Останнє нещодавно було репринтно перевидане в одному з найпопулярніших українських часописів "Пам'ятки України" (1990. - №1. - С.25-40; №2. - С.19-38; №3. - С.25-39). Автор широко використав доступну йому еміграційну літературу, в тому числі - мемуари. Нині в рамках видавничої програми Археографічної комісії АН УРСР готується розширене видання цієї праці про винищення архітектурних пам'яток Києва і Харкова. Порівн. також щойно опубліковану відомим киевознавцем Л.А.Проценко карту-мартиролог "Пам'ятки Києва, знищені у ХХ столітті" (Київ, 1991). Карта містить короткі відомості про більш ніж 250 знищених об'єктів.
- 21 Широка документація про хід евакуації архівних матеріалів є в фонді Головного архівного управління СРСР (ЦДАЖР СРСР, ф.5325, оп.10; щодо України див. спр.856, 857). Матеріали фонду Головного Архівного управління Української РСР (ЦДАЖР УРСР, ф.14) також містять важливі відомості, що стосуються евакуації архівів на Схід та діяльності архівного управління в м. Златоусті Челябінської обл.
- 22 *Максакова Л.В.* Спасение культурных ценностей. - С.53.
- 23 *Копылова О.Н.* К проблеме сохранности ГАФ СССР в годы Великой Отечественной войны // Советские архивы. - 1990. - №5. - С.37-44.
- 24 Офіційні звіти про втрати архівних документів, складені по гарячих слідах, зберігаються серед українських справ, копії та узагальнюючі матеріали - серед матеріалів загальносоюзного архівного управління (ЦДАЖР СРСР, ф.5325, оп.10).
- 25 Гудзенко - Чебрякову (ЦДАЖР СРСР, ф.5325, оп.10, спр.856, арк.1-2).
- 26 Заступник наркома внутрішніх справ УРСР Ратушний - Начальнику

- Головархіву НКВС СРСР Шклярову, Київ, 16.VIII.1941 (ЦДАЖР СРСР, ф.5325, оп.10, спр.856, арк.3-8).
- 27 Гудзенко - Нікітінському, Саратов, 9.IX.1941 (ЦДАЖР СРСР, ф.5325, оп.10, спр.856, арк.14).
- 28 "Докладная записка" начальника Архівного управління НКВС Миколаївської області Д.П.Рильського Шклярову, 2.II.1942 (ЦДАЖР СРСР, ф.5325, оп.10, спр.857, арк.26зв.).
- 29 Див. план роботи, підписаний начальником Управління державними архівами НКВС УРСР, Златоуст, 4.XII.1941 (ЦДАЖР СРСР, ф.5325, оп.10, спр.856, арк.39-40); у додатку - список фондів (арк.41-51).
- 30 ЦДАЖР СРСР, ф.5325, оп.10, спр.856, арк.52-75.
- 31 Пещуров - Золотухіну, 18.VII.1941; копія в німецькому перекладі (ЦДАЖР УРСР, ф.3206, оп.5, спр. 21, арк.27. Пізніше (6.IX.1941) Пещуров доповідав Нікітінському, що він отримав з Дніпропетровського державного обласного архіву всі матеріали відділу секретних фондів разом з описами та реєстраційними документами (ЦДАЖР СРСР, ф.5325, оп.10, спр.856, арк.81).
- 32 Рапорт Люддекенса про візит до Дніпропетровська (13.V.-15.VII.1942) (ЦДАЖР УРСР, ф.3206, оп.5, спр.21, арк.23-26, 43-48). Там же зберігається підготовлений ним повний опис документів партархіву під назвою "Parteiarhiv des Oblast Dnjepropetrowsk Repertorium des Fonds Nr 1 - Dnjepropetrowsker Oblast-Komitee der kommunistischen Partei der Bolschewiken der Ukraine, 1932-1941", машинопис, 197 стор., датований 22.II.1943 (арк.373-582; друга копія: арк.586-784)..
- 33 Рапорт Вінтера про візит до Полтави (29.X-5.XI.1941) (ЦДАЖР УРСР, ф.3206, оп.5, спр.1, арк.436-436зв.).
- 34 Рапорт Вінтера, Харків, 2-4.XI.1941, (ЦДАЖР УРСР, ф.3206, оп.5, спр.1, арк.437-437зв.).
- 35 Рапорт Вінтера на ім'я рейхскомісара збереження архівів, Київ, 24.XI.1941 (Т-454, roll 3, frame 909665; порівн.: frame 909510, а також наступний рапорт з НАГ, Київ, до ERR, Берлін (грудень 1941 р.): Т-454, roll 94, frames 001204-10).
- 36 Рапорт Дітера Розкампа, НАГ, Київ, до ERR, Берлін, 15.VII.1942 (Т-454, roll 21, frame 001090; ЕАР 99/54).

37 Див.: "Краткий список материалов, погибших при пожаре в Феодосийской церкви" (вересень 1941 р.) (ЦДАЖР УРСР, ф.3206, оп. 5, спр. 1, арк. 314 - 315). До рапорта Вінтера, 16-27.XI.1941, доданий також німецький переклад переліку; пожежа згадана і в самому рапорті Вінтера (арк.319).

38 Німці не знали, чи ці архіви були знищені, чи евакуйовані. Нами встановлено, що вони переважно були евакуйовані; щодо партархіву, то ми не володіємо інформацією; архів ЗАГС повернувся до Києва після війни недоторканим.

39 Ширше про нього див.: *Василь Омельченко*. Олександр Оглоблин. (Життя і діяльність) // Збірник на пошану проф. д-ра Олександра Оглоблина / Collected Essays in Honor of Professor Alexander Ohloblyn (Українська Вільна Академія наук у США, Науковий збірник 3). - Нью-Йорк, 1977. - С.57-63

40 "Звіт про роботу Музею-архіву переходнової доби за червень 1942 р. (Держархів Київської області, далі - ДАКО, ф.Р-2412, оп.1, спр.2, арк.21).

41 Фонд Музею-архіву складається з двох описів. Оп.1 (спр.1-33) містить діловодну документацію, оп.2 (спр.1-270) охоплює документи-експонати музею. Багато матеріалів цього фонду ще у вересні 1990 р. були закриті для дослідників (приблизно третину замовлених авторкою справ з першого опису і половину - з другого їй не видали); виготовлення копій заборонене взагалі.

42 Наприклад, справа під назвою "Опись музейных предметов, выделенных из числа церковных ценностей Украины" містить перелік мистецьких виробів із Східної України (ДАКО, ф.Р-2412, оп.2, спр.268; машинописна копія: спр.269).

43 Див.: ДАКО, ф.Р-2412, оп.2, спр.195; справа містить засвідчену копію секретних документів з Музею мистецтв ВУАН. Див. "Illustrated London News"(19.VIII.1930. - Р.4). У згаданій справі, а також у спр.194 зберігаються копії документів щодо продажу мистецьких творів, попри категоричні протести співробітників музею і їхні відчайдушні намагання врятувати скарби для України.

44 ДАКО, ф.Р-2412, оп.2, спр.194.

45 "Положення про Музей-архів переходнової доби" (9.IV.1942), за підписом Оглоблина (ДАКО, ф.Р-2412, оп.1, спр.25, арк.1).

46 Лист Оглоблина, датований липнем 1942 р. (ЦДАЖР УРСР, ф.3206, оп.5, спр. 1, арк.88).

47 Див. рапорт, датований 30.IX.1942 (ЦДАЖР УРСР, ф.3206, оп.5, спр.1, арк.84-85; друга копія: арк.86-87). Порівн. рапорт від 29.IX.1942 (там же, арк.82-83). З документів випливає, що радянська адміністрація переслідувала Оглоблина як "українського націоналіста", однак пізніше "він виступив на підтримку більшовицького режиму і писав статті для них", в той час як "більшість українців не була в захваті від його наукових праць".

48 Так, у внутрішньому описі до цитованого вище рапорту Розкампа від 15.VII.1942 згадані реєстри картин: з Музею західноєвропейського мистецтва, продані за кордон радянською адміністрацією 1929 р. (арк.15-17); з Музею східного мистецтва, вивезені в липні 1941 р. (арк.18-26), та інші, евакуйовані в липні-серпні 1941р. Всі ці сторінки видерті з рапорту; їх немає і в мікрофільмовому виданні. Порівн. також: ЦДАЖР УРСР, ф.3676, оп.1, спр.137, арк.641-662; ф.3206, оп.5, спр.4, арк.575-576, 645.

49 Див. обширний рапорт Розкампа щодо Київських музеїв з інвентарями, що додаються, НАГ, Київ, до ERR, Берлін, 15.VII.1942 (T-454, roll 21, frame 001092 (EAP 99/54); також більш ранній рапорт, датований груднем 1941 р. (T-454, roll 94, frames 001208-10).

50 Див., наприклад, наказ Коха від 19.III.1942 (ЦДАЖР УРСР, ф.3206, оп.5, спр.20, арк.5); див. також: там же, оп.5, спр.4, арк.561.

51 Politisches Archiv des Auswärtigen Amtes (Bonn), R-27557-58.

52 RMbO - RRO, за підписом Мілва Шродена, 29.X.1943 (ЦДАЖР УРСР, ф.3206, оп.5, спр.2, арк.39).

53 "Бібліотечні" операції нацистів в деталях простежуються по щомісячних, а подекуди - щотижневих рапортах та інших документах команди штабу Розенберга в Раціборі, що були виявлені серед матеріалів ERR у Києві та Кобленці.

54 Рапорт Бенцінга від 6.VI.1942 (ЦДАЖР УРСР, ф.3206, оп.5, спр.4, арк.73-74).

55 Вілл - Утікало, 21.VI.1943 (ЦДАЖР УРСР, ф.3676, оп.1, спр.22, арк.79-81).

56 Див. переліки тем наукових досліджень, складені командами Розенберга в Києві і Сімферополі у квітні і травні 1943 р. (ЦДАЖР УРСР, ф.3676, оп.1, спр.26-а, арк.235-238, 252-254). Праця Оглоблина (обсягом 200-400 стор.) згадана в щомісячному звіті від 9.IV.1943 (арк.297).

- 57 Див.: *Michael Burleigh. Germany Turns Eastwards: A Study of Ostforschung in the Third Reich* (Cambridge, 1988); особливо розділ "Scholarship as Power: Research Institutes in the Occupied East, 1940-45" (р.253-299). Автор акцентує увагу на дослідженнях у Польщі.
- 58 Про бібліотеку Hohe Schule див., зокрема: ЦДАЖР УРСР, ф.3676, оп.1, спр.136, арк.222-231
- 59 Ширше про перевезення книг, серед яких було близько 5000 томів Бібіковської збірки закадемічної бібліотеки та понад 27000 томів з Павловська і Гатчини, див.: ЦДАЖР УРСР, ф.3676, оп.2, спр.1, арк.4-5, 42-57.
- 60 Див.: "Bericht über die vorläufige Sichtung der Judaica und Hebraica in Kiew" (ЦДАЖР УРСР, ф.3676, оп.1, спр.50, арк.10-13). Щодо франкфуртського бібліотечного колектора див. рапорт Дж. Пола від 29.IV.1943 (Bundesarchiv, NS 30/19).
- 61 Вілл - Утікало, 21.VI.1943 (ЦДАЖР УРСР, ф.3676, оп.1, спр.22, арк.79).
- 62 Див. прим. 32.
- 63 Рапорт від 23.XI.1943 (ЦДАЖР УРСР, ф.3206, оп.5, спр.3, арк.96-97).
- 64 Як зазначено в архівному описі, "Archivalienbergung Osten", походить з особистих паперів директора архівного центру в Опаві Вальтера Вогеля (Bundesarchiv, R 146/28; опис: s.X).
- 65 Див.: *Patricia Kennedy Grimsted. Archives and Manuscript Repositories in the USSR: Estonia, Latvia, Lithuania, and Belorussia*. - Princeton, NJ, 1981. - P.743-746, 748-752. З Госляра матеріали були перевезені до Геттінгена, а згодом - до Кобленца (Талліннський архів) та Берліна (Кенінгсберзький архів).
- 66 Гранцен - Вінтеру, Берлін, 20.VII.1942 (ЦДАЖР УРСР, ф.3206, оп.5, спр.1, арк.249). Згідно з цими даними, у 3 скринях були вивезені 327 оригінальних грамот (найдавніша з них датована 1369 р.) з колекції Київської археографічної комісії. В іншому рапорті вказано, що з різних колекцій до Челябінська було евакуйовано 4 скрині оригінальних грамот; є дані, що їх було лише 2.
- 67 Стосовно долі київського архіву готується окреме дослідження. Київські матеріали, залишені німцями в Кам'янці-Подільському, перебували там до 1946 р., коли їх повернули до Києва.

- 68 Див. особистий фонд Миколи Гешпенера: ЦНБ ім. В.І.Вернадського АН УРСР, Відділ рукописів, ф.169, спр.161-167.
- 69 Правда. - 1 бер. 1944 р. Порівн. матеріали Комісії - "Сообщение"(ЦДАЖР СРСР, ф.7021, оп.65, спр.8, арк.1-4), а також "Акт" (там же, арк.6).
- 70 Див. інструкції від 21.X.1943 (ЦДАЖР УРСР, ф.3206, оп.5, спр.8).
- 71 Див. звіт від 13.XI.1944 (ЦДАЖР УРСР, ф.14, оп.1, спр.2702, арк.15-16).
- 72 "Bolschewistische Greuelpropaganda", додаток до секретного меморандуму, Берлін, 13.VI.1944. Див. прим.19.
- 73 Щодо політики "випаленої землі" див., наприклад: *Gerald Reitlinger. The House Built on Sand: The Conflicts of German Policy in Russia, 1939-1945.* - London, 1960. - P.218-223. Наказ Герінга повністю опублікований німецькою мовою в англійському виданні матеріалів Нюрнберзького процесу (*Trial of the Major War Criminals.* - Vol.36. - P.307-310, doc. no.317-EC, exhibit USA-786); наказ Гімmlера опублікований там же (Vol.38. - P.210, doc. no.007-NO, exhibit GB-592).
- 74 Див., наприклад: Вінтер - Зіпфелю, 26.X.1943 (ЦДАЖР УРСР, ф.3206, оп.5, спр.9, арк.163-165); Лацке - Гертліццю, 17.VII.1944 (там же, спр.15); Зіпфель - Вінтеру, 2.XI.1943 (там же, спр.27).
- 75 Див.: *О.А.Купчинський. З історії створення науково-довідкового апарату до фондів судово-адміністративних установ України ХУ-ХУІІІ ст. // Архіви України.* - 1976. - №1. - С.32-35; *К.А.Вислобов. До питання про створення науково-довідкового апарату до актових книг ХУІ-ХУІІІ ст. // Українська археографія: Сучасний стан та перспективи розвитку. Тези доповідей Республіканської наради. Грудень 1988 р. - К., 1988. - С.233-236.*
- 76 Порівн. дані та обрахунки, вперше наведені у статтях Н.Ф.Врадій "До історії львівських архівів у 1939-1944 рр." (Архіви України. - 1974. - N.5. - С.54-56; автор, покійний директор ЦДА УРСР у Львові, коротко зупиняється на евакуації і не посилається на використані в статті документи), а також О.А.Купчинського "Втрачені пергаментні грамоти міст і сіл Галичини ХІУ - першої половини ХІХ ст." (Бібліотекознавство та бібліографія. - К., 1982. - С.72-95; автор, ґрунтуючись на радянських повоєнних звітах, подає відомості лише про частину евакуйованих матеріалів).

77 Найбільшу цінність для дослідження історії західноукраїнських архівних збірок під час війни становлять багатотомні матеріали нацистського Архівного управління провінції Галичини (ЦДА УРСР у Львові, ф.755, Архівне управління в м.Львові, 1941-1944). Цей фонд був знайдений у Чехо-Словаччині і переданий до Львова Головархівом СРСР разом з детальним описом та історичною довідкою до частини документів, складеними, вірогідно, чеськими архівістами. На жаль, за винятком окремих фрагментів, архів відповідної бібліотечної адміністрації у Львові не виявлений.

78 Важлива документація стосовно долі західноукраїнських архівів і особливо - евакуації документів зі Львова до Тинца, зберігається в архіві Державного архіву в Кракові.

79 Див. звіт директора краківського архіву Влодзімежа Будки (Włodzimierz Budka. "Archiwum Państwowe w Krakowie podczas okupacji niemieckiej, 6.9.1939 - 17.1.1945", датований 2.III.1946: Archiwum Państwowe w Krakowie, Zespół APKr, №167), а також опублікований звіт директора Архіву давніх актів м. Кракова Мар'яна Фрідберга (Marian Friedberg. Archiwa i biblioteki krakowskie // Kraków pod rządami wroga 1939-1945. - Kraków, 1946. - S.106-108) і публікацію Мар'яна Каньора (Marian Kantior. Benedyktyni Tynieccy w latach 1939-1947 // Studia Theologica Varsaviensia.- 1972.- V.16.- № 2. - S.195-96).

80 Документацію щодо організації цього транспорту див.: Bundesarchiv, R 146/67

81 Зображення руїн будівлі незабаром після бомбардування радянськими військами на Великдень у 1944 р. виявлені серед особистих паперів відомого польського архівіста д-ра Кароля Бадецького, який до 1939 р. та під час війни очолював Архів міста Львова (Biblioteka Jagellonska, MS 7789).

82 Вдалося виявити лише частину документів з фонду Головного архівного управління УРСР, що стосуються відправки до Чехо-Словаччини влітку 1945 р. групи архівістів для огляду знайдених радянською розвідкою архівних матеріалів (ЦДА ЖР УРСР, ф.5325, оп.10, спр. 2023, 2024, 2029).

83 "Сведения о документальных материалах Государственного архивного фонда СССР, возвращенных в Советский Союз из иностранных государств в 1945 году" за підписом Голубцова (ЦДА ЖР СРСР, ф. 5325, оп.10, спр.2148, арк.6-7). Тут же є більш детальні переліки матеріалів, повернутих: з Чехо-Словаччини до Латвії (арк.8-9), з Фінляндії до Петрозаводська (арк.10-13), з Польщі та Чехо-Словаччини до Львова (арк.38-39), з Румунії до Ізмаїлу, Одеси і Чернігова (арк.40-48), натомість точного переліка матеріалів, повернутих до Києва, виявити не вдалося.

- 84 ЦДАЖР СРСР, ф. 5325, оп.10, спр.2030, арк.32. За іншими даними - два вагони (спр.2148, арк.31).
- 85 Історія повернення з Чехо-Словаччини транспорту з латвійськими музейними цінностями у 8 вагонах викладена у книзі Максакової на основі спогадів музейного працівника Марії Грінберг, яка супроводжувала ці матеріали (Максакова Л.В. Указ. соч. - С.105-111).
- 86 “Справка о результатах работы ГАУ НКВД СССР по возвращению в Советский Союз документальных материалов Государственного архивного фонда СССР и о вывозе в СССР архивов иностранного происхождения”, за підписом Голубцова і Кузьміна, 15.XII.1945 (ЦДАЖР СРСР, ф.5325, оп.10, спр.2148, арк.1).
- 87 Див.: Павлова Т.Ф. Русский заграничный исторический архив в Праге // Вопросы истории. - 1990. - №11. - С.19-30. Деякі дані щодо цих колекцій були опубліковані в Празі ще до війни (Русский заграничный исторический архив при Министерстве иностранных дел Чехословацкой республики в 1936 г. - Прага, 1936; див. також попередні випуски цієї серії).
- 88 Правда. - 18.VI.1945 (№145). Обставини перевезення до Москви “подарунка” викладені у звіті від 3.I.1946 (ЦДАЖР СРСР, ф.5325, оп.10, спр.2023, арк.40); порівн. також офіційний лист президента Академії наук СРСР Вавілова до Нікітінського від 31.I.1946 (там же, арк.42).
- 89 Круглов - Жданову, 15.V.1946 (ЦДАЖР СРСР, ф.5325, оп.10, спр.2023, арк.46).
- 90 Див. грубий другий том путівника по ЦДАЖР СРСР, нещодавно відкритий для загального користування (Центральный государственный архив Октябрьской революции и социалистического строительства СССР. Путеводитель. - М.,1952. - Т.2). За даними Павлової, лише бл. 98 000 справ з 350 000 одиниць, привезених в 1946 р., зберігається нині в ЦДАЖР СРСР, решта передана до інших архівів.
- 91 Див.цитовану вище “Справку” від 15.XII.1945 (ЦДАЖР СРСР, ф.5325, оп.10, спр.2148, арк.2-2зв.).
- 92 Див. бібліографію довоєнних публікацій стосовно цих колекцій (P.K.Grimsted. Archives and Manuscript Repositories in the USSR: Ukraine and Moldavia. Book 1: Institutional Directory and Bibliography of Finding Aids. - Princeton, 1988. - P.244-245). Ширше див.: Аркадій Животко. Десять років Українського

історичного кабінету (1930-1940). - Прага, 1940 (Inventari Archivu Ministerstva vnutris'nich sprav, seria C, t.1). Згідно з поясненням дирекції ЦДАЖР УРСР, частина розсекречених празьких фондів не може бути використана дослідниками через брак описів. Фонди еміграційних установ у Празі міжвоєнного періоду, включаючи Український вільний університет, залишаються на секретному зберіганні. У доповіді "Україністика в празьких архівах" на Першому конгресі МАУ (серпень 1990 р.) чеський архівіст Богдан Зілінський зробив огляд тієї частини українських колекцій, які залишилися в Празі.

93 Матеріали були знайдені в американській зоні у схові німецького вченого професора Геллера; з огляду на "можливу конфіскацію американцями" їх було рекомендовано перевезти до СРСР (Чернишов - Вишинському, 16.III.1945: ЦДАЖР СРСР, ф.5325, оп.10, оп.2025, арк.11).

94 Архіви були знайдені в замку поблизу с.Горні Лібхава (нім.: Oberliebich) у 3 км від м.Чеська Ліпа (ЦДАЖР СРСР, ф.5325, оп.10, оп.2029).

95 "Докладная записка" Нікітінського Берії, 21.VIII.1945 (ЦДАЖР СРСР, ф.5325, оп.10, спр.2029, арк.20-23). Французькі матеріали тут описані в загальному вигляді, із спеціальним акцентом на справах, які стосуються Сталіна, Молотова, Калініна, Кагановича, інших діячів режиму; згадані також матеріали, зібрані іноземними розвідками, в тому числі навіть захоплені нацистами в Білорусії документи НКВС.

96 "Сведения о документальных материалах иностранного происхождения...", 15.XII.1945 (ЦДАЖР СРСР, ф.5325, оп.10, спр.2148, арк.5). Серед матеріалів, переданих до Спеціального архіву, згадані 15 вагонів з архівом Управління загальної безпеки внутрішніх справ Французької республіки і 900 скринь зі справами французької розвідки, Міністерства зовнішніх справ, Міністерства оборони та французьких синдикатів.

97 Див. публікацію Е.Максимової "Пять дней в Особом архиве" (Известия. - 18 февр. 1990). У статті помилково фігурує "замок Альхорн"; насправді йдеться про замок барона фон Альтанна. Замок розташований поблизу с. Вільканув (нім.: Wölfelsdorf), у 6 км на південний схід від Бистриці-Клодцько (нім.: Habelschwerdt). За офіційними даними, тут 59-ю армією були виявлені архіви. Насправді ж частина матеріалів, включаючи документи Гімmlера, була знайдена в інших місцях.

98 Див. список матеріалів, датований 21.IX.1945 (ЦДАЖР СРСР, ф.5325, оп.10, спр.2027, арк.7-7зв.). Серед них - документи Нацистської партії з 1931р., документація вищого командування СС і Гестапо, Історичної комісії

Рейхсфюрера і спецслужби по боротьбі проти "марксизму-більшовизму", а також документи стосовно діяльності проти Комінтерна та Німецької комуністичної партії; документи французького, бельгійського і австрійського урядів, включаючи архіви поліції й жандармерії, Австро-Угорського міністерства оборони за 1914-1918 рр. Серед архівів лідерів соціалістів були документи Фредеріка Адлера, Віктора Чернова, Аксельрода, Каутського, Розі Люксембург, Плеханова і навіть Леніна, разом з документами російських і грузинських меньшевиків - Мартова, Дана і Церетелі. На думку німецьких архівістів, принаймні частина цих матеріалів потрапила до Центрального партійного архіву Інституту марксизму-ленінізму (нині - Інститут теорії та історії соціалізму) ЦК КПРС. Жодних підтверджень цього припущення досі немає.

99 Українські матеріали згадані в рапорті за підписом Кузьміна і Голубцова від 15.XII.1945 (ЦДАЖР СРСР, ф.5325, оп.10, спр.2148, арк.3зв.).

100 Кобулов - Берії, 27.IX.1945 (ЦДАЖР СРСР, ф.5325, оп.10, спр.2027, арк.9-10; друга копія: арк.11-12). Берія додав розпорядження Кобулову червоним олівцем на першій копії наказу про відправку делегації, яка мала довести матеріали до Москви і визначити долю вагонів, відправлених до Києва. Перелік масонських матеріалів фіксує документацію й інших політичних та релігійних організацій різних європейських країн, еміграційні архіви, документи, що стосувалися переселення євреїв з Німеччини, матеріали різних міжнародних комітетів для допомоги євреям. Згадуються також старовинні грецькі і єврейські документи (XV-XVII ст.). Порівн. наказ Кобулова Селивановському, 29.IX.1945 (там же, арк.13).

101 Див. телеграми та дальшу кореспонденцію щодо матеріалів, пересланих до Києва (ЦДАЖР СРСР, ф.5325, оп.10, спр.2027, арк.14-20). Серед них - книги французькою, німецькою та російською мовами, а також рукописи. Рекомендація про передачу масонських матеріалів була надана представником Інституту історії Академії наук СРСР, який, очевидно, знаходився в цьому районі.

102 "Сведения о документальных материалах иностранного происхождения..." (ЦДАЖР СРСР, ф.5325, оп.10, спр.2148, арк.5). У звіті зазначено: "матеріали масонських лож, Другого Інтернаціоналу та різних соціалістичних організацій - 28 вагонів". Такий самий перелік матеріалів з Польщі включає 15.000 справ з Міського архіву Гданська (зберігалися в колишньому ЦДІАМ), 700 справ і 82.000 одиниць картотеки з фашистського концтабору в Освенцімі (зберігалися у ЦДАЖР СРСР).

103 Див. секретний рапорт загону на чолі з Мішелем Россом і Мезоном Хамондом від 30.V.1945, який діяв у зоні операцій 9-ї американської армії під Брауншвейгом (*Friemuth. Die geraubte Kunst...* - S.69-70; виноски: S.320-321).

104 Див. повний перелік захоплених і змікрофільмованих союзниками документів: *Captured German and Related Records in the National Archives // Captured German and Related Records...* - Р.167-176. Інші розділи цього ж тому стосуються різних способів використання цих документів в інтересах розвідки або в історичних дослідженнях; розглядаються також проблеми мікрофільмування трофейних фондів, що дискутувалися на конференції, проведеній Національним архівом США (1968).

105 В наказі про відрядження (10.IX.1945) зазначений склад делегації: Є.І.Голубцов, М.Ф.Комаров і Ф.І.Мілюшин (ЦДАЖР СРСР, ф.5325, оп.10, стр.2025, арк.12).

106 Рапорт за підписом Голубцова від 23.X.1945 (ЦДАЖР СРСР, ф.5325, оп.10, стр.2030, арк.34-36). Серед знайдених ними документів вищого рівня були: матеріали Міністерства юстиції Рейху, 1933-1938 рр. (знайдені біля Штассфурта), деякі папери служби СС Гімmlера (знаходилися в соляний шахті біля Бернбурга) і окремі документи Міністерства закордонних справ Германії (залишені англо-американською групою).

107 Рапорт від 15.II.1946 (ЦДАЖР СРСР, ф.5325, оп.10, стр.2249, арк.17-22).

108 *Известия*. - 18 февр. 1990.

109 *Kurtz. Nazi Contraband...* - Р.232. Вказана цифра фігурує в статті, опублікованій в "New York Times" 30 січня 1948 р. ("Захоплені Радянським Союзом скарби Дрездена на суму 170 000 000 долларів"). Ширше див. у публікації "Art News" (прим.116).

110 ЦДАЖР СРСР, ф.5325, оп.10, стр.2030, арк.1-8. Рекомендації комісії подані на останній сторінці. Найбільш важливими архівними матеріалами, на її думку, були: листування Лассалля (включаючи листи до Маркса і Енгельса), а також оригінальні тексти угод з Росією з архіву Міністерства закордонних справ. Далі зазначено, що більшість давніх архівних і бібліотечних матеріалів потребує подальшого вивчення спеціалістами, тому їх бажано транспортувати до СРСР (арк.8). Як зазначено в інтерв'ю директора ЦПА. Інституту теорії та історії соціалізму ЦК КПРС І.Н.Кітаєва (Вопросы истории КПСС. - 1990. - №7. - С.48-49), матеріали Лассалля нині зберігаються в цьому архіві.

111 "Список художественных и культурных ценностей, намеченных к вывозу в СССР из соляных шахт вокруг Магдебурга и из Лейпцига и его окрестностей" (ЦДАЖР СРСР, ф.5325, оп.1, стр. 2030, арк.9-13). У переліку, зокрема, зазначені: 1500 скринь з Лейпцігської університетської бібліотеки, 260 скринь з Міської

бібліотеки Лейпцига і 1400 скринь з періодикою Бібліотеки Пруської Академії наук (все знайдено у шахті Пльомніц поблизу Бернбурга); 1003 скрині рукописних матеріалів з Миського архіву Любека, 931 скриня з негативами Державної колекції фотографій з Берліна, 5 скринь з архіву міста Бремена (знайдено у шахті Грюна групи Вінтерсхаль); 151 скриня з етнографічної і фонографічної колекції з Берлінського музею національної спадщини, 375 скринь археологічних експонатів з колекції Берлінського державного музею, 820 скринь з Державного музею і Бібліотеки історії мистецтв (знайдені в шахті "Граф Мольтке" в Шонебеку, під Марбургом).

112 ЦДАЖР СРСР, ф.5325, оп.10, спр.2030, арк.14-30 (Любекський архів згаданий на арк.19). Комісія встановила, що архів концерну "IG Farbenindustrie" був вивезений американцями, за винятком 8 скринь, натомість була знайдена ще 31 скриня з книгами і 15 - з музейними експонатами XVIII-XIX ст., які, за висновками комісії, варто було забрати. З глибоким розчаруванням констатувалося, що американці також вивезли майже всі колекції з Берлінського арсеналу - Військово-історичного музею; в той же час залишилися 13 скринь з експонатами XVIII-XIX ст., які можуть стати "цінним доповненням до експонатів епохи Семилітньої війни в радянських музеях (Центральний Державний історичний музей у Москві та Музей артилерії у Ленінграді)". Виявлені також залишки східних рукописів з бібліотеки Пруської Академії наук, однак "більшість східних матеріалів з цієї шахти вже були раніше вивезені американцями" (арк.20-21).

113 ЦДАЖР СРСР, ф.5325, оп.10, спр.2030, арк.23. Встановлено, що союзниками вивезені архівні матеріали з Балтійських країн; однак США і Великобританія не визнавали радянську анексію Прибалтики і тому не були готові повернути знайдені матеріали до СРСР.

114 Як видно з телеграми Голубцова за підписом Малишева, 28.X.1945 (ЦДАЖР СРСР, ф.5325, оп.10, спр.2025, арк.13), попередня радянська архівна делегація рекомендувала не вивозити жодного з 50 вагонів архівних матеріалів із Штассфуртської шахти.

115 *Евгений Кузьмин*. Тайна церкви в Узком // Литературная газета. - 18 сент. 1990. - №38. - С.10; англійський варіант: *The Mystery of the Church in Uzkoys* // *The Literary Gazette International*. - 1990. - № 16 (October, № 2). - P.20.

116 *Konstantin Akinsha and Grigori Kozlov*. Spoils of War: The Soviet Union's Hidden Art Treasures // *Art News*. - April 1991. - Vol.90, №4. - P.130-141. У публікації в "Observer" (24.IV.1991) Мартін Бейлі додає: "Observer" отримав незалежне підтвердження втрат від британського експерта, який вивчав матеріали Музею Пергамон у Берліні. За його повідомленням, вчора він був поінформований, що

частина шедеврів була повернута, але за умови, що адміністрація музею підпише документ про повернення всіх художніх цінностей". Ще раніше в "Observer" з'явилося оптимістичне підтвердження факту переховування в Москві втрачених скарбів з Трої, знайдених відомим німецьким археологом Генріхом Шліманом у 1870-х роках (31.ІІІ.1991. - Р.15).

117 *Konstantin Akinsha and Grigorii Kozlov. Op. cit. - P.132.*

118 *Ibid. - P.133.*

119 *Ibid. - P.134.*

120 *Ibid. - P.139. М.Курц (Nazi Contraband... - P.232) посилається на широко розрекламоване повернення "кількох сотень" картин з Дрезденської галереї.*

121 *Ibid. - P.140-141.*

122 Див.: *С.Л.Тихвинский. Помощь Советского Союза другим государствам в воссоздании национального архивного достояния // Советские архивы. - 1979. - №2. - С.11-16.*

123 Див.: *Евгений Кузьмин. Указ. соч.; серед повернутих матеріалів - рукописи з бібліотек Дрездена і Потсдама, частково - з Гданьська, Вроцлава і Національної бібліотеки у Варшаві; натомість жодної друкованої книжки, зокрема, з особистої бібліотеки Гітлера, тут не було.*

124 Див.: *В.Ремизов. Шедевры с грифом "Секретно": Что хранится в спецхранах советских музеев // Известия. - 9 апр. 1991. - №84; Г.Вздорнов. Сколько стоит бесценное? // Известия. - 14 мая 1991. - №114; С.Ямищиков. Хранить - вечно... чтобы погубить // Известия. - 12 апр. 1990. - №87; А.Расторгуев. Военнопленное искусство // Литературная газета. - 26 июня 1991. - №25; А.Аркадьев. Это труднее, чем кажется // Советская культура. - 20 июля 1990.*

125 Див.: *Andrew Decker. A Worldwide Treasure Hunt // Art News. - Summer 1991. - Vol.90, №6. - P.130-136, 138.*

126 Див. звіт Вольфрама Шмідта: *Übernahme von Archivgut der UdSSR // Archivmitteilungen, 39. - 1989. - №5. - S.179-180.*

127 *Konstantin Akinsha and Grigorii Kozlov. Op. cit. - P.131.*

128 Див. публікацію з приводу офіційного відзначення повернення матеріалів: *Е. Кузьмин. Нетрофейная история // Литературная газета. - 10 окт. 1990. - №41.- С.3. Ці самі нотатки з'явилися в "The Literary Gazette International" (1990, №17, November, №1. - Р.6). Варто зазначити, що Талліннські матеріали під час перебування в Німеччині були відкриті для дослідження, спочатку в Геттінгені, згодом - у Кобленці.*

129 Детальний аналіз процесу повернення західними державами власникам награбованих нацистами культурних цінностей проведений в дисертації М.Курца ("Nazi Contraband...", див. прим.1). Автор справедливо підкреслює визначну роль США в організації і проведенні реституції. Вказана праця містить обширну і досить вичерпну бібліографію по темі, перелік дотичних американських архівних джерел тощо. Див. також: *Report of the American Commission for the Protection and Salvage of Artistic and Historic Monuments in the War Areas (Washington, 1946); James J.Rorimer. Survival: The Salvage and the protection of Art in War...; Cay Friemuth. Die geraubte Kunst...; Janet Flanner. The Monuments Man (третя частина цитованої вище статті "The Beautiful Spoils", спершу опубл. в "New Yorker" (1 March 1947).*

130 Див. спогади Томаса Хоува (*Thomas Howe, Jr. Salt Mines and Castles...*).

131 Військові матеріали, що зберігаються у Федеральному Документальному центрі Національного архіву США, містять документи 3-ї Американської армії (RG338) і адміністрації американської окупаційної зони (OMGUS) (RG260), включаючи матеріали *Ardelia Hall Collection*, що стосуються Мюнхенського збірного пункту і Офенбаського архівосховища. На жаль, ці фонди не мають довідкового апарату, що дозволив би оперативно орієнтуватися в матеріалах; справи не мають архівних заголовків, а коробки зі справами - жодної інформації про зміст документів

132 До рапорта заступника Шефа реституції культурних цінностей, Карлсруе, 20.IX.1948 (U.S. National Archives, Suitland Federal Records Center, RG 260, Box 291), доданий перелік "Повернута російська власність" У ньому, зокрема, зазначено, що 516 заявок на київські матеріали (із загальної кількості 167 717 радянських заявок) цілком виконані, і відшукувані матеріали були повернуті.

133 Див.: ЦДАЖР СРСР, ф.7021, оп.16.

ДОДАТОК

Sic!

Начальник редакции 10-томной истории Великой Отечественной войны полковник Р. Савушкин:

«Наши неоднократные обращения в архивы ЦК, КГБ и МИД не увенчались успехом. Иногда по выбору их работников нам предоставляли некоторые разрозненные документы или выписки из них, на основе которых невозможно составить общую картину проблемы».

Начальник Генерального штаба генерал армии М. Момсеев:

«К документам мы их не пускали и не пустим, архивы не дадим, так как их используют не по назначению — для написания личных трудов в рабочее время».

Секретарь ЦК КПСС В. Фалин:

«Сегодня то, что написано в томе, более антикоммунистично, чем издаваемое за рубежом».

«Работа должна вестись, а в закрытые архивы переменный состав авторов не будет допускаться. Воляницы тут нет и не может быть. Документы должны использоваться по назначению».

Председатель Всесоюзного совета ветеранов войны и труда маршал Н. Огарков:

«Этот том — обвинительное заключение КПСС».

Министр обороны СССР маршал Д. Язов:

«Демократы» сейчас ставят своей целью подготовить и провести «Нюрнберг II» над КПСС. В томе присутствуют концепции обвинительного заключения на этом процессе».

«Практически все архивы открыты, но мы все дали на откуп исполнителям, они брали все вне зависимости от качества».

«С какой то ненавистью к Сталину написано 1-я глава».

«Не так, как это делал Язовлев, транжачить события 1939 г., пакт Риббентропа—Молотова».

Sic!

Sic!

Доктор исторических наук Б. Томаи (Институт марксизма-ленинизма при ЦК КПСС):

«На организаторскую деятельность ВКП(б) отводится менее 70 стр. Это очень мало».

Заместитель министра обороны СССР генерал армии А. Кочетов:

«На 1-м заседании Главной редакционной комиссии было дано задание убрать пережитки. Но вместо 231 упоминаемая репрессий в 1-м варианте во втором пришли к 380-ти».

Генерал армии И. Павловский:

«Зачем расправляетесь с партией, чье это задание?»

Голос из зала:

«Вну мы уже раз брали, сейчас нужно армию защищать».

Руководитель (теперь уже бывший) авторского коллектива 10-томника генерал-полковник Д. Волкогонов:

«Нас толкают написать лживую историю».

«Мой голос одинок в этом зале. Но я хотел бы посмотреть лет через десять, что вы скажете обо всем этом».

Главнокомандующий Сухопутными войсками — заместитель министра обороны СССР генерал армии В. Варенников:

«Есть предложение лишить его слова!»

Sic!

Из стенограмми засідання головної Редакційної Комісії десяти томної праці "Великая Отечественная война советского народа". Засідання відбулося 7 березня 1991 року (Независимая газета. - 18 червня 1991. - № 71).

У додатку факсимільно публікуються окремі документи, що ілюструють долю пограбованих нацистами скарбів культури України, а також діяльність реституційних комісій після війни. Це лише незначна частина величезного масиву джерел, що стали доступними для дослідників останнім часом. Виявлені документальні матеріали готуються до публікації у другому томі монографії про долю українських архівних, бібліотечних та музейних цінностей.

Публіковані документи згруповано в п'ятьох розділах. Після кожного заголовка вказані сторінки даної публікації.

I. Вересень 1943 - лютий 1944 р.

У першому розділі подаються документи, що стосуються вивезення пограбованих матеріалів з Києва. Вони відібрані з архіву Крайового управління архівами, бібліотеками і музеями, яке очолював німецький архівіст д-р Георг Вінтер. Документи складені після переїзду Крайового управління у вересні 1943 р. з Києва до Кам'янця-Подільського, а згодом до Опави, де нацисти організували головний центр для зберігання вивезених з СРСР архівних матеріалів. Після війни архів управління був вивезений з Опави до Києва і нині зберігається в ЦДАЖР УРСР у складі фонду Рейхскомісаріату України в окремому описі. Всі публіковані документи взято з однієї справи (ф.3206, оп.5, спр.8, 10).

1. 28 вересня 1943 р. Кам'янець-Подільський.

Повідомлення Вінтера до рейхскомісара України (Рівне) про хід першого етапу вивезення архівних матеріалів з Києва (спр.8, арк.15-16)

с.67-68

2. 11 жовтня 1943 р. Київ.

Звернення Мансфільда і Вінтера до командування 75-ої дивізії про культурні пам'ятки Києва, які за будь-яких обставин необхідно вберегти від знищення під час майбутніх військових дій (спр.8, арк.200-201)

с.69-70

3. 26 жовтня 1943 р. Кам'янець-Подільський.

Звіт Вінтера про розміщення в місті евакуйованих архівних матеріалів з Києва (спр.8, арк.14)

с.71

4. 29 листопада 1943 р. Кам'янець-Подільський.

Репорт Вінтера про розграбування вагону з архівними і музейними матеріалами з Києва і Полтави, відправленого з Києва до Кам'янця через Вінницю 11 жовтня 1943 р. (спр.8, арк.165-166)

с.72-73

5. 29 січня 1944 р. Троппау (Опава).

Повідомлення Вінтера до рейсхкомісара України (Кенінгсберг) з переліком картин, гравюр та ікон з київських Музеїв східноєвропейського та західноєвропейського мистецтва, вивезених до Кам'янця-Подільського разом з архівними матеріалами і згодом (15 листопада 1943 р.) відправлених до спеціальних сховищ у Кенінгсберзі (спр.8, арк. 120-121)

с.74-75

6. 7 лютого 1944 р.

Загальний перелік архівних матеріалів з України, вивезених з Кам'янця-Подільського до Опави ("Zusammenstellung über die aus der Ukraine nach Troppau überführten Bestände"), підписаний Вінтером (спр.8, арк.114-115)

с.76-77

7. [1942 р.]

Перші два аркуші складеного доктором Граяцином машинописного опису давніх документів з Історичного музею Лаври, вивезених нацистами разом з іншими київськими матеріалами до Чехо-Словаччини ("Verzeichnis der aus der Lawra zu Kiew sichergestellten Urkunden und Akten") (спр. 10, арк. 222-223)

с.78-79.

II. Кінець 1943 - 1944 р.

У другому розділі представлена таблиця, складена директором Німецького державного архіву Вальтером Вогелем. Нині зберігається у фонді Нацистського архівного управління в Кобленці (*Bundesarchiv (Koblenz), R 146, no. 28*). Документ фіксує походження (країна, місто) та обсяг (кількість вагонів та скринь), загальну характеристику та поточні топографічні дані основних архівних матеріалів, вивезених з СРСР. Щодо українських матеріалів, то в таблиці подана інформація про документи зі Львова, Києва, Луцька, Миколаєва, Херсона. Всі вони зберігалися в околицях Опави.

с.80-96

III. Червень 1945 - серпень 1946 р.

Документи третього розділу являють собою автографи відомого до війни талановитого вченого-славіста Миколи Володимировича Геппенера, що зберігаються в його особистому фонді у Відділі рукописів ЦНБ ім. В.І.Вернадського АН УРСР (*ф. 169*). Вони не лише містять цінну інформацію щодо долі вивезених нацистами архівних і бібліотечних скарбів Києва, але й промовисто оповідають про одну з десятків мільйонів людських трагедій, які принесла на нашу землю війна, - особисту трагедію людини, яка врятувала унікальні пам'ятки української історії та культури і до кінця життя, позбавлена улюбленої роботи з давніми рукописами, змушена була поневірятися у злиднях.

1. 10 червня 1945 р. Трієсти.

Нотатки М.В.Геппенера про склад і долю вивезених з Києва у вересні-жовтні 1943 р. матеріалів Київського архіву давніх актів та Бібліотеки Академії наук УРСР (*спр. 162, арк.1-2 зв.*)

с.97-89

2. 12 жовтня 1945 р. Прага.

Чернетка доповідної записки М.В.Геппенера до радянського посольства в Празі про долю архівних і бібліотечних зібрань, вивезених з Києва і Риги, з проханням про матеріальну підтримку радянських архівістів, які супроводжують матеріали (*спр.163, арк.1-2*)

с.90-92

3. 10 січня 1946 р. Чоп.

Нотатки М.В.Геппенера про склад і долю вивезених нацистами київських матеріалів (спр.164, арк.1-2зв.)

с.93-96

4. 2 квітня 1946 р. Буча.

Заява М.В.Геппенера до відділу кадрів Академії наук УРСР з проханням про відновлення його на роботі в системі Академії (спр.165, арк.1-2зв.)

Чернетку заяви див. там же, арк.3-4

с.97-100

5. 10 квітня 1946 р.

Автобіографія М.В.Геппенера, подана до відділу кадрів Академії наук УРСР (спр. 166, арк.1-2зв.)

с.101-104

6. 27 серпня 1946 р.

Автобіографія М.В.Геппенера (спр. 166, арк.1-2зв.)

На правому полі помітка олівцем: Томск?

с.105-108

IV. Липень - вересень 1945 р.

У розділі представлена підбірка документів, що стосуються розшуків та повернення київських архівних матеріалів, включаючи актові книги Київського архіву давніх актів і рукописи Бібліотеки Академії наук, а також архівних та музейних матеріалів з Риги, знайдених 3-ю Американською армією влітку 1945 р. під Плзенем (Західна Богемія) і згодом переданих радянській адміністрації в Чехо-Словаччині (U.S. National Archives, Suitland Federal Records Center, RG 260 (Office of Military Government for Germany (US)—OMGUS; номери справ та аркуші не зазначені)

1. 18 липня 1945 р.

Супровідна записка генерал-майора Е.Н.Гармана до командуючого 3-ї Американської армії з штаб-квартири 23-го корпусу з перекладом запиту генерал-полковника Жданова від 13 липня (у справі відсутній) щодо повернення мистецьких скарбів з Латвії та Києва, знайдених в замку Тріписти (матеріали перебували під охороною 16-ї танкової дивізії)

с.109

2. 30 липня 1945 р.

Звіт лейтенант-полковника Р.В.Гартмана до командуючого 3-ї Американської армії про матеріали, що зберігаються в замку Трпісти ("1000 скринь архівних документів та невеликих музейних експонатів з Риги, Латвії, а також бл. двох вантажних машин з російських (*sic!*) міст Києва, Мінська, Пскова"), з посиланням на додаткові "500 скринь матеріалів у Кладрубах"

c.110

3. 3 вересня 1945 р.

Конфіденційний меморандум генерал-майора Е.Н.Гармана до командуючого Генерального штабу Американських військ в Європі про приїзд з Москви полковника з метою прискорення передачі документальних матеріалів; зазначено, що "росіяни зацікавлені не так в т. зв. мистецьких скарбах (картинах тощо), як в архівних матеріалах з України та інших документах, що стосуються Києва, важливих з точки зору реконструкції, яка зараз відбувається"

c.111

4. 28 вересня 1945 р.

Конфіденційний меморандум з штаб-квартири Генерального штабу Американських військ в Європі (за наказом генерала Ейзенхауера) до командуючого 22-го корпусу про результати наради з представником Архівного відділу Генштабу Радянської Армії полковником Чернілевським (4 вересня 1945 р.)

c.112-114

5. 25-29 вересня 1945 р.

Реєстраційна картка з штаб-квартири Генерального штабу Американських військ в Європі стосовно "передачі мистецьких скарбів та архівів росіянам" з наказом повернути київські архіви та латвійські матеріали, знайдені американськими військами в замку Трпісти

c.115

6. 29 вересня 1945 р.

Копія наказу з штаб-квартири Генерального штабу Американських військ в Європі (за наказом генерала Ейзенхауера) до командуючого Східного військового округу про повернення "російських (*sic!*) архівів Російській (*sic!*) армії", латвійських матеріалів - "Радянському військовому командуванню" (*sic!*)

c.116

V. Вересень 1948 р.

1. 20 вересня 1948 р.

Меморандум заступника начальника Відділення реституції культурних цінностей (Музеїв, образотворчого мистецтва та архівів) OMGUS (Карлсруе) Річарда Говарда до Радянської реституційної місії щодо долі радянських запитів та передачі транспортів з культурними цінностями до СРСР після зустрічі з капітаном Г.П.Сидориним

До меморандуму додано перелік під назвою "Повернуті російські цінності", що фіксує 13 транспортів до СРСР з Американської окупаційної зони (534120 назв, з яких 167717 - київських) (U.S. National Archives, Suitland Federal Records Center, RG 260, Box 291)

с.117-119

Kamenez-Podolak,

~~xxxx~~ 28. Sept,

3.

~~xxxxxxxx~~~~xxxxxxxxxxxx~~
Postfach 63.Aufg 3 I
zu den Kmalark
Kmal
10.10.43. L.

An den

Herrn Reichskommissar für die Ukraine,

R o w n o .

Seit dem 27. September d.J. befindet sich die Landesverwaltung der Archive, Bibliotheken und Museen in Kamenez-Podolak (Postfach 63), mit Ausnahme des Dr. Matile, der von mir ebenfalls einen Marschbefehl nach Kamenez-Podolak erhalten hatte, bisher aber nicht eingetroffen ist. Dr. Matile ist von mir in der letzten Zeit mehrfach aufgefordert worden, mit mir engeren dienstlichen Kontakt zu halten. Er hat anscheinend Kiew am 23. September zusammen mit 2 ukrainischen Angestellten des Landesmuseums für Naturkunde verlassen, hat sich aber nicht bei mir abgemeldet. Ich behalte mir weiteres vor, sobald ich über den Verbleib des Dr. Matile unterrichtet bin.

An Materialien sind nach Kamenez-Podolak überführt worden:

- 1) Die ältesten und für die deutsche Siedlungsgeschichte interessanten Akten des Landesarchivs Kiew (Aktowaia Kniga bis 1650)
- 2) die wertvollsten Handschriften der Landesbibliothek Kiew (11 Kisten)
- 3) die erste Kategorie der Bilder des West- und Osteuropäischen Museums, aus letzteren insbesondere auch die gesamte einzigartige Ikonensammlung.

Ein 3-Tonner-LKW mit allerbesten Gmalden wurde bereits am 16. September an den Herrn Reichskommissar nach Rowno übersandt.

Von den Gefolgschaften sind nach Kamenez-Podolak mitgenommen:

- 2 -

- A) Aus dem Landesarchiv Kiew der Archivabteilungsleiter
Tischtschenko mit Frau (Ukrainer)
- B) 1) Aus der Landesbibliothek Kiew Stellvertretender Bibliotheks-
leiter Hoepfner (Volksdeutscher) mit Frau und Kind und
Schwiegermutter.
2) Bibliothekarin Fräulein Falkowitz (Volksdeutsche Gr.I)
3) Hilfskraft Frau Darjan " " I
- G) Aus dem Landesmuseum Kiew
Frau Abteilungsleiterin Kulshenko mit einer Anverwandten
(Ukrainer).

Das Büro der Landesverwaltung befindet sich im Bezirks-
archiv Kanonen-Podolak in der Altstadt. An Aufgaben, die das ge-
samte hierhergekommene Personal beschäftigen werden, fehlt es ,
nicht.

Die Unterbringungsfrage ist noch nicht völlig geklärt.
Der Gebietskommissar hat nach anfänglicher Zögerung jedoch seine
Hilfe in Aussicht gestellt.

Prof. Dr. Mansfield
Archivdirektor Dr. Winter

Kiew, den 21. Oktober 1918.

75. Division

I o -

In der Kampfzone der Stadt Kiew befindet sich eine Reihe von Gebäuden, die besondere, grossenteils unersetzliche Kulturgüter bergen, deren Räumung nur zum Teil oder gar nicht in Frage kam, an deren Erhaltung aber trotzdem ein sehr grosses Interesse besteht. Es handelt sich hierbei um die Kiewer Archive, die Landesbibliothek mit ihren Depots und um Museen. Ferner gibt es einige Bauwerke, die durch ihr Alter oder ihre kulturgeschichtlichen Beziehungen eine besondere Fürsorge beanspruchen können. Die Liste aller dieser Baulichkeiten folgt unten.

Es wird gebeten und vorgeschlagen, einen geeigneten Wehrmachtangehörigen mit einer regelmässig wiederholten Kontrolle der in der Liste aufgeführten Stellen zu beauftragen und für die Abstellung von Schäden, die durch unbefugte Eindringlinge, durch Feindeinwirkung usw. verursacht werden, nach Möglichkeit Sorge zu tragen. Für diese Aufgabe wäre z.B. ausserordentlich geeignet der Kanonier Dr. Mommsen von der Art. Abt. 611 (Hptm. Petersen), der bereits bei den Räumungsarbeiten der wissenschaftlichen Institute und Anstalten vorzügliche Hilfsdienste geleistet hat.

Ausserdem wird gebeten, bei militärisch notwendigen Befestigungsarbeiten, Zerstörungen, Sprengungen oder dergl. die aufgeführten Gebäude wenn nur irgend möglich auszunehmen und zu schonen.

Liste der Gebäude:

I. Landesarchiv - Korolenka 22a (hinter der Sophienkathedrale), mit folgenden Depots:

1. Korolenka str. 15 (Kellerräume)
2. Dr. Todtstr. 45-47 (Kellerräume)
3. Podol, Pokrowskikirche
4. Lawra, Korpus XIX (Nordweststrand der Lawra) - hier auch das Militärhistorische Archiv
 - „Kirche über der Ökonomischen Pforte
 - „Himmelfahrt“, Auferstehungs- und Geburtskirchen

II. Landesbibliothek - Korolenka 58a

mit nachstehenden Depots

1. Rownoerstr. 24 (Ecke Wladimirplatz) - früheres Pädagogisches Institut
2. "Wahrheit" Kirche neben der Sophienkathedrale
3. Podol - ehem. Geistliche Akademie - Alexanderpl. 2

III. Universitätsgebäude - Korolenka 58

enthält weitere Archiv- und Bibliotheksdepots, das Zoologische Institut (Museum), medizinische und technische Anstalten

IV. Akademie der Wissenschaften - Theaterstr. Ecke Korolenkastr. - enthält unersetzbare Sammlungen

V. Museen

1. Landesmuseum - Abt. f. Osteuropäische Kunst gegenüber Tschudnowskogo 9
2. " " - Abt. f. Westeurop. Kunst Universität Tschudnowskogo 15

3. Landesinstitut für Vor- und Frühgeschichte - Korolenka 59

VI. Bauwerke

1. Sophienkathedrale - Korolenkastr.
2. Lawra - Eingangstorkapelle und Schödelcher Glockenturm
3. Kirche Spassna Berestowij - vor der Nordwestecke der Lawra
4. Cyrilluskirche - Podol (am Nordrand der Stadt).

geg. Krius
Hauptstadt

№г. 905/43.

A k t e n v e r m e r k .

Am 11. Oktober 1943 wurde in Kiew der Waggon DR RU 459034 verladen und für die Landesverwaltung der Archive, Bibliotheken und Museen nach Kamenez-Podolsk beordert. Der Waggon hatte aufgenommen:

- 1) Das aus Poltawa übersandte Museumsgut - 6 Kisten -
- 2) Die aus Poltawa übersandten Archivalien (rd. 20 kleine Aktenkisten).
- 3) Ein Regal voller Aktenbücher.
- 4) In Kartons oder Pakete verschnürte Akten des Kleinrussischen Kollegiums *der Russen Poltawa-Bezirk etc.*
- 5) 2 Kisten Handschriften und Ähnliches.

Als der Waggon am 24. Oktober bei unserer Rückkehr von Kiew noch nicht eingelaufen war, wurden sofort bei der Reichsverkehrsdirektion Winniza telegraphisch und nochmals mit schriftlichem Antrag bei der Güterkasse des Bahnhofes Kamenez-Podolsk Fahnungsmaßnahmen nach dem vermittelten Waggon eingeleitet. Erst am 25. November abends erhielten wir die Nachricht, daß der Waggon in Kamenez-Podolsk eingelaufen sei. Die Besichtigung am 26. früh ergab, daß der Waggon erbrochen, teilweise beraubt, der Rest der Ladung in vollste Unordnung gebracht war. Es wurde sofort eine Tag- und Nachtwache am Waggon eingesetzt; die Entladung des Waggon erfolgte im Laufe des 27. November. Es ergab sich, daß von den Poltawa'schen Museums- und Archivkisten und den beiden Handschriftenkisten aus Kiew nur noch die Reste von 4 erbrochenen Kisten vorhanden waren. Der Inhalt war verschwunden bzw. mit den im Wagen liegenden Papiermassen vermischt. Von allen Aktenbüchern, Kartons und Aktenpaketen waren die Verschnürungen verschwunden. Ein Teil der Aktenbücher war aus den Einbänden herausgerissen und in seine Bestandteile aufgelöst worden. Von den Hunderten von Kartons waren nur noch ganz wenige Reste völlig zerrissen vorhanden. Der Inhalt der

- 2 -

Kartons und der Aktenpakete war völlig aufgelöst, zerrissen, zerstampft und zertrümmert zu einem wüsten Haufen mehr oder minder loser Papiere ungewandelt. Der Umfang der eingetretenen Verluste läßt sich daher nicht angeben. Es ist anzunehmen, daß der Waggon auf seiner wochenlangen Fahrt schon bald erbrochen wurde und von immer neuen Plünderern bestiegen und beraubt worden ist. Die unvorstellbare Unordnung erklärt sich daher, daß immer wieder von den Plünderern unter den Papieren nach für sie wertvolleren Dingen herumgestöbert wurde.

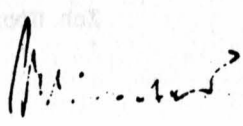
Abteilungsleiter Tschitschenko ist beauftragt worden:

- 1) das wenige noch vorhandene, aber zerstörte Poltawa'sche Museumsgut aus der Masse herauszusondern.
- 2) Die in ihren Einbänden erhaltenen Aktenbücher in einem besonderen Raum im Verwaltungsgebäude zu bergen.
- 3) Ebendahin die bei den Ordnungsarbeiten anfallenden, aus den Einbänden gelösten Aktenbücher und deren Einzelteile zu überführen.
- 4) Die aus der Handschriftensammlung der Nestorgesellschaft noch vorhandenen Handschriften im Arbeitszimmer von Bibliotheksrat Dr. Benzing aufzustellen.

N.B. Aktenbücher und Handschriften sind für eine spätere Vereinigung mit den nach Troppau bereits überführten Materialien vorzusehen.

- 5) Die übrigen Archivalien (überwiegend solche des ehemaligen Kleinrussischen Kollegiums) sollen gesondert in solche des 16. und 17. Jahrhunderts und solche des 18. Jahrhunderts in einer zunächst nur grobmöglichen Ordnung in dem unteren rechten Zimmer des Archivmagazins abgelegt werden. Die z.Z. dort befindlichen Notariatsakten sind in einen anderen Raum zu überführen.
- 6) Die mit den anderen Transporten überkommenen und bereits fondsweise auseinandergelegten Archivalien sind nunmehr in die freien, dafür vorgesehenen Regale einzulegen.

Kamenek-Podolsk, den 29.11.43.

Троппау, 29. Januar 4.

~~XXXX~~
~~XXXXXXXXXX~~
~~XXXXXXXXXX~~
Bergengasse 9/41.

Br. 123/44.

Einschreiben!

An den

Herrn Reichskommissar für die Ukraine

- Abt. P II -

(bez. Herrn Regierungs- u. Schulrat Dr. Kohlbach)

Betr.: Aus Kiew sichergestellte Museumstücke.

Begut.: Erlaß vom 15. November 1943 - P II 9003

Die Weiterendung der aus Kiew evakuierten Museumstücke von Kamenez-Podolsk nach Königsberg mußte mit Rücksicht auf die allgemeine Lage im Dezember 1943 vorgenommen werden, ehe der Inhalt sämtlicher Kisten überprüft und inventarisiert war. Folgende Kisten und Kartons wurden nach Königsberg geleitet:

A. Aus dem Landesmuseum Kiew - Abt. für Osteuropäische Kunst

a) Kisten № 1 - 11

" " 1 - 13

b) 21 gr. + 30 kl. Kartons)

6 Happen)

1 Rolle)

Crawdren

B. Aus dem Landesmuseum Kiew - Abt. für Osteuropäische Kunst

Kisten № 1 - 15 J (Ikonen)

" " 1 - 6 B (Bilder)

" " 0 1 - 33 (Bilder und Ikonen)

Ich überreiche nunmehr das in doppelter Ausfertigung

- 2 -

anliegende Verzeichnis für folgende Kisten:

A. Kisten NW 1 - 11

B. " NO 1 - 15 J

" NO 1 - 6 B

" O 1 - 7, 10 - 12, 14, 16, 18, 22, 32 - 33.

Eine dritte Ausfertigung habe ich der Beschleunigung halber und angesichts der z.Z. schlechten Postverbindung mit dem Herrn Reichskommissar unmittelbar an Herrn Museumsdirektor Rohde in Königsberg gelangen lassen, dem - wie ich höre - die Betreuung aller aus der Ukraine nach Königsberg gekommenen Kunstschatze aufgetragen ist.

Die Inventarisierung der noch nicht aufgenommenen Kisten und der Gravuren wird die nächstliegende Aufgabe der Museumsleiterin Frau Kulchenko sein, die auf Anordnung des Herrn Reichskommissars mit den Museumschätzen nach Königsberg übersiedelt ist und dort ihre weitere Verwendung finden wird.

Anlagen.

1/12

Dr. H. H. H. H. H.
in 18. 1. 1941

Zusammenstellungüber die aus der Ukraine nach Troppau überführtenBestände.

I. Mit dem vom Angestellten A. Holtz begleiteten Waggon wurden
nach Troppau geschickt (16. November 1943):

- a) 20 Kisten A 1 - A 20 mit Aktenbüchern (Magdeburger Recht!)
aus dem Archiv alter Akten in Kiew
- b) 2 Pakete (ohne Zählung) Aktenbücher desgl.
- c) 28 Kartons Aktenbücher von Kremenetz, eben-
falls aus dem Archiv alter Akten in
Kiew
- d) 10 Kisten mit Bibliotheksgut aus der Landesbibliothek Kiew:
 - P 1 - P 2 Handschriften
 - Ct 1 - Ct 5 Alte Drucke
 - Mys 2 Musikalien
 - Nck 1 Kunstausgaben (und ein Teil der Hand-
schriften),
 - KHNG 1 Ukrainika (aus dem sog. Büchermaga-
zin)

Sämtlich gelagert im Aktenbunker des Reichsarchivs Troppau.

II. Mit dem über Königsberg gegangenen Kunsttransport (Bibl.Rat
Dr. Benzing) kamen nach Troppau (11. Dezember 1943 -
Anfang Januar 1944):

22 Kisten T 1 - T 22 mit Akten- und Grodbüchern (z.T. arg
verstümmelt) aus dem Archiv alter
Akten in Kiew

Lagern im Aktenbunker des Reichsarchivs Troppau.

III. Bei unserer Übersiedlung von Kamenez-Podolsk wurden nach
Troppau mitgenommen (4. Januar 1944)

- a) 17 Kisten P 1 - P 17 Archiv d. Familie Potocki)
- b) 7 " Z 1 - Z 7 " " Zamojski) aus dem
- c) 2 " T 1 - T 2 Aktenbücher) Archiv
- d) 1 " Sap Archiv d. Familie Sapieha) alter
- e) 1 " Gi " " Gishicki u.) Akten
- f) 1 " La Lawra-Urkunden (vom Einsatzstab) in Kiew
RR erhalten

29 Kisten

I 1 d. g. R. f. l. d.

- 2 -

11. ~~Im~~ Opus Rumjanzow (Ukrain. Landesaufnahme XVIII Jh.), aus dem Archiv alter Akten in Kiew

sämtlich gelagert im Depot des RA. Troppau, Bahnring 23.

12. Aus dem Bezirksarchiv Luzk gingen beim Reichsarchiv Troppau Anfang Dezember 1943 ein:

44 Kisten Archivalien Warschauer Provenienz (Poln. Finanzministerium, Innenministerium, Ministerpräsidium u.a.)

- weiterzuleiten an das Archivamt Warschau -

Lagern im Aktenbunker des Reichsarchivs Troppau.

Troppau, 7. Februar 1944.

V e r z e i c h n i s

222

der aus der Lawra zu Kiew sichergestellten
Urkunden und Akten

aufgestellt: Dr. Granzin 1942.

- Nr. 1 ✓ Sigismund, König von Polen, gestattet Michael Hunnecky den Rückkauf der Villa Bozekowze in Skalen von Dimitrow Iwaszko Borsakowaky.
Orig. Pgt. Einige Löcher, sonst gut erh. Text z.T. auf Rasur, lateinisch. o. Siegel. 16.2. 1546
- Nr. 2 ✓ Papst Alexander VII. verleiht auf Bitte des Johann Carolinus Polacinius, der ein Kloster in Litauen gegründet hat, dessen Abt, P. C. Wasnienus ist, diesem Kloster die Regel von Monte Cassino. Der italienische Text der Urk. inseriert.
Pergt. Org. gut erhalten. Notariatszeichen.
Aufgedrucktes Siegel ist verloren. Kai 1667
- Nr. 3 ✓ Zar Peter I. bestätigt die Neuwahl des Archimandriten Joumitij Senjutowitsch zum Oberabt des Kiewer Petschersk-Lawra-Kloster und die Rechte des Klosters. 16. Okt. 1720
Orig. Pergt. 8 Bl. in besonderer kalligraphischer Ausführung und Umschlag. Siegel von schwarz-rot-goldener Schnur ab. Russisch. Eigenh. Zaren-Unterschrift.
Gedruckt: Jubiläums-Ausgabe der Lawra zum 300. Bestehen des Zarenhauses 1913, Nr. 19 dort auch Abb. des Siegels (1), des Einbd., der 1. und 4. Seite. ebda. S. 60.
- Nr. 4 ✓ Orig. Schreiben der Zarin Katharina II. an die geistliche Akademie in Kiew über Erhaltung und Unterhalt ihrer Gebäude, Einrichtung eines kleinen Krankenhauses, von Ställen und einer Druckerei
Rubel jährlich für die Akademie, von Kiew soll auch die in Perejaslav erhalten werden.
Eigenh. Unterschr. 4 Bl. Pap. in bes. Umschlag. 15.3. 1781
- Nr. 5 ✓ Stanislaus Augustus, König von Polen, bestätigt die Stadt Lwello (Lwelen) in Wolhynien in ihren Rechten, nämlich der Begabung mit Magdeb. Recht und aller sich daraus herleitenden Rechte, der Anlage zweier Gasthäuser und der Haltung von eigenem Masse, Gewicht und Münze.
Der Urkunde sind die Verleihungen und Konfirmationen von Michael, Sigismund und Augustus Alexander aus den Jahren 1497 - 1522 inseriert.
Orig. Pergt. lateinisch. 4 Blatt zusammengeh. am Rand, da umgeknickt z.T. unleserlich, sonst gut erhalten.
Siegel in anh. Kapsel, wovon Kapsel fehlt, gut erhalten. 8. Aug. 1760
- Nr. 6 ✓ Johann Kasimir, König von Polen, bestätigt auf Bitten des Abtes des Nikolaus-Klosters in Mackoschinsky, Viktor Babletschewitsch und des Hetymanns Paul Toterja, das Kloster in allen seinen Rechten, mit seinem Besitz an Insel und Dorf Tylonwa, zwischen den Flüssen Bala und Brotenzia mit Mühle und alljährlich zum Fest des Hlg. Nikolaus zum Unterhalt der Mönche zu zahlendem Geld des Stadthens Makoschin, mit allen Gebäuden, Feld, Ackerland und Wiesen der Inseln Wadkow und Utschora und mit allen, vom Gründer des Klosters, Adam Kissely, Heerführer von Kiew, geerbtem Vermögen.
Besiegelte Pap.-Urkunde. Polnisch. Eigenh. Herrscher-Unterschrift. 15. Jan. 1664

- 2 -

- Nr. 7 Kopie. Zar Peter I. bestätigt dem Hauptmann Simeon Galjatzki den Besitz an Grund und Boden im Kirchendorf Michailowskoje im Bezirk Baklanskij und die Wassermühle auf den Fluss Stugna.
Papier. Kop. Eigenh. Zaren-Unterschrift. (russisch).
23. Dez. 1724
- Nr. 8 Die Zarin Elisabeth bestätigt dem Kiewer Lawra-Kloster in Kiew die Rechte nach der Neuwahl des Archimandriten Joseph Oransky.
Orig. Pergt. Gut erh. in kalligr. Ausführung. 4 Bl. Grosses Zarensiegel in vergoldeter Bulle anhängend. Eigenh. Unterschrift der Zarin (russisch).
20. Febr. 1749
- Nr. 9 Die Zarin Elisabeth bestätigt dem Lawra-Kloster in Kiew die Rechte nach der Neuwahl des Archimandriten Timotheus Schterbatzky.
Orig. Pergt. Gut erh., kalligr. 4 Bl. Grosses Zarensiegel in vergoldeter Bulle auch eigenhändige Unterschrift. (Russ.)
3. Nov. 1742
- Nr. 10 Die Zarin Elisabeth gestattet auf Bitten des Erzbischofs Raphael von Kiew, dass der Archimandrit der Lawra als Rektor und die Mönche des Klosters als Lehrer der geistlichen Schule fungieren. Als Besoldung werden ihnen jährlich 200 Rubel aus der Militärkasse gezahlt, ohne dass, bei Strafdrohungen, das Militär auf den Unterricht Einfluss haben soll.
Orig. Pergt. 2 Bl. in besonderem Umschlag. Siegel fehlt.
Gut erhalten. Die Urkunde ist vom Regierungssenat bestätigt.
Orig. Pgt. Russisch o.S., Moskau 11. Dez. 1742
- Nr. 11 Kaiser Leopold II. verleiht dem Hofrat Johann Daniel Vulpus Adel und Wappen.
Orig. Pergt. 10 Bl. Gr. Siegel, eigenh. kaiserl. Unterschrift. (Deutsch)
Wien, 28. Juli 1791
- Nr. 12 Die Zarin Elisabeth erhebt den Leutnant Fedor Makoyew wegen seiner Kriegsverdienste in den Adelstand und verleiht ihm ein Wappen.
Orig. Pergt. 4 Bl. kalligr. eigenh. Unterschrift, Siegel fehlt (Russisch)
Petersburg, 5. Nov. 1751
- Nr. 13 Brief des Basil Doworiezki an Prokop Schewel, dass er aus dem dem Widubetzky-Kloster gehörenden Teichen keine Fische nimmt.
Orig. Pap. Russisch 1653
- Nr. 14 Hetman Mazepa über zwei Mühlengruppen in den Flüssen bei Poltawa und die Regulierung des Wasserstandes.
Kopie 1698
- Nr. 15 Semon/Palai, Oberst von ^{Fantow} ~~Pasendorf~~, gibt eine Wassermühle auf dem Stugna an das Kloster St. Onufri.
Orig. 1709
- Nr. 16 Befehl des Hetmans Iwan Skorobadski über einige (Steuer-) Privilegien der Stadt Kiew.
Original 1713
- Nr. 17 Zar Peter d. Gr. Befehl über Beachtung bestimmter Gesetze.
Kopie 1722

ArchivalienbergungQ. 2. 2. 2. 2.

Land	Ort	Menge	Inhalt	Bergungsorte
1) <u>General-gouvernement</u> <i>über die dort für den inneren Verkehr f. die Habsburger</i>	<u>Wieloska</u>	1 Lastzug		
	<u>Krakau</u>	45 Kisten		südlich nach Schlesien
		10 Kisten	Dienstregistr.	
	<u>Port Sokolnicki b. Warschau</u>	konnte nichts auf dem Luftweg transportiert werden	mehr abtransportiert werden können auf dem Luftweg transportiert werden	Königsberg
	<u>Lemberg</u>	20 Kisten	wertvollste Archi- valien d. Stadtar- chive	Aktenbunker des RA. Troppau
<i>Wolfenbü.</i>	<i>For. Poltoraj</i>	55 Kisten	<i>bestehend aus d. habsburger Archiv</i>	<i>gegenüber Blodny F</i>
	<i>Lugl</i>	<i>1 Kiste</i>	<i>bestehend aus d. habsburger Archiv</i>	<i>gegenüber Blodny F</i>
2) <u>Weiß- ruthenien</u>	<u>Minak</u>	3 Güterwagen	Urkundenab 1795; Radziwill-Arch.; Minaker-Adelsdeput. ev.-luth. Kirchenrat Steuerrevisionen; Zunftbücher; kath. Kirchenbücher.	Schloß Radun b. Troppau
3) <u>Litauen</u>	konnte nichts mehr rebergung werden			
4) <u>Ukraine</u>	<u>Pinsk</u>	2 Kisten	Kirchenbücher	RA. Troppau
	<u>Kiew (über Kamenez-Po- dolsk)</u>	1 Kiste	Städtische Akten- bücher aus dem "Archiv alter Akten" Liste d. AVR. 1874	Radun
	<u>Kamenez-Podolsk</u>	1 Kiste	bestehend aus d. habsburger Archiv	RA. Troppau
	<u>Nikolajew-Person</u>	1 Kiste	bestehend aus d. habsburger Archiv	RA. Troppau

Land	Ort	Menge	Inhalt	Bergungsorte
5) Lettland	Riga	2 Waggon (90 Kisten)	Archiv der Herzöge von Kurland	Hrabn b. Troppau
		(50 Kisten)	Kirchenbucharchiv Riga. Manusk. der dtsoch. ev. Gemeinden in Weißruthenien u. dem Bezirk Bialystok s. T. ganz. Jung. Bestände des St. u. Stadtarhive Riga (36 Kisten)	Groß-Herrlitz
		36 Kisten (- 10 Kisten)	Weitere 135 nach Danzig	Kisten sind aus Riga abgegangen.
		3 Waggon	31 Kisten Kirchenbucharchiv Riga	am 30.8. in Kleinburg modernisiert mit 100 Aufhängen, einige der in der Stadt zu. 1942 60/85 untergebracht in Groß-Görschlag.
		154 Kisten	Kirchenbucharchiv 19. Jhd.	Groß-Herrlitz
		(28 verbrannt)	280 Kisten Stadtarhiv	Hrabn u. Johanniterhaus als Zweigstelle des R.A. Troppau
		57 Kisten	Staatsarchiv und Bibliothek	Aktenbunker des R.A. Troppau
		6 Kisten	Pergamenturkunden	Hrabn
		62 Kisten	Handb. Riga	Hrabn
		341 Kisten	Manusk. u. Drucke aus 2. 10. 18. u. 19. Jhd.	Groß-Herrlitz
		50	Handb. Riga	Hrabn
		6 Waggon = 655 Kisten	Handb. Riga	Groß-Herrlitz
		1 Waggon (218 Kisten)	Stadtarhiv Riga	Hrabn
		davon 6 Kisten	Lettl. Statist. Amt (genaue Liste s. AVR. 1787/44 Anlage)	Hrabn
		2 Waggon	Aktenpakete von 30 000 kg	Hrabn
		354	Handb. Riga	Hrabn

Land	Ort	Menge	Inhalt	Bergungsorte
6) <u>Estland</u>	<u>Dorpat</u>	8 Waggon	konnten nicht mehr abgelassen werden	
		500 <i>P. Kisten</i>	<i>aus H.R. Dorpat, füllten...</i>	
		131 Kisten	<i>über Danzig)</i>	
		<i>200 Kisten</i>	<i>über Danzig)</i>	
		<i>100 Kisten</i>	<i>über Danzig)</i>	
	<u>Reval</u>	2 Waggon		
		<i>300 Kisten</i>		
				In Ostpreußen seit Juli 1944 erwartet, aber noch nicht ein- getroffen <i>identisch mit 100 Kisten</i> <i>am Reval</i>
				Reval Fortsetzung

Land	Ort	Menge	Inhalt	Bergungsorte
Fortsetzung: 6) Estland	Reval:	2 Waggonen (167 Kisten)	Stadtsarchiv Reval	Schlodien/Opr.
	<i>Dipl. 247 Kisten (unbek.)</i>	<i>4 Kisten (170 (unbek.) Kisten)</i>	<i>Handl. Arch. Reval + Stadtsarchiv Reval</i>	<i>Re. Zworyn</i>
				<i>20.8.1941 ausf. 10.12.1941 18.12.1941</i>

Land	Ort	Menge	Inhalt	Bergungsorte.
7) Reichsgau Warthe-land	<u>Posen</u> Reichsarchiv	63 % der Gesamtbestände (in Ausweichstellen außerhalb des Archivortes 45 % 100 % der historisch wichtigen Archivalien Posens gehören 19 446 29 535 ohne Zahl 42 320 38 Kisten	Urkunden Handschriften u. Großbücher Karten und Pläne Aktenpakete (26 cm hoch) Urkunden, älteste Handschriften, wertvolle Bücher und Filme der Archivkommission im Baltikum	3 Außenspeicher innerhalb und in der Nähe der Stadt Stichgang im unterirdischen Maschinenraum Munitionsbunker im Kernwerk bei Posen 7 Ausweichstellen innerhalb des Gaubezirks Staatsarchiv Marburg <i>Überführung auf Großkloster Anzahl folgt am 30/1/15 (R 132)</i>
		20 Kisten + 20 als Freigabe auf Grund des...		
	Stadtarchiv		Urkunden, Handschriften, Schöffenbücher usw.	Tresorraum des städtischen Leihhauses

Land	Ort	Menge	Inhalt	Bergungsorte
8) Reichsgau Danzig-Westpreußen	Danzig Reichsarchiv Stadtarchiv	75 % des Gesamtbestandes bzw. 100 % der Urkunden 90 % der Handschriften 38 000 950 12000 7000	Urkunden Handschriften Karten, Pläne, Misse usw. Aktenpakete, darunter das politische Archiv der Freien Stadt Danzig, Wertvolle Depositionen, Kirchenbuchduplikate	9 Ausweichstellen in Hinterpommern und Gau Danzig-Westpreußen Mit Hauptamt am 4. i. 18 1. May 1945 auf Graben abgefahren. 7. 1945 83/45. auch 1945 Mit Hauptamt am 8. 12. 1945 auf Graben abgefahren 5. 1. 1946 R 499/45 Mit Hauptamt, 1945 1945 Lohn (am 12. 7. 1945) 25 % im Archivort 74 % in Reimannsfelde (13 km von Elbing)
	Elbing	99 % des Gesamtbestandes 1 000 8 700 2 100 2 000 243 477	Urkunden, Handschriften, Amtsblätter Karten und Pläne Wakete	2. 1945 (35. 1. 1945) 1945 1945
	Thorn Stadtarchiv	25-30 % des Gesamtbestandes 6 000 1 300 15 lfd.m. 45 477	Ratsarchiv, Innungsarchiv und Personalakten Urkunden u. Geportskasse Bücher Personalakten = 45 % der Gesamtbestände	Bunker am Rande des Weichbildes der Stadt. Mit Hauptamt (1945) 1945 1945
	Bromberg Reichsarchiv Zweigstelle	28 % des Gesamtbestandes 100 % der wichtigsten Bestände 17-18000 7 Kisten	Karten, Pläne ect. wertvollste Depositionen, Nachlässe Kirchenbuchduplikate u. dgl.	Stadtturm in Neumark (Westpr.) und Keller des Magazins 1. 1945 1945 1945 1945 1945 1945

Land	Ort	Menge	Inhalt	Bergungsort
noch Danzig- Westpreu- sen	Bromberg Stadtsarchiv Herrnhut Katholik Katholiken Bühnen für die 4. Kaufmannschaft 2. 12. 1744		Depositar des Brom- berger Stadtsarchivs Herrnhut Katholik Katholik	Tresorräume Bromberger Stadtparkas Katholik / Katholik Katholik Katholik
9) Ost- preußen	Königsberg Stadtsarchiv Herrnhut Katholik	2 Waggons 1 Wagon 14 Tische	Akten des Staats- ministeriums des Adelsarchivs, der Synagogengemein- de und Polanten	Grasleben Katholik

V. Borys

Katholik: Kaufmannschaft des Adels
Katholik der Kaufmannschaft des AdelsKatholik: Kaufmannschaft
(Katholik) /
Katholik

ф. 169, № 162

* фойде из Києва (Украинские Сов. С. Р.)

А. в записе Третьяк, округ Мис.

I. Из ^{фойде} "Киевского Архива Древних Актов" переписки в конце-
-фойде 1945 из Олеси в Третьяк следующие вещи:

- речки:

1) Актовые книги "Тродский" (Витервичский) (Ландервичский)
судебная уездная городов Луцк, Владимир-Волны-

ского, Острого, Житомира, ^{Кієвська, селен} ~~Біла~~ (Київ, приналежності)
до XVI^{-го}, XVII^{-го} и окрестности XVIII^{-го} столетия, в том:
числе са 550 томов.

Эти материалы являются частью изданной
фойде Актовой Книги - изданной фойде, Киевского
Архива Древних Актов.

2) М. н. "Рудницкий Опись Малороссии" - подробная
опись населенных мест Малороссии и частично Украины
русской Украины, составленная в 60^{-е} годах XVIII^{-го} стол.
в количестве са 400 томов (пока
еще фойде).

II Из материалов "Библиотечки Академии наук УССР"
(Київ) находятся в записе Третьяк:

1) Богословские издания XVIII^{-го} - начала XIX^{-го} ст., преимущественно
украинские и русские, окрестности польские и западно-сер-
бийские, в том числе несколько священных в докладе:

світлий сріблястий оклад XVIII ст. з коштовним 2 ланцюжком

2) Художественні українські в руських костюмах над. татари-
срещки з кон. 1 ланцюжком.

В кошику Киселівського фонду з зібраних Турецьких господарств
около одного повсякчасного срібля. Матеріали значенно
поширенісь благодаря міжогосподарським перемогам з
неуважливостю в них.

В Турецьких перемогам з Оману з Турецької не дошло до
незмітливим для багатьох (окремих 20. I. 1845.).

Здесь також зібрані матеріали походження ⁸Венеції
з матеріалами з Киселівського:

1) (перекладені видання з Бібліотеки А. Киселівського - 2 ланцюжком)

2) Рукописи " " " 2 "

3) Нотки, зібрані з рукопис. " " " 1 "

4) Антисемітизм XVIII ст. з Киселівського Архиву Турецьких Антисемітизм 2 "

6. В 2. Оману з фонду "Киселівського Архиву Турецьких Антисемітизм"
осталися над. матеріали:

1) Газетні фонди польських франків (XVII-XVIII ст.) з
Антисемітизмом, зібрані XVIII ст. з коштовним 29 ланцюжком.
Зане матеріали походять з Турецького Архиву -

Ваканція 23 (bei den Ostbalkanen)

2) Антисемітизм, зібрані з XVIII ст. - 20 ланцюжком.
— з Турецького гос. архиву,

Ф. 169, № 164

L

Матеріали, висезані німцями
з українських урядових місць у Києві
в листопаді - грудні 1943г.

Матеріали висезані з особистого скарбонця
Подольського, Олександрівського, зрештою один
з скарбонців, залишений без супроводження,
зібраний в Києві розробниками на
південь України.

- 1) При виведенні матеріалів з Києва
в грудні 1943 - лютому 1944г. Здесь были
описки (с зданий укр. в ^{Советском Союзе} Берлин)
та др. документи. Київська урядовий 18-й
стор. и зібрання польських фамільних документів
з Київського Архиву Державного Архиву.
- 2) При виведенні мат. з Одеси (^{Советского Союза} Берлин)
Здесь были описки (с архива - фиср. 1945г.)
около 50-ти штук с активами книг
(прим. 18-го ст.) и польских фамільних
докум. из Київського Архиву Державного Архиву.
(Описки от мат. с зданий укр. в

подани в 6 зданий Дачо-ококо-басогото
(сакса).

3) При охресті мей. в Трзисі, округ
саксбро (зач. Телл) в аксар-фрессе 1945.

4. не дома до кезметки до сего, де,
среди Рижки арх. мей. Бом 7 ачкел
с рукописами, саксост. коданими и
цукійми кодами из Библотеки Акад. Нац.
УССР по Кисе.

4) В здании Трзисі, к мочігу сего мей.
американским саксими саксими, 12. VII. 45.
находились след. кассакс мейсресс:

а) Из Кисского Архива Дрм. Акад. ачкелы мей.
16-го, 17-го и 18-го сак. в кол. 1175 кодек.
(в том числе картові с резбиком Кремлю.
ачкелы мейсресс) и ж. к. „Руководство
отис Украины“ 18-го сак. в колт. 434 кодек.

б) По Библотеке Акад. Нац. УССР - на ачкел с
отис цукійми саксост. коданими 17-го и 18-го сак.
(також в Библотеке мейсресс Акад. Нац. УССР) и 7 кодек. с
цукійми саксост. коданими и саксост. мейсресс.

Из майстерств, антологія класичних українських українських з Києва з січня-октябрі 1943. з Києвом - Подольськ; отримав в декабрі 1943- лютий 1944. з г. Одеса з Києвом з лютий-февраль 1945. в замок Третьяков округ (Тяжко (Западна Тесла), згодом, в точності висловлює американський колекційний склад (12. VIII. 1945.) надійшли след.

Київські майстерні:

а) Из Київського Архиву Держави Архив - акто-
ви книги 16-го 17-го и октави 18-го століття
в кон. 1175 томів (в том числі картони з
розбитими Кримськими актовыми книгами)
и т.п. "Румунська опись України" 18-го стол.
в кон. 434 тома.

б) Из Библиотеки Академии Наук УССР - два
тис. с різноманітними стародавніми изда-
ннями 17-го и 18-го століття (також в срібни-
х серебряних окладах) и 1 тис. з цінними
худож. зображеннями и укрощеннями.

2

Крім того к київським матеріалам були
приєднані ще - 1 ящик с картонки і плакати
українських городів, 1 ящик с ерхсодет. кар-
татами по Києву, 2 ящики Радзівилівських
архівів із Мінська, 1 ящик новітньої фот.
мат. із Пскова.

При скоротній системі урахунок с ~~всього~~
ящиків совершенно перерахунок київських с
рижських мат. с Пскова, 20-25. Р. 457.

проверки налічили матеріалів не зрозумі-
лося. Удалось тільки відокремити київські
матеріали од рижських. Перерахунок
по 100 ящикам (самі різнообр. різномір.)
і 1 картон.

Матеріали із Архівів Др. Ах. Ах. Ах. Ах. Ах. Ах.
із Б-ки Ах. Наказ УССР засхатно пере-
стали.

Сх. 702 (картаси Ах.) 10.І. 1946г.

Кандидат филолог. наук.
Николай Грехенер.

№ 184/6 ч. 6
 Кандидат филолог. наук. першого рангу
 Николая Владимировича Терещенко
 Офис Кадров Академии Наук УССР
 Укр. Литературно-меморіальний музей
 9-169, ЛТ65

Прошу составить мне карточку с данными Академии Наук УССР, где я работал около 15-ти лет: 1) с 1927 по 1938г. в Библиотеке АН. УССР в качестве ассистента, научного сотрудника и, наконец, заведующего Отделом Рукописей Б-ки; 2) с 1938 по июль 1941г. в Институте Укр. Литературы АН. УССР в качестве старшего научного сотрудника (по отделу древней укр. литературы) и члена редакционной коллегии юбилейного академ. издания произведений М.Т. Щевченко. Одновременно преподавал панораму аспирантам И-ки АН, Подписковцам в Университете. В апреле 1941г. Президиумом АН. УССР мне присудили звание старшего научного сотрудника, а в апреле того-же года защитил при И-ке Укр. Литературы диссертацию на степень кандидата филолог. наук. Из моих работ в печати были: в советских научных изданиях, а также оставшихся напечатать к началу войны с издательством или уже в наборе. Знаю свыше 5-и иностранных языков.

В начале июля 1941г. на набору ЦК. РККА был призван с Красную Армию с кат. переводчика (не военнообязанный, с 1923г. был слеп с болезнью зрения); в сентябре 1941г. попал с окружением под Золотоношу вместе с оставленной семьей маленького сына; после 12-ти дней пребывания в лагере военнопленных под Броварами, был освобожден из гостынки в Киев, как ищущий киевский паспорт и не принадлежащий к колхозам. После 1½ мес. в лагере Бабояри я находился был, чтобы поддержать семью (жена - ассистентка И-ки Академии АН. УССР - Ф.В. Голуба находилась там).

оставши с Киссе с мажорью и поворотом на сина, вследствие отны
 тяжких родов (19.VIII.41.), без всяких средств к существованию),
 послужив на работу с Б-ку АН, не нашедши еще с ко средн немц
 связи с немцами. Присланный с Б-ку с маркс 1942г. немецкий не-
 только Бензин, проже много желаний назначил меня своим замест.
 женою по складской библ. работе, а затем, основываясь на моей
 немецкой фразировке и некотором знании языка (в действительности
 только мой крадею по окладу - выходу из Праги. Крае, но женою на
 русской, так и умер в Москве; все остальные родственники - русские
 или украинцы), настоятельно потребовал, чтоб я зарегистрировалась как
 фронтистка. Не обращая внимания на мой отказ и починил уйдти с
 работы с Б-ке, Бензин сам зарегистрировал меня с июня 1942г.
 как "лицо немецкого происхождения" (низшая 3-я категория); но несл.
 пра на все его настояния и специальные заказы в редакц. журна-
 ликов из моей семьи я не зарегистрировал не был. Позже, за
 границей, а был с положением "восточного работника".

В конце сентября 1943г. немецкое управление архивов, библио-
 тек и музеев заставило меня с женой выехать в качестве соотр.
 вождающего и грузчика при целом транзитном женейших киевских
 архивных мажорналов XII-XVIII вв. (+ 9 ящиков библиотечных маж.)
 с Каменец - Подольск, затем, в январе 1944г. с Опасу (восточная
 Галиция) и наконец, в феврале 1945г., с село Туркисин (Западная Галиция
 недалеко от Пинска) где я была сконцентрировала женейшую
 часть киевских архивов, а также архивные и музейные маж. из
 Равы. Перенеся нас удалось полностью сохранить при всех пересел.
 как и в окисные мажорны последние мажорны мажорны мажорны мажорны

крайні катанні, „наспрані“ усього майже жовні і роботи в Трансвах.²

Успішною охороною матеріалів пограбованих також в перші дні по приїзді австрійських окупантів, військ, вибросивши туди архівні документи з сейфу (только з книжки 451, при содействі тещинської архівної комісії, удалось вернути их з польовою землею). В дальнійшій, в цілях покращення було складено така охоронна списки книжних матеріалів, а написав з адресу № 451, по 2. II. 1946. (дава досвідку мого. Якимсь з Києва), при неперервних пересовках, погрузках і вилученнях архівних всіх роботах по них унікальних, цінностей і охорони пам'яток мого на мене.

Особливо при першій можливості, в кінці травня 1945, я передав через сот. офіцера (капітана Кошика) в Союзної Посольства в Празі докладні повідомлення з указанням на місці знаходження книжкових і др. со-ветських архівів, вивезених куди-небудь. Дальнішими багаточисленними письмовими повідомленнями і личними доповідями в Посольство (По-сланнику Гитасову і секретарю Посольства - Ситенко) і в представ-ницького СНК по рекавірації в Празі (подполк. Девя), в штабі 50-армій (майор Подольський), советських лагерів і представителів в 2.7. (Жидро і Пилипенко (майор Василько, подп. Прокопів) і др. органів і постійно інформуючи у відповідні органи ст. місцевості і соціальної архівів. Вероятно в значительній мірі благодаря цим повідомленням були ліквідовані попитки австрійських воєнних властей вивести ці матеріали з тещинської території в Баварію (в Мюнхен), а також - зокрема їх з пограбованого міста. Численні австрійські показували удавати мене з архів-них публікацій в Празі і тільки содействі місцевих тещин-ських властей потім мене освободили з архівів, так

Тешенер, Микола Володимирович.

L

Ф. 169, № 166 Автобіографія.

Народився я в м. Крокишаді 12. IX. 1901 р. де мій батько (Володимир Андрійович Тешенер, росіянин, народж. в Москві) служив в цей час військовим мікаром; (помер в Києві, 1920 р., брав на роботу в 4-й Радиский сапжоріі; мати, Марія Леонтівна, народж. Данилевська, українка, народж. в Києві, померла тут же в лікарні 1944 р.).

Закінчивши в Києві Філософський інститут в 1920 р., добровільно до Київського Військового Інституту германознавства санітаром; в кінці 1922 р. змінив через хворіх із знайомим з військового обшару. Оплатив стипендію в Київському Інституті Кар. Осв., який закінчив в 1924 р. по спеціальності істор. відділу Французького Професорату. З 1925 по 1930 р. був викладачем старшого класу в київській 53-ій трудовій школі. З 1927 по 1938 р. працював в Підприємстві НК УСРР, зокрема як асистент, далі наук. співробітник, нарешті завідувач Відділу Публікацій Б-ка. В 1938 р. перейшов за власним бажанням на наукову дослідну роботу до Інституту Укр. Літератури НК УСРР. Працюючи у відділі давньої укр. літератури Т-ка, брав в останній час участь в складанні та редактуванні підручників і хрестоматій для вищих шкіл з історії давньої укр. літер. В той же час, працюючи над автобіографією М. Г. Шстенке, брав участь в редактуванні ювілейних видань творів поета; посприяв Президії НК від 3. I. 1939 р. виходу до складу тогочасної редакції академічного ювілейного видання творів Шстенке. Крім того в останні роки перед війною викладав автобіографію асистента Т-ка Тетеріш, Підприємств і поетів, Університета. В березні 1941 р. посприяв Президії НК невеликому званню старшого наук. співробітника, а в кінці того ж року залишив пра Т-ка Укр. Літератури відкрити на наукове кандидатське філолог. наук. Вісім з моїх робіт надруковано в редакційних збірках видань; з решти робіт на потяг війни залишились тільки у видавництвах, або навіть вже в архіві. Також помер в ту ж пору мого.

На початку липня 1941р. по набору ЦК. КПДЗ був призначений до лав Германської Армії як артилерист (як згадує 1923р. з військовою обліку військової підготовки та зв'язки не має); в березні 1941р. потрапив в полон під Володимиром разом з авіаційним своїм земляком пошу; після 12-го дня перебування у полоні військовополонених від Броварів, був відпущений з послання до Києва, оскільки мав військової авіації та не наважувся до повсякденного слугу. Після 1½ місяців тяжкої хвороби в таборі був, щоб підтримати родичів (друзьки, авіаційки У. та Молодиховські АН. УСРР, Ф. Д. Подри призначені були лікарями в Києві з авіаційною та конкордальною системою германської авіації (19. VIII. 41р.), без жодних засобів до їжі (хліба) оскаржувати не робочу до бібліотеки АН, що не мала ще в той час безпосереднього зв'язку з німцями. Надісланий до Б-ки в березні 1942р. німецьким католицьким - Північними прощаючи багатьма призначені були своїми зацікавлені по внутрішній бібліотеці: роботи, а також, виходили з такої німецької приватної та державної знання мови (в бібліотеці саме між приватом з боку батька походив з Броварів. Фран, але дружина з російською, але і батько в Москві; всі інші радянські - російські або українські) постійно слухали, але в зареєстрованій як фанатичні. Не зважаючи на це, всі бібліотечні відомості і справи покинули роботу в Б-ці, він сам зареєстрував там в червні 1942р. як "особу німецького походження" (написав з "наказів"); але, не зважаючи на всі його наміри та спеціальні виступи до російської мови, ніхто з авіаційних німців серйозно не був. Пізніше, за кордоном, а був там на своїй місцевості "свідомо робити".

В липні березня 1943р. німецькою українською армією, бібліотека та архів призначено були з радником військовиків як суверенітетного та охороняли і вважалися з цією трансформованою військовою армією авіаційної ХІІ - ХІІІ-сі. (+ 9 інших бібліотечних авіаційних) до Каменця-Подільського, далі, в січні 1944р., до Одеси (східна Україна) і перенесли, в жовтні 1945р., до села Турківки (західна Україна, нинішня Білгородська) до кімнати зводилися всім військовим авіаційним, а також армії та армії авіаційної з Румунії. Перші дві однієї авіаційної збірники та всі перенесли та в невеличкій авіації останніх місяців війни, не зважаючи на надзвичайно тяжкі, середні "накази" були шовкоут і зрештою в Турківках.

Підсилюючи охорону матеріальних цінностей покріпче була, як вказано, також в
 керівній та в особі американських офіцерів військ, що вийшли з військ
 армії з приміщенням залу до якоїсь контори (лише в травні 1945р., з допомогою
 тесської армії комісії, діалою комерції фінанс до земельного будівництва). В
 даному, з метою контролю, а саме: особливий охоронний опис касетних
 матеріалів, а потім з серії м.ч. 1945р. до 2. II. 1946р. (дає при-
 близно матеріалів до Києва), підпис постійних перекладач, повноважень та
 розширення армії, всі праця пакування, перекладання, утримування і
 охорони залишилися лише на мені.

Одразу ж при першій команді, в кінці травня 1945р., а перед тим через Радян-
 ського офіцера (літвіна Коска) докладно поспілкувався в Радянській Посольстві
 в Празі, із спеціалом на місце перебування касетних та інших Радянських
 армії, вказавши німацькі. Довідки тесетними тесетними поспілкувався
 і персонально доповідати в Посольстві (посланники Гитлеру і секретарю
 Посольства Сіженку) та в представництві РНК. по релігійній в Празі
 (підполк. Дрес), а також в штабі 5-ї армії (майор Подольський) і в
 радянських таборах для росіян та представництвом в м.ч. (в штабі і

Пітсбі (майор Васильєв, підполк. Прокопів) та ін. а постійно інфор-
 мував зазначені органи відносно місця перебування і стану армії.

Тоді ж з огляду на те, що саме завдяки цим поспілкуванням було лікві-
 довано справу американської військової служби вивести ці матеріали з
 тесської території в Басетію (в Мюнхен), а згодом - заховати їх
 в мадлярському прикордонному місті Тихові. Саме ця американська
 зробила спробу відірвати мене від армії, виславши мене в Німечку;
 лише з допомогою місцевої тесської влади вдалося звільнитися при армії
 як це мені було певною мірою згадано вище Радянським діяльностям та вій-
 ськовими органами слуги.

Лише 25. II. 45р. літвінці та російські матеріали було прийнято за актом
 представництва від штабу 5-ї армії (майор Подольський) і відповідало
 фактично (російське швейцарське місто Г. Грітцберг і я) від

в Черкаському командуванні. Після 3½ місяців надзвичайно важкої подорожі киянські архієпископи (97 людей) і бібліотечні матеріали (3 ящики дуже різних стародруків і художніх видань з Бібліотеки АН УРСР) були в стані повної збереженості передані на чолі начальника (с. м. Г. Томаш) до Центрального Архівного Управління УРСР в Києві.

Вражати ж.т. в міру своїх сил зберігати і повертати до Києва
найцінніші Радянська архіви і бібліотечні матеріали, а персональній із
моя родиною (пробіжні - 4½, 2 м і 2½ місяці, хвора дружина та її мати
74 років) опалили в надзвичайно важкому становищі, без зупинки і без
жодних засобів до існування. Наступні два місяці було майже повністю
використано на розшуки когось життєвого прихистку для родини, не оформлені
у відповідні конкорданси органів, тощо. Зарез, згідно доповіді Обласної комісії
по репатріації, місяць в пої. Було, де зайвий життєвий прихисток
і життєвою роботою (не за фактом) при місцевому Інтерді по виробу шкля.
Потім була б можливість використати мене в галузі мого фаху
(даже слов'янське письмо, між іншим та мова), що йшло в прискотені
по-над 20 років життя і в масу продуктів через наші в май-
жодні місяці підсильного перебування в німецькому полоні.
(Дач. відкриті мною і переслані до АН. УРСР дипломатичною поштою,
разом з моїм нагді. посвідченням, найцінніші урешки свідо-свідом-
ств на румунській мові).

10. IV. 46 г. М. Геллер.

Генжер
 Николай Владимирович. Автобиография. Полск? 1

Родился я 12/II 1901г. в г. Кропивецк (под Ленинградом), где мой отец, Владимир Андреевич Генжер служил в по-срел по призыву военным врачом в Морском Госпитале. (Умер отец в Кисе, в 1920г., будучи на службе в чин со-ветской Санатории. Мать - Мария Леопольдовна, урожд. Да-нилевская, умерла в Кисе 12. II. 1944г.).

С десятилетнего возраста живу в Кисе, где окончил в 1917г. 7 классов гимназии, в 1924г. Кисский Институт нар. Образован-ия. Актриса - лингвистическому образованию, в 1930г. аспирантур-у при Библиотек. Ах. Киса УССР (по профес. истории и биб-лиогр. рукописной книги), в апреле 1941г. защитил при И-ис Укр. Академии Ах. УССР Диссертацию на степень кандидата филолог. наук (содержательную часть написал из рукописки прилагал). В марте того-же год Президи-умом АН. УССР мне присуждено звание старшего науч. со-трудника. (Виза была мною своевременно не получена. Связь архива АН. еще не достучен. Прилагать не удалось, потому что не удалось, на основании которого состоялось присуждение зван-ия).

С 1920 по 1922г. добровольно служил красноармейцем-сек-тарем в Кисской Военной Госпитале. В 1923г. ушел со-служив с военным врачом в Болехов. В 1925-1930г. работал преподавателем в Кисской 7-классной школе и член БЗ. В 1931-1938гг. работал скатом научным сотрудником, а затем заведующим в отделе рукописей Библиотеки АН. УССР. С 1938 по июль 1941г. работал старшим научным сотрудником в И-ис Академии Ах. и УССР. В то-же время был членом ред. Коллегия академ. изданий, издательством П. Г. Успенского и

жінки ми з 1940.) прибули були окремі в Києві з матері
і господарствами своїми, без всякої допомоги і сприяння,
всім було дуже важко родити (19/IV-41). Я постану на руки
сожорудника в Б-ку А.К., в то время еще не касався
непосредственной связи с немцами. Назначенный в март
1942г. немецкий катальский Б-ны, оказавший не мой
француз и некоторая другая семья (в действительности
только мой предок по отцу был выходцем из Пруссии)
Крал, но жена не русская, жила и умерла в Москве, а все осталь-
ные родственники - русские или украинцы, янки - ж, фран-
цузский, немецкий и английский и другие в десятке с че-
ловеческими), несомненно требовал, чтобы зарекомендовали
как фронтовики. Я бражен вытеснил на мой отец и пошел
уйти с работы в Бидмонта, он сам зарекомендовался
как „муж немецкого происхождения“ (имел 3-х детей); но,
когда на все это наступило и следовательно вышло в свет,
пусть, как-то из моей семьи много зарекомендовало не было.

Позже, за границей, я был в положении „восточного работника“.
В конце сентября 1943г. немецкое управление архивов, Бид-
монта и другие заставило меня с собой выехать в качестве
сопроводителя и водителя при переезде трансформации
киевских архивов материалов XVII-XVIII вв. в Каневы - Подольск,
затем в августе 1944г. в г. Олеху (сост. Телли) и наконец, в фев-
рале 1945г., в с. Страссе (зап. Телли, недалеко от Подольска), где
наши конспираторские цели были гетто киевских архивов, а
также архивные и другие материалы из Рига. Первые мои
удачно полностью сохранились при всех перевозках и в последние
наиболее опасные моменты перед окончанием войны, несмотря на
крайне тяжёлые „лагерные“ условия моей жизни и работы

HEADQUARTERS XXII CORPS
Office of the Commanding General
APO 250
U.S. Army

18 July 1945

SUBJECT: Recovery of Art Treasures by Russians.

TO : Commanding General, Third U. S. Army, APO 403, U. S. Army.

Attached herewith is a translation of a request addressed to the Commanding General of the Third U. S. Army by the Commanding General of the Russian Fifth Guards Army for the return of art treasures located at Trpisti (P-8249) and now being guarded by the 16th Armored Division.

These treasures are very extensive. They are alleged to have been looted by the Germans from Latvia and Kiev.

It is requested that an art commission be sent to determine the origin and ownership in order that prompt disposition may be made. Immediate action is desired as the Russians are pressing for a prompt answer.

/s/t/

E. N. HARMON
Major General, U. S. Army
Commanding

REPRODUCED AT THE NATIONAL ARCHIVES

(48)

SUBJECT: Recovery of Art Treasures by Russians, Ltr XIII Corps, this Hq

AG 007-GENCOU
(18 Jul 45)

1st Ind

RMP/lak

HEADQUARTERS THIRD U.S. ARMY, APO 403, U.S. Army, 30 July 1945.

TO: Commanding General, United States Forces European Theater (Main)
APO 757, U.S. Army, (Attention: AG of S, G-5).

1. Inspection of depot at TRPIST, P-8249 by Monuments Specialist Officer, this Headquarters, shows a castle to contain one thousand cases of archives and small museum pieces from RIGA, Latvia and approximately two truck loads of archives from the Russian cities of KIEV, MINSK and PRKOV.

2. It is recommended that authority be delegated for the turning over of the Russian Archives to the Russian Army.

3. Information is requested as to what disposition should be made of the Latvian materials at TRPIST and another five hundred cases at KLADUBUK P-7737.

For the Commanding General:

2 Incls:

Incl. 1-Ltr Col Gen Zhakov, 15 Jul,
w/translation.

Incl. 2-Ltr, Hqs XIII Corps, 17 Jul,
w/2 incls.

REPRODUCED AT THE NATIONAL ARCHIVES

~~CONFIDENTIAL~~

HEADQUARTERS XXII CORPS
Office of the Commanding General
APO 250
U. S. Army

3 September 1945.

SUBJECT: Release of Art Treasures and Archives to USSR

TO : Chief of Staff, USFET, APO 757, U. S. Army.

1. There is located in the American zone in Czechoslovakia certain art treasures and archives pertaining to the USSR. Several representations have been made by the Russian forces to have these released. A member of the fine arts from the Third Army has made a preliminary survey and has instructed XXII Corps to continue to guard these objects until a decision can be made from USFET as to their disposition.

2. This morning a colonel from the Fine Arts Commission of Russia direct from Moscow has arrived to see if this transfer cannot be expedited. This matter was taken up by me with the Chief of Staff of the Third Army who suggested that inasmuch as a decision has to be made at USFET that the representative from Moscow come direct to USFET and discuss the matter with the Russian liaison officer there.

3. It is suggested that perhaps a special Fine Arts Commission officer could be sent direct from USFET and make a decision on the ground in order that this matter could be settled quickly. The Russians are not so much interested in the so-called art treasures, such as paintings, etc. as they are to have released the archives of the Ukraine and certain papers relative to the City of Kiev, both of which are necessary in the reconstruction that is going on. The above two particular items are collected in one room and can easily be separated and released if authority therefore can be obtained.

/s/

E. N. HARMON
Major General, U. S. Army
Commanding

~~CONFIDENTIAL~~

REPRODUCED AT THE NATIONAL ARCHIVES

~~CONFIDENTIAL~~

(Basic ltr, Hq XXII Corps, subject "Release of Art Treasures and Archives to USSR", dated 3 Sept 45)

AG 007 GEC-A00

1st Ind.

Hq, U.S. Forces, European Theater (Main), APO 757, 28 September 1945.

TO: Commanding General, XXII Corps.

(THRU: Commanding General, Eastern Military District)

1. Inclosed hereto is copy of notes on conference relative to South Russian City archives.

2. Further action was taken by message SC-8781, this headquarters, dated 1 September 1945, which is quoted for your information: "Subject is recovery of art treasures, archives by Russians. Reference letter XXII Corps, same subject, 18 July. Transfer of subject material under consideration by US Group CC. Definite reply will be transmitted earliest possible date."

3. Letter referred to in cable above with 1st Indorsement, Headquarters Third U.S. Army, AG 007 - GEMCU, dated 30 July 1945, was sent to US Group Control Council (Germany). In carrier sheet, RD&R Division, subject as above, it is stated that the letter was received by that headquarters and that the matter of archives to the Russians is being considered by the Political Division of US Group, Control Council (Germany).

BY COMMAND OF GENERAL EISENHOWER,

AG RECORDS FILE
USFET

W.L. STECK

Captain, AGD.

Assistant Adjutant General

Encls:

Incl 1 - Ltr, Col Chernolevsky,
Representative of Historical Archives
Bureau in Moscow, dtd 5 Sept 45.

Incl 2 - Notes on Conference Relative to
South Russian City Archives.

Copies to: AGR
G-5 (2)

47

-2-

REPRODUCED AT THE NATIONAL ARCHIVES

PRODUCED AT THE NATIONAL ARCHIVES

DECLASSIFIED PER EXECUTIVE ORDER 12356, Section 3.3, MR. 275.017By 28 SC H NAWA, Date 12/14/89~~CONFIDENTIAL~~

002:

CONFERENCE RELATIVE TO SOUTH RUSSIAN CITY ARCHIVES

Conference, 4 September 1945, beginning 1640 hours with Colonel Chernilevsky, representative of the Department of Archives, General Staff Corps of the Russian Army (accompanied by a Captain, General Staff Corps, and a Lieutenant Interpreter).

Those officers arrived at headquarters USFET accompanied by Lt Williams, 22nd Corps of the Third Army. They were sent from Pilsen to Frankfurt in a 22nd Corps vehicle at the direction of Maj General HARMON, Col CURTIN and Lt Col MC DOUGALL of G-5 USFET.

U. S. officers present: Col WALTER L. KLUSS and Lt Col LAURENCE P. SARGSTON.

The Russian delegation was interested in obtaining release of certain papers stated to be the historical archives of the city of Kiev and other nearby cities which are under protective custody of the 22nd Corps and located at Pilsen.

This office had not been instructed as to the policy pertaining in such release, and a telephone call was placed to RDA Division, US Group CC Berlin, at 1705 hours, for Col. JEFFERSON. The situation was explained to Col JEFFERSON by Lt Col SARGSTON, alerting him to the presence of the Russian officers and the nature of their mission. Col Jefferson stated that we could return to the Russians, archives and papers which apply or belong to Russia and Russian cities; that we must not under any circumstance at this time return any archives or records which belong initially to the Baltic States (Estonia, Latvia and Lithuania). The above is based on the policy that the four Allies who are members of the Quadripartite Council at Berlin might repossess their own papers.

During the course of the conversation with the Russians, it developed that the Russian delegation was particularly interested in having four Russian scientists now at Prague enter the American area and the city of Pilsen to examine at the earliest possible date the archives in question. Professor Pavluk and Professor Olinick are two of the four to examine the records.

Based upon instructions of Col Jefferson, Col Kluss informed Col Chernilevsky that we would take appropriate steps to release the papers in question and that this process would take about three or four days. The Russian delegation was pleased but pressed hard to shorten this time. It was explained that this could not be done.

The conference adjourned at 1815 hours, the Russian officers to return

CED AT THE NATIONAL ARCHIVES

DECLASSIFIED PER EXECUTIVE ORDER 12356, Section 3.3, AMP 275-017By DB AC H NARA, Date 12/14/89

Memo for Record. Basis is letter as above, from General Harmon requesting that an art commission be sent to determine the origin and ownership of extensive deposits of art treasures alleged to have been looted by the Germans from Latvia & Kiev, now being guarded by 18th Armored Division at Trpist (P-8249) Incl 1 is ltr w/translation Col-Gen Zhadov, 5th Guards Army, 13 Jul 45 requesting permission to send representatives to remove the objects. Incl 2 is ltr H. XIII Corps AG 007 (C-5) subj: Recovery by Russians of Historic treasures taken from Latvian Lithuania, and Kiev dtd 17 Jul 45 w/2 incl (1-ltr Gen Zhadov, undated, substantially as above, 2 translation of 1) Ref o/s Div, RD&R Div, US Gp CC subj. as above, dtd 12 Sep 45 stating matter was considered by Pol Div, US Gp CC & suggesting above indorsement.

EAS/slg

ER London
14 Lt. WAC
P LIBLAF

LPS LPSRM

INTERNAL ROUTE SLIP

(Classification)

HEADQUARTERS, U.S. FORCES, EUROPEAN THEATER

FILE NO: GEC-007

Russians.

SUBJECT: Recovery of Art Treasures & Archives by the / DATE: 25 Sep 45

(Number each memo or minute consecutively. Fill in each column, signed legibly draw a line across the sheet. Use entire width of sheet for long memoranda.)

No.	From	To	Date	HAS THIS PAPER BEEN COORDINATED WITH ALL CONCERNED ?
1.	G-5	AG Opns	25 Sep 45	<p>It is requested that a 2d Ind. reading substantially as follows be reproduced, signed and dispatched:</p> <p>Нд. U.S. Forces, European Theater (Main), APO 757 Sep 45</p> <p>TO : Commanding General, Eastern Military District.</p> <p>1. The recommendation <i>containing in</i> above is approved. The Russian <i>graph</i> Archives should be turned over to the Russian Army.</p> <p>2. The Latvian materials referred to in para 3, 1st Ind <i>above</i>, should also be turned over to the Soviet Military Authorities for custody and ultimate disposition.</p> <p>3. With reference to the last paragraph of the basic letter requesting an art commission for the purpose of determining origin and ownership, additional Fine Arts and Archives experts from this Headquarters or U.S. Group Control Council (Germany) can be made available if required to assist in the transfer. Proper receipts should be taken and as complete an inventory or listing as possible should be made.</p> <p>4. It is requested that a report be rendered <i>to this head quarters</i> on completion of transfer of the subject archives and art treasures.</p> <p>BY COMMAND OF GENERAL EISENHOWER:</p>
2	Inc 20	AG Opns	25 SEP 1945	<p>H. H. NEWMAN Colonel, GSC Assistant Adjutant General</p> <p>Chief of Staff</p> <p>W. C. BAUER Colonel GSC Executive</p> <p>RECEIVED 29 SEP 1945 HQ USFET AG OPNS</p>
1	Inc 1	1st, CG XIII Corps	18 Jul 45	<p>subj. Recovery of Art Treasures by Russians w/incl. w/1 Ind, dtd 18 Jul 45</p>

(Ltr, Hq XXII Corps, subject: "Recovery of Art Treasures by Russians",
dtd 18 Jul 45, w/1st Ind & 2 Incls.)

007
AG ~~22~~ GEC-AOO

2nd Ind

Hq, U.S. Forces, European Theater (Main), APO 757 - 29 September 1945

TO: Commanding General, Eastern Military District

1. The recommendation contained in paragraph 2 of the 1st Indorsement is approved. The Russian archives should be turned over to the Russian Army.

2. The Latvian materials referred to in paragraph 3, 1st Indorsement, should also be turned over to the Soviet military authorities for custody and ultimate disposition.

3. With reference to the last paragraph of the basic letter requesting an art commission for the purpose of determining origin and ownership, additional Fine Arts and Archives experts from this headquarters or U.S. Group, Control Council (Germany) can be made available, if required, to assist in the transfer. Proper receipts should be taken and as complete an inventory or listing as possible should be made.

4. It is requested that a report be rendered to this headquarters on completion of transfer of the subject archives and art treasures.

BY COMMAND OF GENERAL EISENHOWER:

2 Incls:
n/c

Copies to:
G-5
AG Records

L. WURZEL
Captain, AGO
Assistant Adjutant General

AG RECORDS FILE
USFET

OFFICE OF MILITARY GOVERNMENT FOR GERMANY (US)
Property Division
Restitution Branch
APO 403
Karlsruhe, Germany

PD 007 (HKS/AFRA)

20 September 1948

SUBJECT: Status of Applications for the Restitution of Soviet
Cultural Property Filed with AFRA Section, Restitution
Branch, Karlsruhe

TO : Restitution Branch, Property Division
Attn: USSR Restitution Mission

1. Reference is made to conversation between Captain G.P. Sidorin, your Mission, and Mr. H.E. Pilliod, AFRA Section, on 16 September 1948.

2. Attached herewith are three (3) lists concerning Soviet claims and restitution shipments to the USSR forwarded to you for information as requested:

List 1: Completed Soviet Claims

List 2: Restitution Shipments to the USSR

List 3: Dropped Soviet Claims (Unknown Location)

3. Remarks about these Lists

a. List 1

The fifty-five (55) Soviet claims of this list have been the object of an investigation, the items, when found, have been brought to either the Munich or the Wiesbaden Central Collecting Point and restituted to the USSR from there in one of the Restitution Shipments reported in List 2.

It should be noted that out of the 603 items restituted, 250 were originating from KIEW.

b. List 2

Thirteen (13) Restitution Shipments of Cultural Material have been made to the USSR:

Restituted Russian Property

Munich	28 August 46	Lt. Col. Alexander J. SLAVIN	1178 items	paintings & icons	-	1178
"	15 April 47	Major Alexander DOLZANOV	2400	paintings, icons, 17 drawings, prints, furniture, ceramics, sculptures, weapons.	-	
"	15 April 47	Major Alexander DOLZANOV	136800	paintings, books 11000, ceramics, weapons, coins, sculptures, textiles	-	
"	22 July 47	Major A.E. KOROVKIN	4000	paintings and photonegatives	-	
"	30 January 48	Major Alexander DOLZANOV	322	paintings, books, chemical equipment	-	
"	13 October 47	Lt. Col. Alexander DOLZANOV	1	Neptun Fountain	-	
Wiesbaden	4 October 47	Major A.J. DOLZANOV	7012	paintings, insects, pair of elk antler	-	
"	16 September 48	Capt. G.P. SIDORIN	4	paintings	-	
Offenbach	10 June 46	Lt. Col. N.P. NOVIK	160000	books and documents	59000	
"	31 July 46	Lt. Col. A.J. SLAVIN	65000	books and brochures	5000	
"	24 October 47	Major A.J. DOLZANOV	40395	library and archival material	-	
Berlin	20 September 45	Lt. Col. Constantin PIANTUNY	1000	archival material	-	
Trippist	25 October 45	Major Lev. Grogorovich PODOLSKY	116000	archives, paintings, woodwork, leatherwork, glass, porcelain, numismatics	2700	

Total : 534.120 Kiev : 167.717

Status of Applications for the Restitution of Soviet Cultural Property
 Filed with AEA, Eastern Restitution Branch, Karlsruhe
 14 OCT (RSL/AFAA), CASES, 25 Pgs. 18

Five (5) from Poland
 One (1) from Nurnberg
 Two (2) from Wiesbaden
 Three (3) from Offenbach
 One (1) from Berlin
 One (1) from Frankfurt

These shipments included 536,120 items (paintings, icons, drawings, prints, furniture, ceramics, sculptures, weapons, textiles, coins, books, scientific collections, foto-negatives, archives, woodwork, glass, porcelain and miniatures).

Out of these 536,120 items restituted, 167,717 items were originating from KIEW.

c. Kiew

356 Soviet claims with no LOCATION given have been dropped; they represented 731 items. Out of these 356 claims dropped, 512 were for KIEW material (516 items).

As already stated, all the KIEW material found in the U.S. Zone of Occupation has been restituted to the USSR (167,717 items).

As it was impossible to identify the Kiew material according to the description given in the Soviet claims, they have been dropped, but all the KIEW material located in the U.S. Zone has been restituted. It amounted to a far greater number of items than the number of items officially claimed. No doubt, the 116 items claimed were included in the 167,717 actually restituted.

1. Status of Soviet Claims still active to date:

Bavaria	37 claims
Wuerttemberg/Baden	3 claims
Hesse	9 claims

FOR THE CHIEF,

3 Incl: a/a

Mr. Pilliod
 Tel: 250

RICHARD F. HOWARD
 Deputy Chief
 for Cultural Restitution
 (AFAA)

Наукова

**Грімстед Кеннеді Патріція
Боряк Геннадій**

**Доля українських культурних цінностей під час другої світової війни:
винищення архівів, бібліотек, музеїв**

Оригінал-макет підготувала Оксана Василюк

Підписано до друку 20.12.91. Формат 60х90/16. Папір офсетний.
Гарнітура Sophia, Times. Друк офсетний. Ум. друк. арк. 7,5. Тираж 45000.
Зам. № 244-2 . Ціна договірна.

Український поліграфічний інститут ім. Ів. Федорова спільно з видавничою спілкою
"Червона калина", 290020, Львів, вул Підголосько 19.

Львівська книжкова фабрика «Атлас». 290005 Львів, Зелена, 20

ББК 63.3 (2.Ук) 722,01

- Грімстед Кеннеді П., Боряк Г.**
- Г84 Доля українських культурних цінностей під час другої
світової війни: винищення архівів, бібліотек, музеїв.— К.:
Львів: Червона калина, 1991.— 120 с.— В надз: АН УРСР,
Археографічна комісія, Український науковий інститут Гар-
вардського університету.

